

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduskond
Semiootikaosakond

Antropomorfiseerimise mehhanismid loomalugudes
eesti lastekirjanduse näitel

Magistritöö

Mari Niitra

Juhendaja dots. Ülle Pärli

Tartu 2005

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Lastekirjanduse mõiste, arengulugu ja olemus	6
1.1. Lastekirjanduse käsitlused	8
1.2. Loomalood kui spetsiifiline (laste)kirjandusžanr	9
2. Loomalugude troobilisus	16
2.1. Metafoori kognitiivsed aspektid	16
2.2. Loomade metafoorne kujutamine kognitiivse metafooriteooria valguses	18
2.3. Loomadest tegelased ilukirjandustekstis	22
3. Valimi koostamise printsiibid ja metoodika	23
3.1. Valimi koostamise lähtealused	23
3.2. Metoodikast	24
3.3. Ajastute lühikirjeldused	26
4. Loomad tegelastena inimliku maailma kontekstis	29
4.1. Loom lapse kaaslasena	29
4.2. Loom kui täiskasvanu. Loom kui laps	32
4.3. Loomtegelaste suhtumine inimeste maailma	35
4.4. Eneseküllased alternatiivmaailmad	42
4.5. Fantastiliste ja populaarteaduslike elementide avaldused, nende omavaheline põimumine	44
5. Ühiskondlike olude peegeldumine lastekirjandustekstides	51
5.1. Rahvusaadete kajastumine lastekirjanduses	51
5.2. Tarbimisideoloogia väljendused lastekirjanduses	56
5.3. Ühiskonnakriitiliste ideede väljendamine ja subversiivsus	58
6. Tegelaste nimed antropomorfiseeriva võttena	64
6.1. Nime puudumine	65
6.2. Tegelaste nimed lapse kognitiivse arengu kajastajana	66
6.3. Nime intertekstuaalsed aspektid	71
6.4. Nime seotus identiteediga	73

Kokkuvõte	74
Vaadeldud lasteraamatud	77
Kasutatud kirjandus	79
Summary	83

Sissejuhatus

Käesolev uurimus käsitleb antropomorfisatsiooni kui metafoori ja levinud kunstilise võtte kasutamist lastekirjanduses. Antropomorfisatsiooni ehk inimesestust võib defineerida inimlike omaduste omistamisena mitteinimlikele olenditele või objektidele. Lastekirjanduses on loomade antropomorfne kujutamine väga sage, mis väljendub neile inimlike emotsioone, käitumise või koguni inimliku välimuse omistamises. Antud uurimuse objektiks on antropomorfiseeritud loomtegelased eesti algupärasest lastekirjanduses.

Töö teoreetiliseks lähtealuseks on metafoori fundamentaalne roll inimõõnlemises ning selle avaldused kultuurilistes narratiivides. Kognitiivse metafoorikäsitle kohaselt on inimõõnlemise aluseks suures osas metafoorsed struktuurid, mille baasilt tuleneb muuhulgas loomade kasutamine sellistes sümbolilistes valdkondades nagu nt tootemlikud koodid, heraldilised traditsioonid, perekonnanimed ja lastekirjandustekstid. Oluline on siinkohal metafoori toimimine mitte pelgalt süntaktilisel, vaid märksa laiemal tekstuaalsel ning kultuurilisel tasandil. Sellest tuleneb ka loomade metafoorsete representatsioonide fenomeni mõningane ambivalentsus ja ebamäärasus.

Olen püüdnud vaadeldud tekste asetada ka kultuurilisse ning ajastulisse konteksti. Suhteliselt palju on juhitud tähelepanu inimese ja loomade vahelistes suhetes aset leidnud olulisele muutusele viimase 100-150 aasta jooksul (vt nt Baker, 1993; Tapper, 1988). Pidev linnastumisprotsess on viinud olukorrani, kus suur osa inimestest kohtub loomariigiga peaaesjalikult mõne meediumi vahendusel, olgu nendeks siis raamatud, fotod või filmid. Kõnekaks näiteks on ka loomaaedade populaarsus, kus inimesed käivad vaatamas seda, kuidas loomad “päriselt” elavad. See tähendab, et inimestel on endiselt vajadus tajuda loomi oma kõrval, olgugi nüüdseks eelkõige virtuaalsel kujul. Miks aga on loomade kasutamine kultuuritekstides niivõrd üldlevinud ja populaarne? Miks kujutab suur osa lastele mõeldud raamatutest ja mänguasjadest just loomi?

Olen oma töös analüüsinud eesti lastekirjanduse raamatuväljaandeid, mis kujutavad tegelastena inimesestatud loomi, linde ja putukaid, seejuures püüdes vaadelda, milliseid väärtusi, ideoloogilisi tõekspidamisi, ühiskondlikke muutusi ja arusaamu neis peegeldatakse. Samuti olen tähelepanu pööranud suhte inimese/loom erinevatele kajastamisvõimalustele analüüsitavais tekstides. Seega pole keskendunud

loomametafooridele *per se*, vaid pigem antropomorfse kujutusviisi kaudu loodud tekstimaailmale. Vaadeldav materjal mahub ajaliselt piiridesse 1930-2004 sel lihtsal põhjusel, et eesti varasemas lastekirjanduses sedalaadi raamatumõõtu tekstid lihtsalt puuduvad.

Et eesti lastekirjandus on seni suhteliselt vähe teoreetilist tähelepanu pälvinud ning enamik uurimusi selles valdkonnas on jäänud pigem biograafiliste ning ajalooliste käsitluste juurde, on antud uurimus Eesti kontekstis küllaltki uudse teemaasetusega. Samuti on valdkond interdistsiplinaarne, kuna tegemist on looduse ja loomariigi kujutamisega ilukirjanduslikes tekstides ja seetõttu on aines üpris intrigeeriv.

Magistritöö koosneb kuuest peatükist. Esimeses peatükis püüan anda ülevaate lastekirjanduse olemusest ja spetsiifikast, samuti selle kujunemisloost ja olukorrast nii üldises kui eesti kontekstis. Lühidalt olen peatunud ka lastekirjanduse teoreetilistel läsitlustel. Samuti olen andnud põgusa ajaloolise ülevaate loomanarratiividest kultuuris.

Peatükk 2 keskendub kognitiivsest metafooriteooriast lähtudes metafooride ja spetsiifiliselt antropomorfisatsiooni iseloomule ja funktsioonidele ning püüab luua üldist teoreetilist raamistikku eesti lastekirjanduses ilmunud loomalugude analüüsile.

Peatükk 3 avab lähemalt materjali valiku printsiipe ning metoodilisi lähtekohti, samuti annab ajaloolise lühiülevaate analüüsiobjektist.

Peatükk 4 analüüsib lastekirjandustekste erinevate aspektide kaudu nagu inimese-looma suhted ning lapse ja täiskasvanu vaatepunkt. Samuti tulevad vaatluse alla fantastilise ja populaarteadusliku esitusviisi kasutamise erinevad funktsioonid. Üheks oluliseks teljeks vaadeldud raamatuis on inimese kohalolu või puudumine tekstimaailmas.

Peatükk 5 keskendub ühiskondlike olude peegeldumisele vaadeldavais lasteraamatuis, tuues välja erinevad tendentsid nagu käibiva ühiskonnakorralduse toetamine või sellega oponeerimine.

Peatükk 6 käsitleb tegelaste pärisnimesid kui olulisi tekstielemente. Nimesid on vaadeldud tüpoloogilisest aspektist lähtuvalt lapse kognitiivset arengut kajastavate ja toetavate ühikutena. Samuti on vaadeldud nime rolli teksti funktsioneerimises, nime olulisust tegelase kujutamisel ning nimesid kultuurilise tähenduse kandjana.

1. Lastekirjanduse mõiste, arengulugu ja olemus

Lastekirjandust võib määratleda kui täiskasvanute poolt lastele kirjutatud kirjandust. See tähendab, et lastele kirjutav autor peab muuhulgas kindlasti arvestama lapse east ja elukogemusest tulenevat retseptiivset eripära (Krusten, 2003: 17). T. Weinreichi sõnul on lapse kui lugejaga arvestamine ka ainus kindel nõue lastekirjandusele (Weinreich, 2000: 35).

Lastekirjandus sai iseseisva kirjandusharuna arenema hakata alles seoses lapsepõlve kui eraldiseisva eluperioodi teadvustamisega 17.sajandil. Lapsepõlve eriliste vajaduste teadvustamisega kaasnes ka laste õpetamise vajaduste ümbermõtestamine ning kirjanduses hakati nägema üht olulist tegurit laste harimises (Nikolajeva, 1997: 7).

Niisiis on lastekirjanduse üheks eripäraks algusaegadest peale selle tihe seotus pedagoogikaga (Nikolajeva, 1996: 3) ning kõikides maades on lastekirjanduse tekkimise põhjustanud ideoloogiline haridusdoktriin. Tõekspidamine, et lapsed vajavad oma hariduse tarvis raamatuid, põhjustas spetsiifilise, vaid lastele mõeldud kirjandussüsteemi väljaarenemise (Shavit, 1995: 28). Lastekirjanduse areng erineb küll periooditi, kuid on oma olemuselt kõikjal sarnane, toimudes läbi võitluse selle vahel, mida lapsed peaksid lugema ja mida nad tegelikult tahavad lugeda. Nende kahe pingeväljas ongi lastekirjandus kujunenud (Samas).

M. Nikolajeva on välja toonud lastekirjanduse arenguetapid, mida võib teatud ajastuliste kõikumistega eristada kõigi maade lastekirjanduse kujunemisloos (Nikolajeva, 1996: 95-99):

1. Folkloori ja täiskasvanutekirjanduse adapteeringud (muinasjutud, müüdid ja valmid), mida peeti lastele sobivaks ja vajalikuks lugemisvaraks.

2. Didaktilised, hariva eesmärgiga lastele kirjutatud lood. Enamasti kattub see periood ajaliselt eelmisega. Selles faasis hakkab lastekirjandus täiskasvanute kirjandusest eralduma, kusjuures reeglina ei produtseerita kõrge kunstiväärtusega, kanooniliseks saavaid tekste. Põhjuseks on lastekirjandustekstide tihe seotus ajastu valitsevate pedagoogiliste suundumustega, mis minetavad kiiresti oma päevakajalisuse.

3. Lastekirjanduse kui kirjandussüsteemi väljakujunemine koos erinevate žanrite ja alajaotustega, kirjandusliku kaanoni kehtestamine. Ilmuvad selged eristused

nt poiste- ja tüdrukutekirjanduse, samuti erinevate žanrite vahel. Seejuures on žanripiirid väga jäigad ning ei soosi kõrvalekaldeid. Ka tekstide ülesehitus järgib kindlat skeemi, puuduvad eksperimendid. Samuti on tekstides selgelt kohal didaktiline sõnum.

4. Polüfoonilise lastekirjanduse ilmumine¹. Nikolajeva seostab polüfoonilisust muuhulgas ebatõepärasuse, “reaalsele” elule mittevastavusega. Polüfoonilist teksti iseloomustab erinevate häälte ja vaatepunktide kõrvuti eksisteerimine. Lastekirjanduses ilmneb see kõikiteadva jutustaja ning moraliseerivate kommentaaride ja juhtnööride kadumises, tegelasele sõna andmises. Süžee tasandil tähendab see klassikalise ülesehituse kodu-teekond-kodu kadumist. Tekst on loodud pigem “pusle-printsiiibil”, sagenenud on ka lastekirjandusele üldiselt võõrad eksperimendid keelelisel tasandil.

Eesti algupärase lastekirjanduse algusest saab rääkida alates 19.sajandi keskpaigast. Esimesteks autoriteks, kes hakkasid lastele koolivälist lugemisvara looma, olid pastoritest vennad Carl ja Martin Körber. Suures osas oli tegemist tõlkelaenuliste tekstidega, ent C. Körber on kirjutanud ka loomtegelastega mõistujutte (Palm, 2004: 21). Põhimõtteliselt on täheldatav eespool kirjeldatud arengujoon – enam-vähem ühel ajal folkloorsetele allikatele tuginevate kogumikega (F.R. Kreutzwald “*Eesti rahva ennemuistsed jutud*”, 1866; J. Kunderi ning M. J. Eiseni muinasjutukogumikud) hakati üllitama ka peamiselt didaktilise sisuga lastejutte ja – luuletusi (autorid nagu J. Pärn, F. Kuhlbars).

20.sajandi esimestel kümnenditel kehtestab eesti lastekirjandus end erinevates žanrites, selgelt eristuvad poiste- ja tüdrukuteraamatud, kujunevad välja nii lasteluule, -proosa kui –draama oma alaliikidega. 20.sajandi vältel kujuneb välja eesti lastekirjanduse kaanon oma klassikaliste tekstide ja vormivõtetega.

Sajandi lõpukümnenditel võib täheldada juba üksikute nn polüfooniliste, žanripiire ületavate tekstide ilmumist (A. Kivirähki teosed, A.Perviku “*Maailm Sulelise ja Karvasega*”, 2000; P. Sauteri koos laste Rulli, Pipa ja Ekkega kahasse loodud jutukogu “*Laste raamat*”, 2004).

Samuti erineb lastekirjandus oluliselt täiskasvanute kirjandusest, seistes lähemal pigem folkloori ja keskaja kunsti kindlaksmääratud skeemidele ning olles

---

¹ Nikolajeva on termini ‘polüfoonia’ laenanud Bahtinilt, kasutades opositsiooni eepiline-polüfooniline tema teosest “*Dostojevski poeetika probleem*”.

vähem innovatiivne (Nikolajeva, 1996: 9). Nikolajeva tugineb siinkohal Lotmani käsitlusele kanoonilistest tekstidest, mille puhul lugeja genereerib tekstist ise rohkem tähendusi, kui tekst esmapilgul sisaldab (Samas, 51-55).

1.1 Lastekirjanduse käsitlused

Lastekirjanduse käsitlemine iseseisva kirjandusharuna on suhteliselt hiline nähtus. Johtuvalt lastekirjanduse sidumisest pedagoogikaga on seda pikka aega uuritudki pigem laste lugemise ja didaktilistele eesmärkidele vastavuse aspektist. Lastekirjanduse kui iseseisva ja täieõigusliku kirjandusvaldkonna uurimisega tegeletakse umbes viimased paarkümmend aastat (Nikolajeva, 1996: 4; 1997: 8). Selle perioodi vältel on aga ilmunud hulgaliselt mitmesuguseid erinevaid käsitlusi ning rakendatud lastekirjanduse uurimisel erinevaid meetodeid (nt J. Zipes – ideoloogia avaldused lastekirjanduses, M. Nikolajeva tööd lastekirjanduse uurimise metodoloogilise raamistiku väljatöötamisel, sotsioloogilised ja feministlikud käsitlused jne).

Lastekirjanduse uurimisega tegelevad mitmesugused rahvusvahelised ja rahvuslikud instituudid ja organisatsioonid (*International Board on Books for Young People* (IBBY) ehk Rahvusvaheline Noorsookirjanduse Nõukogu; *International Research Society for Children's Literature* ehk Rahvusvaheline Lastekirjanduse Uurimise Ühing jt), hulgaliselt ilmub lastekirjanduse alaseid ajakirju, rahvusvahelisel tasandil on olulisemad neist nt *The Horn Book Magazine* (alates 1924) ja *Bookbird* (alates 1957).

Eesti kirjandusloos on lastekirjanduse käsitlemine küllaltki marginaalne nähtus. Lastekirjandust mõtestavaid kirjutisi ilmus perioodikas pisteliselt küll juba 19.sajandil, 20.saj. alguskümnendel tegelesid süstemaatilisemalt lastekirjanduse teoreetiliste aspektidega nt M. Kampmaa ja J. Parijõgi (Palm, 2002: 40-43; 2005: 25-27), ulatuslikumate käsitlusteni jõutakse siiski märksa hiljem.

Eesti lastekirjanduse kohta on ilmunud mõned olulised ajaloolised ülevaated (A.Järv "Eesti lastekirjandus. Kujunemine ja areng kuni aastani 1917", 1989 ning R.Krusten "Eesti lastekirjandus", 1995), ja teatmikke (A. Jaaksoo "Kes on kes ja mis on mis eesti lastekirjanduses", 1987). A. Jaaksoo koostatud on ka "Läänemeremaade

lastekirjanduse lühileksikon” (1998) ning “*Eesti lastekirjanduse antoloogia*” (seni aastail 1997-2005 ilmunud 14 köidet). Samuti toimib juba aastakümneid jooksev kriitika ilmuvatele lasteraamatutele publitsistikaväljaannetes.

Viimastel aastatel on lastekirjanduse uurijad koondunud Eesti Lastekirjanduse Teabekeskuse egiidi all tegutsevasse Lastekirjanduse Uurijate Töögruppi; 1995.aastast annab teabekeskus välja iga-aastast lastekirjandusalast almanahhi “*Nukits*” ning algust on tehtud Eesti Lastekirjanduse Teabekeskuse Toimetistega (2005.a. seisuga on ilmunud 2 numbrit). Et aga lastekirjandust ja selle teoreetilist uurimist seni marginaalseks peetakse, tõestab üsna ilmekalt lastekirjanduse väljajätmine 2001.a. üllitatud Eesti kirjandusloost (Vt Palm, 2003: 20).

Teoreetiliste uurimuste vallas on kahtlemata viimaste aastate üheks olulisemaks sündmuseks M. Müürsepa 2005.a. kevadel kaitstud doktoritöö “*Lapse tähendus eesti kultuuris 20.sajandil: kasvatusteadus ja lastekirjandus*”. Lastekirjanduse loengukursusi loetakse Tallina Pedagoogikaülikoolis ja Tartu Ülikoolis, samuti Tartu Ülikooli Õpetajate Seminaris. Peamiselt on nende kursuste suunitlus pedagoogiliste erialade tudengitele. Valdavas osas on eesti lastekirjanduse uurimine seni jäänud siiski ajalooliste ja ülevaatlike käsitluste piiresse ning lastekirjanduse teoreetiline uurimine on suures osas veel algusjärgus.

1.2. Loomalood kui spetsiifiline (laste)kirjandusžanr

Loomalood moodustavad suuremahulise ja heterogeense grupi lastekirjanduse sees. Enamalt jaolt võib neid liigitada fantaasiakirjanduse ja/või muinasjuttude alla, kuna personifitseeritud loomtegelased on iseloomulikud eelkõige fantaasiakirjandusele².

Loomalugudel on mitmeid erinevaid eesmärke/funktsioone:

---

² kasutan oma töös fantaasiakirjandust laiema katusmõistena sellele osale lastekirjandusest, mis kaldub kõrvale realismist ning milles esineb mistahes ebatõepäraseid elemente. Lastekirjanduse kontekstis on selline fantaasiakirjanduse määratlus põhjendatud, kuna täiskasvanutele mõeldud fantaasiakirjandus on märksa kitsam ja spetsiifilisem mõiste. Eesti kirjandustraditsioonis on fantastilisi elemente sisaldavaid tekste nimetatud enamasti kunstmuinasjuttudeks erinevalt rahvaluulelise algupäraga rahvamuinasjuttudest.

- 1) loomast jutustaja või kangelase kasutamine inimeste käitumise jälgija ning kommenteerijana;
- 2) moraali edastamine loomadest tegelaste kaudu;
- 3) laste veenmine loomade suhtes mitte julmalt käituma;
- 4) loomade käitumise kirjeldamine sellisena, nagu see tegelikult on ehk siis võimalikult loomutruult. (Carpenter & Prichard, 1999: 24).

Paljud lood kombineerivad mitut neist funktsioonidest, pole võimalik tõmmata selgepiirilisi eristusi ülaltoodud funktsioonide vahel.

Järgnevalt olen püüdnud visandada loomanarratiivide ajaloolise arenguloo.

Loomanarratiivid suulises kultuuris. Suulises kultuuris, s.t. folklooris on loomanarratiivid olemas olnud küllap inimkonna algusest peale ja väga püsivalt. Loomtegelastega narratiivid eksisteerivad kõigis kultuurides (Shepard, 1996: 98). Levinuimad neist on müüdid, milles kirjeldatakse nt inimkonna tekkimist mõne müütilise loom-esivanema läbi, põlvnemist tootemloomast jm. Teiseks arhailiseks narratiivitüübiks on muinasjutud, mis erinevalt müütidest kujutavad endast puhtfiktsionaalseid ja meelelahutusliku funktsiooniga lugusid. Loomade populaarsusest inimeste kujutlusvõimes on põhjaliku ülevaate andnud P. Shepard raamatus "*The Others: How Animals Made Us Human.*" Shepardi väitel tuleneb loomade figureerimine müütides ja muinasjuttudes ürginimeste igapäevastest kogemustest metsloomadega koos eksisteerides. Taolisi lugusid iseloomustab pidev võrdlusmoment inimeste endiga. Samuti on loomad suurepäraseks kategoriseerimismaterjaliks, nagu on näidanud Lévi-Strauss (Lévi-Strauss, 2001).

Folkloorsetele loomamuinasjuttudele on iseloomulik lühidus, need koosnevad enamasti vaid ühest motiivist ja võivad hõlpsasti liituda. Aarne-Thompsoni kataloogis on need liigitatud tüüpide 1-299 alla ning määratletud valmina või valmilaadsena. Selle põhjuseks on nende potentsiaal moraalsete arusaamade ning kujutelmade edastajana (Ashliman, 2004: 35). Seejuures olid loomamuinasjutud erinevalt nt imemuinasjuttudest või muistenditest just lastele suunatud. Iseloomulik on ka, et loomamuinasjuttude süžeed levivad võrreldes teiste muinasjutuliikidega märksa suuremas geograafilises areaalis (Kippar, 1987).

Eesti folkloori kogudes leidub P. Kippari andmeil kokku üle 3000 loomamuinasjututeksti, mis koonduvad 314 tüüpi (Samas). Eksootilisemad või meie aladel ebatüüpilised loomtegelased asendatakse juttudes kodumaiste, tuttavamate

loomadega. Näiteks lõvi tegelasena aga on meie loomamuinasjuttudesse jõudnud trükisõna kaudu ja üpris hilja (Kippar, 1989: 149).

Folkloorsetele loomamuinasjuttudele on võrreldes imemuinasjuttudega teoreetilistes uurimustes märksa vähem tähelepanu pööratud, seda tõenäoliselt just nende lihtsama struktuuri ja monoepisoodilisuse tõttu.

Loomanarratiivid kirjakultuuris. Üheks vanemaks, olulisemaks ja püsivamaks loomajuttude žanriks on valmid, mille algupära on samuti suulises traditsioonis. Viimased põhinevad loomade allegoorilisel või satiirilisel võrdlusel inimloomuse- ja ühiskonnaga (Clute & Grant, 1999: 31). Valmide puhul pole oluline loomade tegelik käitumine, vaid nende kasutusvõimalused metafoorina.

Valm folkloorse taustaga kirjandusžanrina oli üheks esimeseks lastelektüüriks, eelkõige seetõttu, et valmi põhiliseks eesmärgiks on didaktilise õppetunni andmine. Neis figureerivate loomtegelaste eripäraks on neist igaühe sidumine teatud omaduste või iseloomujoontega. Nii kuulub juba varase lapsepõlve kultuuriliste teadmiste hulka informatsioon, et hunt on kuri, rebane kaval, jännes arg jne. Sellises olukorras annab juba looma nimetamine tema kui tegelase iseloomustuse ning määrab suures osas ära ka süžee kulgemise – protagonistide ja antagonistide vahelised suhted, põgenemise- tagaajamise, rivaalitsemissuhted jms. Seejuures on moraalne õppetund alati tegelastest olulisem. Aisopose valmid laste lugemisvarana olid ühed väheseid varaseid lastele lugemiseks antud teoseid, mis ühendasid endas põnevuse ja moraalse õppetunni. Põnev lugu ja didaktiline sõnum on Aisopose lugude puhul tasakaalus (Carpenter, 1985: 3).

Üksikud katsed loomi teaduslikult kirjeldada ilmnesid juba antiigis, ehkki teaduslik huvi piirdus peamiselt aristokoolkondade vaatluste ja Aristotelese ning mõne tema õpilase töödega (Unt, 1996: 58). Nendele on tuginenud roomlane Claudius Aelianos (ca 170-235 p.Kr), katkendeid tema teosest on ilmunud ka eesti keelde tõlgituna³. Käesoleva töö seisukohast on huvitav folkloorse ja bioloogilise ainese põimumine selles tekstis. Järgnevalt katkend mesilaste elukorraldusest:

“[P]ole midagi meeldivamat mesilaste tööst, sest pole ka neist kedagi targemat. Kõigepealt ehitavad nad magamiskambri oma kuningaile, need on avarad ning paiknevad kõige kõrgemal. Nende ümber püstitavad nad kaitsevali, otsekui tara või müüri, näidates sellegagi kuningaolossi tähtsust. Nad

---

³ Looming nr.5/1972, tlk. A.Kurismaa; Vikerraadio nr.1-2/1996, tlk J. Unt.

jaotavad endid kolmeks ja nõnda ka oma elamud. Nii elavad vanimad kõige lähemal kuningate paleedele, nende taga aga noorimad ning seejärel need, kes juba õitsvas noorukieas on, nõnda et vanimad on ihukaitsjaks kuningaile, nooremad aga kaitsevalliks kõige noorematele.” (1, 59)⁴

Kaasaegse teabelise ambitsiooniga lastekirjanduses võib kohata sarnaseid mudeleid teksti ülesehituses ning fantastika ja bioloogia omavahelises segunemises. Kui uusajal on teadustekstid püüelnud järjest suurema objektiivsuse poole, kasutades selleks empiirilisi uuringuid ja katseid, siis lastele suunatud teabetekst pole lugeja iseärasuste tõttu sisu reaalsusele vastamise püüust hoolimata minetanud personifitseerivaid võtteid ja teksti “elustamist” inimlike ülekannete abil.

Keskajal levisid Lääne-Euroopas bestiaariumid, mille eelkäijaks peetakse hilisantiigis kirjutatud *Physiologus*. Need omalaadsed fantastilis-entsüklopeedilised loodusealased kogumikud on osalt sarnased valmidele (Le Goff, 2001: 515). Pea iga loom bestiaariumis sümboliseeris mingit inimlikku voorust või pahet ning teda kirjeldatigi vastava omaduse kandjana. Sealjuures polnud oluline, kas kirjeldatavad loomad üldse reaalselt eksisteerisid, oluline oli pigem nende tähenduslik potentsiaal (Blount, 1974: 96).

Ehkki mõeldud ühelt poolt loodusteaduslike kirjeldustena, oli bestiaariumite olulisemaks eesmärgiks avada loomariigi näitel religioosseid tõdesid. Nendes lugudes oli autor vähem huvitatud ühe või teise looma adekvaatsest kirjeldamisest kui just tema potentsiaalset metafoorina (Salisbury, 1994: 110). Järgmine võrdpilt ühest XII sajandi bestiaariumist on iseäranis kõnekas: kui emalõvi sünnitab kutsikad, on need esialgu kolm päeva surnud, kuni isalõvi nad oma hingeõhuga elustab. Samal kombel äratas Taevane Isa Kristuse kolmandal päeval surnuist (Samas). Sarnasel viisil oli iga loomaliigi ülesandeks kas äratada imetlust Jumala kätetöö vastu või vastupidi, panna pelgama Saatanat.

Ülaltoodust nähtub, et nn valmilik, allegooriline loomakäsitus otsib üheseid paralleele kas siis taevase ja maise või inimliku ja loomaliku vahel. Alates 12. sajandist tõuseb (jällegi rahvakultuuri pinnalt) esile aga sootuks teistsugune, nn eepiliste loomalugude žanr. Loomaeeposte tegelased on selles tekstitüübis juba iseseisvad karakterid oma nime ja keeruka iseloomuga. (Salisbury, 1994: 124). Kui nt varakeskaegsetes eksemplites oli (sarnaselt valmidele) loomade kujutamise mõte inimestele õppetunni andmine, siis hilisem loomaeepika kujutas juba inimühiskonda

---

⁴ Vikerraar, 1-2/1996: 54.

ja -käitumist, kasutades loomade kujusid lihtsalt inimliku maailma väljendamise vahendina. Nende käitumises polnud enam jälgegi loomalikkusest, see oli puhtal kujul inimlik (Samas, 133-134). Võiks öelda, et allegooria asendus keerukama metafooriga, mis andis edasi inimisiksust tema mitmetahulisuses.

Fantaasiakirjandus oma tänapäevasel kujul hakkas arenema romantismiperioodil, tulenedes otseselt tolle ajastu elavast huvist folklooritraditsiooni vastu (Nikolajeva, 2003: 139). 19.sajandi algul tõusid üldsuse silmis ausse seni kaheldavaks peetud väärtusega folkloorsel ainesel põhinevad muinasjutukogumikud eesotsas Grimmide *Kinder- und Hausmärchen*'itega (I-II, esmatrükk 1812 ja 1814). Tuleb aga silmas pidada, et eeskätt pedagoogilistel ja moraalsetel kaalutlustel läbisid kõik folkloorse algupäraga tekstid trükki jõudes ümbertöötluste ja kohanduste filtri (vt Tatar, 1992; Zipes, 1983).

Iseseisva ning muinasjutust eraldi seisva lastekirjandusharuna kehtestas fantaasiakirjandus end 19.sajandi II poolel eeskätt Lewis Carrolli ja Charles Kingsley teedrajavate teoste näol (Clute & Grant, 1999: 185). Tuntumad varased loomafantaasiad on nt Beatrix Potteri "*Peter Rabbit*" (1901) ja Kenneth Grahame'i "*Wind in the Willows*" (1905), mis mõlemad lahknevad oluliselt folkloorsest ja valmitraditsioonist, kujutades loomi seiklushimuliste ja kapriissete lastena ning noorukitena (Lurie, 1990: 95; Nikolajeva, 2000: 23).

Loomalood eesti lastekirjanduses. Eesti lastekirjanduse kujunemisejärgus 19.sajandil ilmus muuhulgas ka loomalugusid ja –luuletusi, sageli olid need õpetliku sisuga. Komplitseeritumad tekstid loomadest tegelastega jõudsid lugejateni aga alles 20.sajandi alguskümnendeil. R. Krusteni andmeil on esimeseks looma vaatepunktist kirjutatud palaks Ansomardi (kodanikunimega Peäro August Pitka) 1916.a. "*Lastelehes*" ilmunud jutustus "*Viku*", kus maailma on nähtud äsjasündinud kutsika silmade läbi (Krusten, 1995: 91).

Alates 1935.a. hakati Eestis korraldama lastekirjanduse võistlusi, mille põhinoueteks olid teema positiivsus ja ainekodu kodumaisus. Esimesel võistlusel saavutasid esikoha K.Ristikivi "*Lendav maailm*" ja A.Virgese "*Jänese poeg To-Too*"; 1936.a. konkursil I.Truupõllu "*Öömori okaslinn*" ja K.Ristikivi "*Semud*". Järgmise, 1938.a. konkursi laureaatide seas olid E. Laidsaare "*Kapten Tuks*", J.Selja "*Ahvenapoiss Sulev*", K.Ristikivi "*Sellid*", L.Tigase "*Metsatalu vahvad loomad*" ja E.

Ramla (Kuus) *“Jänesepoeg, kes luuletas”* (Samas, 107). Nagu näha, koosneb sellel perioodil hinnatud lastekirjandus suuresti loomalugudest. Ka Krusten tõdeb, et 1920.-30.aastatel on *“/.../ silmapaistvas soosingus looduse, eriti loomariigi kujutamine nii realistlikus, muinasjutulises, populaarteaduslikus kui ka kõigi kujutamislaadide segunemist pakkuvais vormides.”* (Samas, 129).

Nõukogude perioodi algus markeerib teravat katkestust seni ülipopulaarses muinasjututraditsioonis. Sõjajärgsete aastate lastekirjandust ning sellele tehtavaid ettekirjutusi iseloomustas muinasjuttude ja fantastilise terav taunimine (Pervik, 2000; Krusten, 1995). Kunstmuinasjutt naaseb täie õigusega eesti lastekirjandusse alles 1960.aastatel.

Tänapäevaste loomalugude liigitus. Põhimõtteliselt jaotub loomade kujutamine kahe polaarsuse vahel: fantastiline – populaarteaduslik. Telje ühes otsas paikneb tinglikult fantaasiakirjandus, muinasjutulised teosed ja teises: kaine ja teaduslikele faktidele tuginev aimekirjandus, mille esmaseks funktsiooniks on lugejale teadmiste jagamine. Samal teljel toimib vastavalt ka vastandus: esteetiline – hariv, väärtusi kujundav – teadmisi loov. Seega võivad fantasilise olustikuga ja tegelaskonnaga loomalood olla teinekord olemuselt didaktilisemad ja rohkem teavet jagavad kui realistlik lasteproosa.

fantastiline		populaarteaduslik
väärtuste kujundamine		teadmiste jagamine
(muinasjutud,		(aimeraamatud)
fantaasiakirjandus)		

Fantaasiakirjandus tegeleb enam väärtuste kujundamise, populaarteadusliku suunitlusega lastekirjandus aga teadmiste andmisega. Samal ajal on muinasjutuliste ja fantaasiavõtmes loodud teostel oluline roll ka noore lugeja esteetilises kasvatuses, kuna fantastilise koega tekstid õpetavad nägema esteetilist reaalsust kui sellist, tinglikkust, mis vajalik üldse kunsti vastuvõtmise võime arendamiseks.

Enamik lastele kirjutatud ja publitseeritud tekstidest on kombinatsioon mõlemast poolusest. Ühelt poolt ei saa ka kõige fantaasiaküllasem tekst täielikult

hälbida reaalsusest, kuna paratamatult säilivad mingid kokkupuutepunktid loomaliikide anatoomia, füsioloogia ning käitumuslike eripäradega. Fantaasiakirjandusse kuuluvaid loomajutte iseloomustabki erinevalt teistest fantaasiakirjanduse alaliikidest enamikel juhtudel reaalne maailm tegevuspaigana. Ka annavad fantaasiakirjanduse alla liigituvad loomanarratiivid lugejaile mingil määral loodusloo alaseid teadmisi, äärmuslikel juhtudel võib tegemist olla põhimõtteliselt fiktsionaliseeritud bioloogiatundidega (Clute & Grant, 1999: 31). Seega, *“luua puhtakujulist loomafantaasiat tähendab lõppkokkuvõttes fantaasiakirjandusest kõrvale kalduda”*⁵. Niisiis moodustavad loomajutud ülejäänud fantaasiakirjandusega võrreldes teatava anomaalia, paigutudes reeglina nn esmasesse maailma, realistlikku olustikku.

Teisalt on väga sage ka aimeline lastekirjandus, mis edastab harivat sisu ilukirjanduslikus vormis, kasutades loomade elu kirjeldades nende omavahelist dialoogi, omistades neile inimlikke emotsioone jms. Sel moel ilmestatakse aimetekste, püüdes neid noorele lugejale atraktiivsemaks muuta. Samuti on see levinud võte lugeja retseptsiooni eripäraga arvestamisel: laps ei suudagi vastu võtta kuivi teaduslikke fakte ja seletusi, neid tuleb talle arusaadavamasse ning emotsionaalsemasse võtmesse transleerida. Küll aga opereerib laps mõistetega mängult-päriselt, tehes ka päris varases eas mingil määral vahet fiktsioonil ja reaalsusel.

---

⁵ *“to tell a pure animal fantasy is, ultimately, to depart from fantasy”* - Clute & Grant, 1999: 31.

2. Loomalugude troobilisus

2.1. Metafoori kognitiivsed aspektid

Metafooride mõistmisprotsessi puhul tuleb kindlasti silmas pidada tõika, et laps mõistab metafoorsust ja laiemalt igasugust kujundlikkust teisiti kui täiskasvanu. Sageli tähendab see seda, et lapslugeja ei pruugigi tabada teksti metafoorsust ning tõlgendab seda sõnasõnaliselt. Seega tuleb lastekirjandustekstide puhul arvesse võtta nn kahest adresseeringut (*dual address*)⁶ sõnumi vastuvõtmisel. Põhjuseks on lastekirjanduse eripära, mille puhul tekstide autoreiks on reeglina täiskasvanud, mõeldud on need aga lastele. Sellisel juhul tabab laps sageli üksnes sõnasõnalist, täiskasvanu aga ka metafoorset tasandit. Analüüsitava materjali puhul ei jõua nt kõikvõimalikud ideoloogilised kujundid kindlasti lapseni, see-eest aga raamatut ette lugeva täiskasvanuni.

Samas on lapsepõlvele omane loomade personifitseerimine väidetavalt poeetiliste metafooride ning poeetilise mõtlemise eelkäijaks (Shepard, 1996: 88). Lapsed saavad väga hästi aru, et loomadel pole inimestega sarnanevat ühiskonnakorraldust, keelt ega kombeid. Niisiis on personifikatsioon üks esimesi ka lastele mõistetavaid troope ning sestap on see lastekirjanduses üks levinumaid kujundlikke võtteid (Lukens, 2003: 189).

Anthropomorfism kinnitab meie külgnest kogu ülejäänud loodusega (Shepard, 1996: 88). Antropoloog J.W. Fernandez rõhutab loomametafooride puhul aastatuhandetepikkust lähikontakti loomadega loomametafooride sageduse ja üldise leviku põhjusena (Fernandez, 1972: 46).

Lapsepõlves on loomade kasutamisel kognitiivse arengu toetajana veel üks aspekt. Nimelt on loomade roll klassifitseerimisoskuse omandamisel väikelapseas äärmiselt oluline. Nagu märgib antropoloog ja zooloog P. Shepard, tunnevad lapsed teisel eluaastal, intensiivse keelelise arengu faasis tohutut huvi loomade vastu. Seda mitte loomade kui olendite kui just nimedega klasside vastu (Shepard, 1996: 44). Loomaliigid erinevad üksteisest nii selgelt, et neid on lihtne eristada, nende najal uusi teadmisi omandada ning avardada oma kognitiivseid tajuskeeme.

---

⁶ Mõiste tõi lastekirjanduse uurimisse B. Wall teoses "*The Narrator's Voice. The Dilemma of Children's Fiction*".

Shepard väidab, et nii varases faasis pole kõne omandamine seotud mitte niivõrd kommunikatsiooni kui just kognitsiooniga. Ja loomaliikide “mosaiik” on parim mõeldav mudel, mille abil seda oskust omandada (Samas, 46). Mitte miski pole nii kegesti klassifitseeritav kui loomad, kuna nad erinevad üksteisest nii selgelt.

Loomade metafooridena toimimise mõtestamiseks laiemas kultuurikontekstis pakub pidepunkti Juri Lotmani käsitus kultuurist ja/kui semiosfäärist. Kultuur on alati vastandatud millelegi endast väljaspoolsele, on need siis jumalad, loodus või teised kultuurid. Semiosfäär *“ei saa kokku puutuda võõrsemiootiliste tekstidega ega mittetekstidega. Et need tema jaoks reaalsuseks muutuksid, peab ta nad mõnda oma siseruumi keelde tõlkima või mittesemiootilised faktid semiotiseerima.”* (Lotman, 1999: 12). Niisiis selleks, et endast erinevate eluvormide mõistmine üldse võimalikuks saaks, tuleb neid esmalt endale arusaadavasse märgisüsteemi transponeerida. Siinkohal on äärmiselt oluline semiosfääri piir, mille funktsiooniks on *“oma eraldamine võõrast, väljaspoolsete teadete filtreerimine ja tõlkimine oma keelde, väljastpoolt saabuva semiotiseerimine ehk teadeteks muutmine.”* (Samas, 15). Antud juhul ongi loomametafoorid looduse, s.o mittekultuuri tõlgeteks kultuuri keelde. Seega on need konstrueeritud tõlgendused, mille abil kultuur mõtestab loodust ja loomariiki. Loomametafoorid pakuvad ühelt poolt teatavat “ühisosa”, sarnasusi inimestega ja teisalt juhivad tähelepanu piisavatele erinevustele, mis on vajalikud nii huvi äratamiseks kui distantse tunnetamiseks.

Seejuures on loomametafooride iseloomulikuks omaduseks nende toimimine kahepoolse tõlkena. Ühelt poolt peegeldavad need meile inimekäitumist ja inimlikke arusaamu; teisalt teevad need teistsuguse ja Võõra meile arusaadavamaks, mõtestades loomi meie oma tähendussüsteemist lähtuvalt. Niisiis on loomametafoorid vahendiks, mille abil on võimalik avada inimlikku eksistentsi, inimeste harjumusi ja käitumisviise ootamatu ja uue nurga alt, seada kahtluse alla seda, mis muidu näib enesestmõistetavana. Loomalood võivad kahtluse alla seada inimlikke tõekspidamisi, väärtushinnanguid ning lähenemist maailmale jõupositsioonilt.

Lähtudes teesist, et loomametafooride puhul on tegemist tõlkega ühest tähendussüsteemist teise, tuleb silmas pidada, et tõlge genereerib alati uut informatsiooni, kuna tõlkimisprotsessis osalevad keeled on asümmeetrilised, nende vahel puuduvad üksühesed semantilised vastavused. (Lotman, 2002). Selles avaldubki teksti kreatiivne funktsioon. Tõlke ebatäpsus on loova mõtlemise ja uut laadi tekstide

genereerimise eelduseks. Lotman käsitleb troope vastastikku kõrvutamata tähistuselementide ühiskontekstina (Lotman, 1990: 37).

Lotman nimetab teksti, mida saab kontseptualiseerida kahe või enama allteksti struktuurse ühendusena ning mis on kodeeritud erinevate vastastikku tõlkimatute koodide abil, retooriliseks tekstiks (Lotman, 1990: 57). Sellist teksti tuleb lugeda kahel tasandil, kas realistlikult või sümboolselt. Antud teema puhul seab teksti mitmetasandilisele mõistmisele adressaadi eripära aga jällegi teatavad piirangud.

2.2 Loomade metafoorne kujutamine kognitiivse metafooriteooria valguses

Loomametafooride käsitlemisel lastekirjanduses olen lähtunud kognitiivsest metafooriteooriast, eelkõige G. Lakoffi, M. Johnsoni ja M. Turneri töödest. See lähenemisviis on antud juhul otstarbekas eeskätt seetõttu, et nende autorite poolt algatatud kognitiivne metafooriteooria ei näe kujundlikkust üksnes poeetilise kaunistusena, vaid peab metafoorsust keelelise mõtlemise ning kultuuritekstide aluseks laiemalt.

Kognitiivse metafooriteooria põhiseisukohaks on, et metafooride kasutamine on inimõistusele üldisloomulik, st abstraktseid mõisteid tajutakse ja antakse edasi kujundlikult (Vt nt Lakoff & Johnson, 1980). Seejuures pole nende edasiandmiseks kasutatavad kujundid meelevaldsed, vaid need on tuletatud vahetutest kogemustest olendite, objektide ja sündmustega (Danesi, 1999: 69-70). Nii tuleneb loomade kasutamine metafooride ja sümbolitena universaalsest inimkogemusest, et inimene ja loomariik on Looduse suures süsteemis tihedalt seotud. Metafoori võib kõige üldsõnalisemalt defineerida kui üht liiki nähtuse mõistmist ja kogemist teist liiki, tuttavama nähtuse abil. Seetõttu on üsna loomulik, et vahetult mittetajutavaid või abstraktseid mõisteid nagu näiteks õiglus, armastus vms väljendatakse konkreetsemate tähistajate abil. Samas tuleb silmas pidada, et metafoorne struktureerimine on alati osaline – tähistaja valitakse välja tavaliselt mingi üksikomaduse, mitte aga terviku põhjal (Lakoff & Johnson, 1980: 12). Seejuures võidakse ka osa mõistest tajuda metafoorselt, kasutades selleks mingist teisest valdkonnast imporditud struktuuri, osa

mõistest aga otseselt, s.o. ilma metafoori abita (Lakoff & Turner, 1989: 58). Niisiis pole metafoorsed ülekanded sugugi üks-ühesed, mingi valdkonna omadusi “laenatakse” teise valdkonna seletamiseks selektiivselt ja vastavalt sellele, millist aspekti soovitakse rõhutada.

Kontseptuaalsed tajuskeemid moodustavad kognitiivseid mudeleid, need on alateadlikud ja neid kasutatakse automaatselt. Kognitiivseid mudeleid omandatakse 2 viisil:

- 1) isikliku kogemuse kaudu;
- 2) läbi kultuuri.

Kultuuri kaudu omandatud mudelid erinevad sageli meie teaduslikest teadmistest, väljendudes nt vanasõnade ja kõnekäändude kaudu (Lakoff & Turner, 1989: 65-66). Osa nende mudelite baasil loodud tähistajatest on universaalsed ja püsivad, osa aga kultuurispetsiifilised ja ajas muutuvad.

Lapse kokkupuuted kultuuriliste mudelitega algavad seega samaaegselt esimeste kokkupuudetega keelega. Järelkult osalevad metafoorid lastekirjandustekstides aktiivsete aktantidena nii lapse kognitiivses kui ka kultuurilises arengus.

Teatud tüüpi, nt ruumimetafoore võib pidada fundamentaalsemateks kui teisi, kuna need on väidetavalt kaasasündinud ning üldised, hõlmates nii verbaalset kui ka mitteverbaalset mõtlemist. Seega võib selliseid metafoore nimetada prototüüpseteks. Ka personifikatsioon ning kitsamalt antropomorfisatsioon on üheks laialt levinud metafooritüübiks, mida esineb kõige sagedamini just lastele suunatud tekstides (MacKay, 1986: 88). Ajalooliselt esineb isikustamist juba inimkonna varastel arengujärkudel animistliku mõtlemise näol. Antud teema puhul on oluline märkida, et ka väikelapse mõtlemist iseloomustab animism, ümbritsevate nähtuste elusaks uskumine, mis on tingitud lapsele omasest maagilisest ja loogikaeelsest maailmapildist (Crago, 2003: 14-15). Sestap on personifitseeritud loomade või esemete kujutamine lastekirjanduses põhjendatud juba lapse psühholoogilist eripära silmas pidades.

Lakoffi ja Turneri väitel ilmneb poeetilise kujutluse võime luua lihtsamate ideede baasilt uusi ja kompleksseid eriti selgelt personifikatsiooni puhul. Personifikatsioon kujutab endast metafoori, mille abil me mõistame erinevaid objekte, olendeid ja nähtusi inimestena. Inimolendena saame erinevat liiki nähtustest

kõige paremini aru siis, kui mõtestame neid omaenda tähendussüsteemist lähtuvalt (Lakoff & Turner, 1989: 72). Seega kasutab poeetiline mõtlemine nn igapäevamõtleme mehhanisme, ent arendab neid edasi ja kombineerib ebaharilikul moel (Samas, 67).

Lakoff ja Turner on eraldi käsitlenud nn “suure ahela metafoori”. Viimast mõtestavad nad kultuurilise mudelina, mis puudutab olendite tüüpe, nende omadusi ja kohta vertikaalsel “kõrgemate” ja “madalamate” olendite skaalal (Samas, 166). Igale tasandile selles hierarhilises struktuuris on iseloomulikud mingid teatavad omadused või käitumisjooned. Loomade puhul on defineerivaks jooneks instinktid, inimese puhul aga mõistus, moraal ja esteetika (Samas, 170).

Niisiis kujutab suure ahela metafoor endast hierarhilist struktuuri, mis võimaldab mõista inimlike iseloomujooni hästituntud mitteinimlike omaduste kaudu. Samal ajal on selle metafooritüübi iseärasuseks toimimine kahepoolset, võimaldades loomade ja elutute objektide vähemtuntud omadusi mõtestada läbi rohkem tuntud inimlike joonte (Samas, 172). Lakoffi ja Turneri järgi on kõige sagedasemaks valdkonnaks, mida me mõistame inimlike omaduste kaudu, just loomade valdkond. Sellised väited, et lõvid julged ja suursugused, koerad aga truud, on näited laialt käibivatest metafooridest. Seega, meie käibearusaamad nende liikide omadustest on metafoorsed: inimlik julgus nõuab teadmist ohust ning moraalset otsust seada julge käitumine ohust kõrgemale; inimlik truudus aga eeldab moraali ning argumentatsiooni moraali üle. Nimetatud loomaliigid aga käituvad sellistes olukordades instinktiivselt (Samas, 193-194).

Oluline on silmas pidada ka seda, kuidas inimesed loomi mõtestavad. Käibearusaamade kohaselt puuduvad loomadel kõik need omadused, mis inimestel ainsana on. Seega võib öelda, et mõiste ‘loom’ moodustub läbi negatsiooni, läbi puuduvate omaduste (Ingold, 1988: 3). Võib aga täheldada, et inimeste suhtumine loomadesse kõigub kahe erineva lähenemise vahel: esimesel juhul käsitletakse inimest *homo sapiens*ina, ühena teiste loomaliikide seas. Teisel juhul on tegemist vastandusega inimene/loom, viimane kui “toores”, kultuurist puutumata olend (Samas, 4-5). Kaasaega iseloomustab mõlemate vaateviiside eksisteerimine kõrvuti või isegi nende hõlbus omavaheline ümberlülitumine vastavalt olukorra vajadustele.

Richard Tapperi väitel kasutatakse loomade kultuurilisi konstruktsioone moraliseerimise ja sotsialiseerimise eesmärgil kahel vastandlikul moel. Teatud loomi esitatakse loomajuttudes ja müütides idealiseeritud kujul kui korra ja moraali mudeleid. Loomi kujutatakse siin sotsiaalsete olenditena, kellel on inimestega sarnased väärtushinnangud ja moraalinormid. Teisal aga esitatakse loomi kui julma ja elajalikku Teist, kaose ja vale käitumise mudelit. Loomad sobivad ideaalselt aga mõlemaks eesmärgiks, kuna neil on inimestega sarnased põhifunktsioonid (sünd, surm, söömine, kopuleerumine). Ka inimesed võiksid käituda nendes valdkondades nagu loomad, kuid see on neile reeglina keelatud kultuuri poolt kehtestatud normidega (Tapper, 1988: 51). Niisiis on ebamugavaid teemasid võimalik lahata mitmel moel: negatiivse eeskujuna (“nii teevad ainult loomad”) või positiivselt, kas kandes loomariiki üle kultuurile iseloomulikke kombeid või ka sobivate “reaalsete” tähistajate abil. Viimasel juhul, soovides illustreerida näiteks abielutruudust, võidakse tõmmata paralleel luigepaariga, kes jääb väidetavalt surmani monogaamseks.

Seega on loomade kaudu eriti hõlbus lastele õpetusi jagada, seda eeskätt tabudega seotud elualadel. Ebamugavate teemade käsitlemine distantsiga valmistab vähem piinlikkust. Tapperi sõnul on loomalugudel kolm põhilist eesmärki:

- mitte-inimlik metafoor aitab vältida keeruliste või piinlike tõdede sõnastamist vahetult inimese kohta;
- samal ajal loovad need metafoorid distantsi inimeste ja loomade vahele;
- loomametafoorid toetavad inimlikku moraali, andes sellele “loomuliku” tausta. (Samas).

Teiseks, ka pedagoogiliselt on emotsionaalne distants äärmiselt oluline. Kurvalt lõppevad õppetunnid on lapse jaoks vast vähem traumeerivad, kui need leiavad aset näiteks rumala ja kurja hundiga, mitte aga mõne üleannetu poisiga. Tegemist on julmade õppetundide projitseerimisega “ohutusse kaugusse”.

2.3. Loomadest tegelased ilukirjandustekstis

M. Nikolajeva (*The Rhetoric of Character in Children's Literature*, 2002: 125-127) väitel kujutavad nii loomadest, mänguasjadest kui ka personifitseeritud loodus- või tehisobjektidest tegelased lasteraamatus tegelikult last ennast. Loomad esinevad neis tekstides kui "maskid", käitudes lastele iseloomulikult ja omades lastele iseloomulikke probleeme, isegi kui lugu on paigutatud looduslikku, loomadele omasesse keskkonda.

Tõenäoliselt on antropomorfiseeritud loomade kasutamise kultuuriliseks põhjuseks laste käsitlemine veel mitte täielike inimestena, st nende paigutamine kusagile teisele poole inimlikkuse piiri. Nikolajeva toetab oma väidet loomadest tegelaste taandumisega noorte- ja täiskasvanutekirjandusest.

Süžee seisukohalt võimaldab tegelase kujutamine loomana autoril mööda minna vanuse, soo ja sotsiaalse staatuse määratlemisest. Samuti saab looma puhul moduleerida teatud konventsioone laste omavahelise sõpruse kujutamisel: loom võib elada lapsega samas majas, koguni jagada temaga voodit, mis laps-sõbra puhul oleks sageli problemaatilisem. Samuti pole mitteinimlikul kaaslasel sotsiaalseid kohustusi (nt oma vanemate ees), mis võimaldab tal olla lapsele täielikult lojaalne.

Raamatutes, kus loomtegelane esineb lapstegelast saatvas või toetavas rollis, on Nikolajeva eristanud kolme võimalikku strateegiat:

- 1) loom (või mänguasi) esineb asendusvanema rollis;
- 2) loom annab lapstegelasele endale võimaluse võtta lapsevanema roll, st tunda ennast loomast targema ja tugevamana ning tema eest hoolt kanda;
- 3) levinuim on looma roll enam-vähem võrdse mängukaaslasena.

Seega võivad loomast tegelased asetseda lapse suhtes kardinaalselt erinevates positsioonides, mille puhul mängib rolli ka edastatavate sõnumite eesmärk. Lapsest vanem ja targem loom kehastab folkloorsetest tekstidest pärinevat loom-abistajat, loom lapse hoolealusena aga võib kasvatada lapstegelase vastutustunnet ja mängida läbi täiskasvanule omaseid rolle. Loom mängukaaslasena on aga sageli seotud lapssõbra või õe-venna puudumisega.

3. Valimi koostamise printsiibid ja metoodika

3.1. Valimi koostamise lähtealused

Käesoleva töö eesmärgiks oli analüüsida eesti algupärase lasteproosas loodud loomajutustusi, mis on ilmunud raamatuväljaandena. Kuna keskendutud on pikema ja väljatöötatuma süžee ja jutustustele, siis ei ole valimisse hõlmatud kogumikes ning perioodikaväljaannetes ilmunud lühijutte loomadest. Vaadeldud pole ka luulet. Materjali terviklikkuse huvides (Eesti kontekst ja olustik) ei ole käsitletud ka eesti pagulaskirjanike poolt loodud lasteraamatuid. Siinse käsitlemise varaseimad loomajutustused on dateeritavad 1930. aastatega, kuna enne seda ilmusid antud ainevallas vaid lühilood. Materjali lõpudaatumiks on aasta 2004.

Lühilugude väljajätmine tähendab muuhulgas ka seda, et uurimismaterjalis esineb vähem traditsioonilisele folkloorsele materjalile lähedasi süžeeskeeme ja motiive, pigem on need tekstides kohal fragmentaarselt. Sellest tulenevalt ei sarnane uuritavad tekstid üheselt loomamuinasjutule ja valmidele ja on vähem folkloorseid printsiipe järgivad. Folkloorsetele muinasjututegelastele on omane skemaatilisus, tegelase avamine tegevuse, mitte iseloomu kaudu, nende allutatus süžeele. Niisiis võib oletada, et valitud materjalis esineb vähem konventsionaalseid tegelasi ja kujundeid, rohkem aga uudseid ja ajakajalisemaid motiive. Samuti võib eeldada, et vaadeldavad kujundid peegeldavad seetõttu enam konkreetsele ajastule omaseid väärtusi ja ideoloogilisi suundumusi.

Konkreetsed analüüsiobjektid on välja valitud põhiliselt kahele allikale tuginedes. Põhiallikaiks on A. Jaaksoo koostatud *“Eesti lastekirjanduse antoloogia”* (seni ilmunud 14 köidet) ning R. Krusteni teos *“Eesti lastekirjandus”* kui seni ilmunud põhjalikem ülevaade Eesti lastekirjanduse ajaloost. Lisaks on arvesse võetud erinevate lastekirjandusvõistluste tulemusi. Antud ajaperiood hõlmab nt kirjastuse Loodus lastekirjandusvõistlusi aastail 1935-1940; alates 1970. aastate algusest välja antud J. Smuuli nimelist kirjandusauhinda; alates 1992. a. toimuvat Nukitsa konkurssi. Viimase puhul tuleb märkida, et laureaate valiku otsustavad lugejad, s.o lapsed ise.

Valikukriteeriumiks oli mõistagi ka antropomorfisatsiooni olemasolu analüüsitavais raamatuis. Et aga inimesestust on võimalik kasutada erineval määral ning tihti segunevad lasteraamatuis realism ja fantaasia, kohati ka üldharivad populaarteaduslikud või aimelised aspektid, siis on valim paratamatult ka

subjektiivne. Mitmete tekstide puhul oli keeruline otsust langetada ka loomadest tegelaste figureerimise määra alusel: mõnedes üldiselt inimesi kujutavais raamatuis esineb rohkem või vähem episoodide inimesestatud loomadega. Ka sel juhul olen otsuse langetanud isiklikust intuitsioonist lähtudes.

3.2. Metoodikast

Valimisse kuuluvate tekstide analüüsimisel olen peamiselt keskendunud sellele, kuidas kujutavad antropomorfsete loomtegelastega lasteraamatud inimlikku maailma. Siinkohal olen lähtunud kognitiivsest metafoorikäsitlusest, mille kohaselt moodustavad metafoorid kognitiivseid mudeleid, mille baasilt genereeritakse mitmesuguseid kultuurinarratiive. Seetõttu olen metafoorsuse avaldumist uurinud võimalikult avaras perspektiivis.

Olen vaadelnud antropomorfisatsiooni toimimist tegelase tasandil – kuidas ja keda kujutatakse ning milliseid tähendusi nende kaudu edastatakse; samuti loomade metafoorset kujutamist üldisemal tekstuaalsel tasandil, lähtuvalt ajastu kontekstist ja ka peatükis 1 toodud lastekirjanduse arengufaase silmas pidades. Eriti olen tähelepanu pööranud reaalsuse peegeldumisele uuritavais tekstides. Kuna analüüsimaterjal hõlmab seitset aastakümnet ning radikaalseid muutusi inimeste elukorralduses ning ühiskondlikes formatsioonides, on oluline silmas pidada ka ajastuomaste reaaliat kajastusi lastekirjandustekstides. Muuhulgas olen vaadelnud ka seda, kuidas on loomade roll ja tähtsus inimeste elus muutunud (agraarühiskond – linnaühiskond) ning loomade rolli ideoloogiliste suundumuste edastamise vahendina.

Lähtudes tinglikust polaarsusest fantastika ja populaarteaduse ning vastavalt väärtusi kujundavate ja teadmisi jagavate tekstide vahel, olen analüüsitavaid tekste uurinud suhte paari inimene/loom erinevaid suhestusviise, loomtegelase rolle lastekirjandustekstis, mis võivad varieeruda inimliku sfääri mõjuta kujutatud allegoorilistest tegelastest kuni looma kujutamiseni lapse sõbra ja nõuandjana. Samuti on kõnekas loomadest tegelaste kujutamise ealine kuuluvus: looma esinemine täiskasvanu või lapse rollis lapse sotsialiseerimise atribuudina.

Üheks valimi jaotumise printsiibiks on inimese kohalolu või puudumine tekstis. Põhimõtteliselt jagunevad uuritud tekstid kaheks: osades tekstides on loodud otsese inimliku mõjuta fiktsionaalne maailm, kus loomade ja inimeste vaheline interaktsioon puudub kas täielikult või on minimaalne. Sellistes tekstides on inimkonda reeglina representeeritud kaude: inimesed mõjutavad küll globaalseid protsesse, ent ülejäänud bioloogilised olendid elavad inimestest sõltumatult oma elu. Teise tekstitüüpi kuuluvad lood, kus keskseks tegelaseks on inimene, reeglina laps, kes suudab loomadega kommunikeeruda ning sageli sõbruneb mõne konkreetse loomaga.

Oluliseks aspektiks on uuritavate tekstide asetumine fantastilise ja populaarteadusliku kujutusviisi pingevälja ning kumbagi tendentsi erinevad avaldused. Nagu eespool mainitud, jääb enamik tekste nende kahe polaarsuse vahele: ei saa öelda, et teavet edastav tekst suudaks täielikult vabaneda väärtushinnangute kujundamisest ning paralleelidest inimmailmaga; ideoloogilist sõnumit kasutav tekst aga vaataks kõiges mööda bioloogiaalasest teabest. Sellest tulenevalt võivad tekstides eraldi aspektina avalduda vastuolud loodusteadusliku, esteetilise ehk narratiivi loogikast tuleneva (loo käivitumiseks vajaliku konflikti olemasolu; lõpplahenduse – lastekirjandusele reeglina omase õnneliku lõpu – konstrueerimine) ning ka ideoloogilise kujutusviisi vahel.

Eraldi teemana olen käsitlenud loomtegelaste nimesid kui seni suhteliselt vähe uuritud, ent väga huvitavat aspekti (laste)kirjandustekstides. Nimede puhul olen aluseks võtnud L. Vögtski käsitluse mõistete arengust lapsepõlve vältel.

Analüüsis olen võimalikult palju kasutanud originaaltsitaate, et anda edasi väiksemaidki tähendusvarjundeid ning tõlgendusvõimalusi⁷.

Ajastulise konteksti selgitamiseks olen vaadelnud ka uuritavate tekstide retseptsiooni nende ilmunise kaasajal, seda läbi nii kirjanduskriitiliste retsensioonide kui ka lastekirjanduse ajaloolistes käsitlustes esinemise.

---

⁷ Üksikutel tsitaatidel puuduvad leheküljeviited juhul, kui alliktekstis pole leheküljed nummerdatud.

3.3. Ajastute lühikirjeldused

Vaadeldud lasteraamatud mahuvad ajapiiridesse 1930-2004, kätkekes endas radikaalseid muutusi nii ühiskondlikes formatsioonides kui ka kirjandusdiskursuses. Järgnevalt püüan anda põgusa ülevaate ajaloolisest kontekstist, millesse uurimisobjekt paigutub.

1930. aastateks on eesti lastekirjandus saavutanud kõrge taseme nii sisuliselt kui trükitehniliselt kvaliteedilt (Krusten, 1995: 109). Alates 1935.a. hakkas kirjastus Loodus romaanivõistluse eeskujul korraldama ka lastekirjanduse võistlusi, mis leidsid aset aastail 1935, 1936, 1938 ja 1940. Seejuures kehtestati kriteeriumina positiivsuse nõue ning kodumaaline ainek (Samas, 107). Enamik võidutöid olid loomajutud. Samas on tegemist ajajärguga, kus ajakirjandusele kehtestati tsensuur, programmiselt tegeleti rahvusaadete ning rahvusliku kasvatuse propageerimisega (Müürsepp, 2005a: 109). Tõenäoliselt on loomajuttude kirjutamine ja hindamine seotud tööga, et loomariiki projitseerituna ei mõju rahvuslike ideaalide rõhutamine nii näpuganäitava ning ühesena, teisalt on need aga oma eesmärgi täitmisel seda mõjuvamad. Ka selle perioodi realistlik lastekirjandus on avalikult isamaa-armastust rõhutav. Lapse tähenduse muutumist 20.sajandi kasvatusteaduses ja lastekirjanduses vaadelnud M. Müürsepp kirjutab 1930.aastate kohta: *“Keskmesse asub laps kui ühiskonnaliige, rahvuslane, uus inimene, ideaal, kelle puhul ka kooli- ja vaba aja tegevustes on toonitatud patriootilist meelsust, valmisolekut kangelastegudeks.”* (Samas, 206).

Nõukogude perioodi algust iseloomustab muinasjutulise ja fantaasiakirjanduse põud. Uusi algupärandeid ilmus vähe ning lastekirjanduse ülesandeks oli ametlike ettekirjutuste kohaselt edastada ning juurutada pedantse tõsielukujutluse abil loodud sovetimüüti. Muinasjuttu kui sellist tauniti, seda laste lollitamiseks tembeldades (Pervik, 2000: 8). Peale sõja lõppu ilmus siiski mõningaid loomajutte, nt J. Kallaku *“Summ-Summ”* (1947) ning R. Rohti jutustusi. Vaekauss kaldub nende puhul pigem bioloogiliselt adekvaatse loomade elu kujutamise kui fantaasiaküllasuse poole. Samuti on neis pea olematud allegoorilised siirded inimmaailma.

Sõjajärgsete dekaadide lastekirjandust iseloomustab pikka aega kramplik hoidumine muinasjutulisusest. R. Krusten kirjutab: *“[D]omineeris rangelt elu*

jäljendav või siis näidislasteraamat, mis oma karakterite ja elupildi eeskujulikkusega pidi aitama samaväärset ka tegelikkuses luua.” (Krusten, 1979: 160).

Fantaasiakirjandus naaseb eesti lastekirjandusse peamiselt alles 1960. aastatel. 1960.-80. aastaid peetakse ka üldiseks eesti algupärase lastekirjanduse õitsenguperioodiks (Krusten, 1995: 181). A. Perviku sõnul põhjendati muinasjutulisuse rehabiliteerimist järgmiste argumentidega:

“Sagedasti toetuti raamatutegelase kujutlusvõimele, lugu kasvatati välja otsekui lapstegelase fantaasiast. Sellisest kirjandusest rääkides on loodud eufemistlik termin mänguline, mis sisaldab põhjendust julgusele laskuda irreaalsusse: mäng on väikese inimese töö, seega kõigiti sobiv ka nõukogude lapse lugemismaailma.”

(Pervik, 2000: 9)

1960. aastail ilmub eesti lastekirjandusse põhimõtteliselt uudne, kõneleva mänguasja motiiv. Selles võtmes on kirjutatud ka mitmeid siinkäsitletavaid tekste (H. Mänd “*Koer taskus*”, 1967; I. Maran “*Londiste, õige nimega Vant*”, 1972; J. Saar “*Mäng*”, 1973). Kõneleva mänguasja kasutamisel kirjandusliku võttena olid ka niisiis ajastuomased tagamaad – selliseid lugusid võib vaadelda nii fantastika kui ka lapse fantaasiamänguna, kus laps lihtsalt kujutleb enda ja mänguasja suhtlust.

Fantaasiasteoste taastulek 1960. aastaist alates võimaldas muinasjutuliste süžeede ning tegelaste kasutamise kaudu vältida nt kommunistlike aadetega pioneerielu kujutamist. See on põhimõtteliselt vastandlik tendents enne Teist Maailmasõda Eestis loodud loomaraamatutele, kus loomametafoore kasutati pigem ajastuliste ja ühiskondlike väärtuste edastajana. Nõukogude perioodil seevastu on tegemist omamoodi eskapismiga fantaasia valda.

Uus iseseisvusaeg toob kaasa olulisi muutusi nii ühiskonnas kui lastekirjanduses. 1990. aastate 1. poolel tegi algupärane lastekirjandus läbi kriisi, raamatuid ilmus vähe ning üllitatu oli küllaltki kõikuva tasemega. Kümnendi lõpuaastail saab lasteraamatute kirjutamine ja väljaandmine uue hoo. Juba tuntud autorite kõrvale tekib uus arvestatav lastekirjanike põlvkond.

Analüüsitavas tekstikorpuses on viimase 15 aasta jooksul loodud ja üllitatud lasteraamatud varasemate perioodide omadega võrreldes ainsad, mida ei kammitse otsesed ideoloogilised ettekirjutused ega piirangud.

20. sajandi lõpuks ja uue alguseks on radikaalselt muutunud nii ühiskonnakorraldus kui ka inimeste elumiljö. Tänapäeva lapsed elavad linnastunud keskkonnas, seda sageli ka juhul, kui nende kodu asub väikelinnas või –asulas. Vt H. Laanpere (2002: 13): lapsi kujutatakse kaasaegses lastekirjanduses eelkõige paneelmaja kortereis kasvavaina. Kui lasteraamatu tegevuspaigaks on maakodu, siis on sel kindel tagamõte ja sõnum (Müürsepp, 2005a: 198). Antud töö seisukohalt tähendab see vahetu loodusekogemuse drastilist vähenemist, kokkupuuted loomadega toimuvad reeglina erinevate meediumite vahendusel – virtuaalsel, mitte enam reaalsel kujul.

Muutunud on nii lastekirjanduse kirjutamise kui ka turustamise viisid. Vähe, aga siiski üha enam ilmub nn polüfoonilisi, ambivalentseid tekste, mis ei edasta ühest sõnumit, vaid on kirja pandud mitme tegelase vaatepunktist. Täheldada võib postmodernistlikke ilminguid, keerukaid intertekstuaalseid seoseid ning tekstide multimediaalsust. Kaks olulist loomaraamatut, A. Kivirähki "*Lotte reis lõunamaale*" (2002) ning J. Põldma "*Lepatriinude jõulud*" (2002) linastusid esmalt filmina ja alles seejärel ilmusid raamatuna. Taolist ilmumisjärjekorda on peetud ka turunduslikuks müügivõtteks (Müürsepp, 2005b: 49). Ajastule iseloomulik on seegi, et nii Naksitrallidest kui Lottest on saanud kaubamärgid mahlapakkidel, jäätistel ja voodilinadel. Otseselt kommertslik on tellimustööna valminud A. Kivirähki seni viimane raamat "*Limpa ja mereröövlid*" (2004), mille peategelaseks on limonaadiembleemilt tuttav pörsas; ka jagati raamatu müügikampaania käigus selle ostjatele kaasa tasuta limonaadi.

4. Loomad tegelastena inimliku maailma kontekstis

4.1. Loom lapse kaaslasena

M. Nikolajeva määratleb tekstitüüpi, kus lapstegelast kujutatakse interaktsioonis elusa või mänguloomaga, rahvajuttude maagilise aitaja süžee transformatsioonina (Nikolajeva, 1997: 13). Antud materjalis võivad loomast kaaslased esineda nii elusolendi kui ka mänguasja kujul. Elus ja eluta looma diferentseerimatus on küll vaieldav⁸, ent fantastilise osisena pole põhimõttelist vahet kõneleval mängu- või pärisloomal. Paljudes tekstides ilmnebki asja elusaks kujutamine lapse enda psüühilise eripärana. Selgub, et päris- ja mänguloomal pole narratiivis sisulist vahet, kuna mõlemad on lapse silmis elus.

Ka Nikolajeva oletab, et määratlus oleneb pigem lapse või täiskasvanu vaatepunktist, kuna lapslugeja tajub mistahes raamatutegelasi reaalseina, st loomadena, samas kui täiskasvanu mõtestab neid mänguasjadena (Samas).

Mänguloom kaaslasena. Kõneleva mänguasja motiiv tõuseb tugevalt esile peale E. Raua raamatu "*Sipsik*" ilmumist 1962.a. Ühtemoodi mänguloomad on nii Nässu (H. Mänd "*Koer taskus*", 1967), Londiste (I. Maran "*Londiste, õige nimega Vant*", 1972) kui Panda (J. Saar "*Mäng*", 1973). Lapskangelase puhul on neis tekstides tegu üksiku, õdede-vendadeta linnalapsega, kelle jaoks mänguasi on kaaslaseks, lohutajaks ning nõuandjaks. Et kasutatud on just mänguloomi, võib olla tingitud jällegi ühest ajastulisest iseärasusest – urbaniseerunud keskkonna laps ei saagi sageli pidada ehtsat koera või kassi, lemmikloom on üsna loomulikult moel asendunud mänguasjaga. Mänguloom on enamasti lapse *alter ego*, sama lapsemeelne kui laps ise ja kompenseerib sel moel mängukaaslaste puudumist. Nende raamatute lapstegelaste vanemad on küll lapse suhtes väga hoolivad ning tunnustavad teda iseseisva isiksusena, ent neil pole töökohustuste ning kiire elu tõttu võimalik lapsega piisavalt tegeleda.

Kõneleva mänguasja motiivi kasutavates lasteraamatutes avaldub toona aktuaalsuse omandanud lapsekesksuse kontseptsioon. M. Mürsepp kirjutab:

---

⁸ Nt A. A. Milne'i teost "*Karupoeg Puhh*" on vaadeldud nii looma- kui mänguasjaloona (Nikolajeva, 1997: 13).

“1960ndate mudilaskirjanduses võime näha lapsekeskse mõtteviisi taasilmumist. Kui 20.sajandi algul avaldus lapse suveräänsust arvestav suhtumine memuaarteostes (Lattik, Parijõgi), siis 1960ndatel tuleb see esile uut laadi mudilasraamatus, mis lähtub lapse kujutlusest ega suru lugejale ega fiktsionaalsele lapsele peale ainuõigeid käitumismudeleid. Neile teostele on omane lüüriline allhoovus, peenetundelisus, ambivalentsus ehk mitmetähenduslikkus.” (Müürsepp, 2005a: 147)

Seejuures realiseeritakse antud perioodi lasteraamatuis lapse suveräänsust just mänguasjaloomast tegelase kaudu, mänguasjaloom toetab lapse eriarvamusi täiskasvanuga, väljendab iseseisva mõtlemise arenemist.

Teisalt märgib loom mänguasjana ka asjadeihaluse imbumist modernse ühiskonna lapse ellu. R. Krusten juhib tähelepanu mänguasjale kõnevõime omistamise teistele tagamaadele:

“Vaevalt suudaks Siimu kummielevantki kauemaks kõita, kui autor poleks varustanud teda kõne- ja liikumisvõimega. On ju nii tavaline, et tänapäeva last huvitavad mänguasjad vaid paaril esimesel päeval, siis jäävad nad nurka seisma ja tulevad võibolla veel mõnel üksikul heal päeval meelde.” (Krusten, 1979: 171)

J. Saare raamatus “Mäng” ärkab väike Karoliina keset ööd nuttes üles ja teatab:

“”Mul ei ole mitte midagi! /.../ Mul ei ole nukku ja ei ole nukuvoodit ja triikrauda ei ole ja vihmavarju ei ole ja klaverit ei ole ja isegi pesupesemismasinat ei ole. Mul ei ole mitte midagi!”

“Sul on ema ja isa,” ütles ema, sest tal oli kõrgem haridus ja pisut rohkemgi ning ta oskas läheneda lastele pedagoogiliselt.

“Olete küll,” tihkus tüdruk, “aga te ei ole asjad.”” (lk 3-4)

Seepeale tuuakse Karoliinale järgmisel päeval poest mängukoer. Esiotsa on tüdruk väga pettunud, et koer temaga ei suhtle. Siis aga avaldub mängukoeral ootamatult kõnevõime ning koos elatakse läbi muinasjutulisi seiklusi. Laps saab siin endale küll mänguasja, ent igatseb vargsi edasi “elus asja” päris koera näol. Raamatu lõpus saab Karoliina endale ehtsa koera ning Panda kui kõrvalejäetud kaaslase kõnevõime kaob.

R. Krusten on tähelepanu juhtinud ka kõneleva mänguasja motiivi liigkasutamisele antud perioodi lastekirjanduses. Krusten peab kõigi selliste tegelaste prototüübiks Karlssonit, mida kiputakse aga kõikjal kasutama ühetaolise šablooni

järgi. Kõnevõimega ja lapsele seltsi pakkuv mänguasi kehastab neis lugudes lapse vallatus- ja mängulusti ning keeldudest-käskudest üleastumist (Krusten, 1979: 161).

Sageli suhtlevad lasteraamatute mänguasjad ainult lapsega, jäädes sellega rõhutatult vaid lapse fantaasia- ning mängumaailma kuuluvaks. Mõneti eripärane on selles suhtes I. Marani raamat *“Londiste, õige nimega Vant”* (1972). Siimu vanematel on võime samuti Londistega suhelda, väljendades nõnda nende oskust ja valmidust oma lapse sisemaailma aktsepteerida ja mõista, end lapse positsioonile asetada. *“Londiste”* puhul torkab aga silma, et lapse ja täiskasvanu rollid ongi läbi kogu raamatu vahetatavad ja paindlikud. Mürsepa sõnul on mänguelevant Londiste vahendiks, mille kaudu kujutada lapse mõtte- ja kujutluslendu ning uurimistegevust (Mürsepp, 2005a: 175).

21. sajandi lasteraamatus on suhtumine mängulooma võtnud teise pöörde. Raamatus *“Limpa ja mereröövlid”* avastab 9-aastane tüdruk voodi alt tolmu seest karvase mängulooma:

“”Mulle tuleb nüüd meelde,” ütles Limma. “Tädi Vaike, jah, kinkis mulle selle asja. Aga ta vist kukkus kohe sünnipäevapeo alguses voodi alla ja ongi nüüd siin mitu kuud vedelenud. Tädi Vaike kingib mulle alati mingi sellise junni. Talle endale vist õudsalt meeldivad igasugused karvapuntrad.” (lk 31)

Punase südamega ehitud mängukoera kõnepruuk on nunnutav ja käitumine infantiilne. Lapsed ei tunnista teda enne, kui koer õpib kasutama sõnu nagu *“põrgukont”* ja *“kuradima praekana”*: *“”See on hoopis vahvam ja särtsakam kui mingi “kätu-nunnu” jutt.”* (lk 68). Lõplikult tunnustatakse mängukoera laste poolt aga siis, kui too südilt voodiriietest mereröövlitele vastu hakkab ja ennast seeläbi *“tõestab”*. Seega peab mänguloom mingil viisil oma kasulikkust väljendama, võttes omaks reaalsele koertele iseloomulikke funktsioone. Olud on muutunud, tänapäeva lapsed on varakult iseseisvad ja ei vaja poputavat suhtumist, deklareerib tekst.

Lemmikloom kaaslasena. Põhimõtteliselt on see motiiv sarnane kõneleva mänguasja omale, ent siin kommunikeerub lapsega reaalselt eksisteeriv loom. Sellist võtet kasutab nt L. Tungla raamat *“Barbara ja suvekoerad”* (1991). Tegevustik käivitubki lapse ja vanemate vahelisest konfliktist lemmiklooma võtmise teemal:

“Mitte midagi polnud Barbara endale sünnipäevaks tahtnud – nojah, tort, limonaad ja muud niisugused suhupistmise-asjad käisid niikuinii asja juurde, kuid muidu ei soovinud ta tõepoolest mitte midagi. Hoopis kedagi oli ta ammust ajast palunud endale kinkida” (lk 3).

Vanemad keelavad isegi juhuslikult kohatud koertele pai teha, kuna need võivad hammustada või haigusi levitada. Barbara on vanemliku hoolitsuse tõttu pea täielikult isoleeritud kokkupuudetest elusloodusega. Teades lapse koeraigatsust, kingitakse Barbarale hoopis kallis klantspiltidega koeraraamat.

Teistsugune väärastumus avaldub väikese Tateviku ema suu läbi: *“Laps vajab ikka looma, vähemalt suvel”*. Raamatu pealkirjas viidatud suvekoerad ongi autori loodud üldtermin nende koerte suhtes, kes on mingil põhjusel oma peremehe poolt hüljatud – sügiseks suureks kasvanud kutsikas jäetakse suvilasse maha, ära tüüdanud koer viiakse metsa jne. Kõnealuses tekstis toimivad vastandipaarid täiskasvanu/laps ja täiskasvanu/loom. Täiskasvanud ei suuda mõista lapsi ning samuti mitte loomi, kuna on nõ loomulikust, looduslähedasest elunägemusest kaugenenud. Sel kombel on laps ja loom teineteisele olemuslikult lähemal, olles kumbki “suurte maailma” suhtes marginaalsed ja sõnaõigusega ning leiavad seetõttu kergesti ühise keele. Inimese ja looma kõne vastastikust mõistmist põhjendatakse järgneval moel: *“...kes on väga üksi, kuid oma üksindusele vaatamata siiski teisi armastab, see mõistab kõiki – nii inimesi kui loomi.”* (lk 60).

4.2. Loom kui täiskasvanu. Loom kui laps

Mõnede lastekirjandusteoreetiliste käsitluste kohaselt kujutab kogu lastekirjandus sümboolselt lapse küpsemise ja täiskasvanuks saamise protsesse, lasteraamatud kajastavad kujundlikult kogu selle teekonna probleematikat (Nikolajeva, 2000). Eelkoolialiste laste kirjandust iseloomustab nn idülliline maailm, kus puuduvad nii olmemured kui seksuaalsus. Hiljem, vastavalt lapse küpsemisprotsessile tulevad järjepanu lasteraamatutesse surelikkuse, seksuaalsuse, iseseisvuse saavutamise, idüllilistest oludest lahkumise ning “laia maailma õnne otsima” suundumise temaatika.

Vaadeldavais tekstides ilmnevad erinevad rõhuasetused: loom kui lapse kaaslane, loom kui ise laps (lapsepõlve apoloogia), loom kui täiskasvanu või paratamatult täiskasvanuks saav olend (indoktrineerimine ja sotsialiseerimine).

1930. aastate loomalood on üllatavalt tõsised ja täiskasvanulikud. Loomad selle perioodi lasteraamatuis on sageli juba suured või vähemalt noorukid, neid ei kujutata lastena. Kui aga loomi on kujutatud lastena, siis saavad nad mingi õppetunni järel täiskasvanuks või on raamatu süžee üheks läbivaks jooneks järeltuleva põlve iseiseisvaks ning vastutusrikkaks eluks ettevalmistamine.

L. Tigase *Lugu kahest laisast varesest* (1936) annab näitliku õppetunni, mis juhtub ärahellitatud varesepoegadeaga. Viimased ei viitsi ise süüa otsida ja ekspluateerivad ennastsalgavaid vanemaid. Nii vareseisa kui -ema saavad õnnetult hukka ja nüüd peavad laisad noorukid endal ise hinge sees hoidma. Alles peale ränki katsumusi mõistavad varesepojad elu ja oma funktsioone selles.

I. Truupõllu "*Öömori okaslinn*" (1936), muinasjutt sipelgate elust, kujutab igal sammul suursuguste sipelgaprintsesside elu determineeritust. Ehkki nende päevad mööduvad tantsuharjutustega sääseorkestri saatel ning muude aristokraatlike meelelahutustega, on nende kasvamise eesmärk üks. Saada täiskasvanuks, käia romantilisel pulmalennul, seejärel lahkuda oma peiust, pessa tagasi pöörduda ning lasta töölistel oma tiivad murda. Edasine eesmärk on võimalikult palju ja kvaliteetseid mune toota ning sel moel sipelgahõimu tulevikku panustada.

Käsust üleastujaid sanktsioneeritakse karmilt – sipelgaprintsess Valdi tiivad murtakse halastamatult, kui ta ei malda pulmalendu ära oodata (lk 31). "*Meil ei saa olla oma tahtmisi,*" ütles Luulu esineitsiku väarikusega. "*Öömoris on kindlad seadused, mille järgi on elatud tuhandeid aastaid.*" (lk 34). Kõikjalt peegeldub elu karm determineeritus. Peale pulmalendu printsess Luulu peig Turris hukkub, psüühiliselt murtud Luulu aga läheb täitma oma kohust, et Öömori uuesti üles ehitada.

Üks väheseid selle perioodi loomalugusid, mis loomi lastena kujutab, on K. Ristikivi diloogia "*Semud*" (esmatrükk 1936) ja "*Sellid*" (esmatrükk 1938). Lapsed on sedapuhku neljajalgse⁹. Iga tegelaskuju annab edasi mõnd lapsele iseloomulikku tahku: uudishimu, üleannetust, katsetamislusti või magusalembust.

Ent ka sellide lustakas lugu päädib sümboolse tuleproovi ja initsiatsiooniga – linnast pärit kassipojad tõestavad (küll kogemata) oma võimekust hiirtevastases

---

⁹ samast perioodist (1935-38) pärineb ka Marta Sillaotsa "*Trips-Traps-Trull*", populaarne jutukogu viieaastaste kolmikutest poiste seiklustest.

võitluses ning saavad seepeale täieõiguslikeks täiskasvanuteks: *“Ja siin vastu sooja suvist ööd löödi kolm selli rüütliks. Vana Ants andis igamehele käpaga matsu selga, ja see oli viimane kord, kui nad lubasid endid lüüa, ilma et oleksid vastu löönud”* (Ristikivi 1983: 95).

1960. ja 1970. aastail kirjutatud kõneleva mänguasja lugudes on mänguloomi reeglina kujutatud lapsena. Nad on lapse *alter egoks*, kes annavad nõu ja kelle kaela võib ajada pahandusi. Üksi koju jäetud Taavi H. Männi raamatus *“Koer taskus”* (1967) sööb mängukoer Nässu nõuandel erinevaid tablette ja satub haiglasse. Täiskasvanu tasandil on Nässu instruksioonid tõlgendatavad lapse sisekõnena, lapse tasandil aga lapse ja mänguasja dialoogina. Hiljem on Taavi põhjendatult nõrдинud:

“Ta ei tahtnud Nässut näha. Ta oli Nässu peale pahane, sest see oli ju Nässu, kes ütles: “Võta apteegikapist rohtu.” Nässu käskis: “Proovi igast karbist natuke.” Nässu õpetas: “Kui sa enne haigust rohtu võtad, siis oled kogu aeg terve ega jää üldse haigeks.” Taavi võttis ja peab nüüd haiglas lamama.

“Nässu pole kellegi sõber,” mõtles Taavi.”

A.Perviku *“Mammutilaps ajab tuult taga”* (2000) on soe lugu emast ja lapsest, väikesest ja suurest mammutist. Laps küsib palju, ema aga ei oska ega viitsigi alati vastata. Laps on uudishimulik ja imestab kõige üle (kust tuleb vesi, miks on konnal konnakarpi vaja, mis saab siis, kui jääaeg otsa saab jne), ema aga on murelik ja kohati tülpunud täiskasvanu:

““Kust see vesi tuleb?” küsis ta ema käest.

“Ma ei tea täpselt,” ütles ema, sest ta ei teadnudki. Kuid lapse küsimusele peab vastama ja seepärast lisas mammutiema kõheldes:

“Ma arvan, et vesi tuleb jääst.”” (lk 3)

A. Kivirähki *“Lotte reis lõunamaale”* (2002) annab edasi idüllilist maailma, kus ka kõik täiskasvanud on tulvil lapselikku indu ja katsetamislusti. Teekonnal lõunamaale järgivad koeratüdruk Lotte, tema leidurist isa ja rännumehest onu Klaus üht ja sama käitumiskoodi. Kogu reisiseltskond on pidevalt valmis uuteks väljakutseteks ja seiklusteks, kedagi ei kammitse hirm ega konventsioonid. M.

Müürsepp on selle raamatu puhul näinud paralleele J. Verne'i seikluslike teostega (Müürsepp, 2005b: 44).

Lotte seiklustes ei jää lapsel midagi oma ea tõttu tegemata ega kogemata, ka ei tuletata talle kusagil meelda, kas kõrvad on pestud või et aeg on magama minna. Samas võimaldab see Lottel puhuti oma täisealistest reisikaaslastest targem ja tugevamgi olla, pakkudes leidlikke lahendusi ja andes head nõu. Kui lennuki puri rebeneb ning Lotte isa ja onu Klaus pusivad seda ise kokku õmmelda, läheb Lotte targu mujalt abi otsima – meesterahvad ei saa ju enesekindlale hoiakule vaatamata õmblemisega niikuinii hakkama. Lotte kohtab oma otsingul pisikesi siniseid elevante, kellel puhtjuhuslikult ongi õmblustöököda ning siiras soov rändureid aidata (lk 50-59).

Loomalugudes avaldub ka puberteedi ja romantiliste suhete loomise temaatika. J. Põldma raamatus "*Lepatriinude jõulud*" (2002) tekivad loo alguses kahel noorel lepatriinul teineteise suhtes romantilised tunded, mida nad sõnastada ei oska. Koos tehakse läbi pöörased seiklused ning jutu finaalis on kõik juba selge. "*Veidi omavahel tantsinud, sosistas Tim Miale midagi kõrva. Mia naeratas ja sosistas vastu. Ja siis hakkasid mõlemad innukalt omavahel millestki rääkima.*" (lk 119).

Ka E. Valteri "*Pintselsabad*" on põgusalt arendanud romantiliste tunnete tekkimise liini. Lugejale antakse romantilise stseeni kohta muuhulgas teada: "*Mis edasi sai, teab igaüks... /.../ Seda peab aga küll tunnistama, et suudlemine tuleb ka pintselsabadel hästi välja...*" (lk 29).

4.3. Loomtegelaste suhtumine inimeste maailma

Üks olulisi aspekte, mis antropomorfsete loomkangelastega tekstides avaldub, on inimliku maailma peegeldumine alternatiivsest vaatepunktist. Loomi kasutatakse sellistes raamatutes sageli kui võimalust inimese enese eluolu ja käitumist mõtestada või ümber hinnata. Sel moel võidakse anda hinnanguid inimese teguviisidele Teise, kõrvalseisja suu läbi.

1930. aastatel ilmunud loomalugudest peegeldub suhteliselt suur aukartus ja optimism inimeste suhtes, väljendades sel kombel inimeste positiivset eneserefleksiooni.

K. Ristikivi jutustuses *“Lendav maailm”* (1935) sisendavad vanemad väikestele pääsukestele austust ja aukartust inimeste ees. Samal ajal märkavad pääsupojad ka inimeste halbu ning ebaeetilisi tegusid, need vastuolud jäävadki tekstis üheselt lahti seletamata.

Aupaklik suhtumine inimesse avaldub I. Truupõllu raamatus *“Öömori okaslinn”* teaduste professor Triinu (lepatiinu) suu läbi:

“Inimene on suur ja sarnaneb ilu poolest Jumalaga. Ainult sellepärast saab inimene olla valitseja, et Jumal kinkis talle midagi õige harukordset, mis meil puudub. See on mõistus. Mõistus on selline imelik omadus, mille varal inimene ongi kõikide valitseja.” (lk 27)

Huvitav dissonants on antud juhul tõigas, et selle väite lausujat tituleeritakse teaduste professoriks; kogu teos on pealegi kirja pandud mõistuslike putukate vaatepunktist.

Sama autori teine teos, *“Rohelise Päikese Maa”* (1936), kujutab inimesi ja nende suhet loomariigiga mõneti vastandlikul moel. Ühelt poolt on inimene ainus tõeline ja tõsiseltvõetav hädaoht, mis kõikvõimalikke loomaliike ähvardab, tumestades nt idüllilisi perekonnastseene nii hiirte kui kanade puhul. Hiirte öiseid toiduretki saadab risk sattuda kassi, inimese käsilase küüniste vahele. Kanad aga on teadlikud oma proosalisest elusaatusest: *“Me ei ela kaua, varsti viib inimene meid kõõki. Siis ei näe meie enam õue ja kuuri, isa ja ema,” sosistas Pahuli tasa.* (lk 18). Kui nukud Rohelise Päikese Maalt tagasi koju jõuavad ja kassilt sõprade järele päriavad, saavad nad järgmise vastuse: *“Kanaperest on Reet ja Sirihabe söödud. Ma sain ka Turu-Reeda säärekonti närida. Pahuli on oma lastega väga õnnelik.”* (lk 88).

Teisalt esinevad inimesed kaugete ja suurte jumalustena, kelle juurde rohutirts Timsi võtab ette ohtliku teekonna, et inimestelt uusi ja kaunimaid viise õppida. Ühes ja samas tekstis ilmneb ühest küljest loomulik ja tol ajastul veel igapäevane elukorraldus, kus õuel ringi jalutavad kanad lõpetasid oma elu supipotis ning jõuludeks veristati nuumsiga. Ka lapslugeja jaoks polnud selline asjade käik tõenäoliselt šokeeriv. Loomad on pandud sellisele asjade kulule leppivalt alluma.

Teiselt poolt antakse edasi imetlust inimeste kui kõrgemate olendite ning looduse valitsejate suhtes.

Ainus sõjaeelsest perioodist pärinev loomaraamat, mis inimese suhtes otsest kriitikat ilmutab, on R. Rohti jutustus “Väleküüs ja Tuhknai” (1935). Inimesele heidetakse ette looma ümberkujundamist oma tujudest lähtuvalt. Rikka töösturi poeg unistab rebasest, keda ta saaks panna oma soovi kohaselt käituma:

“Valter oli nimelt unistanud, et ta võtab rebase enda juurde tubadesse, paneb talle jalga oma sinised püksid ja selga punase kuue, pähe aga roheline sulega mütsi – ja laseb siis rebasel teha kõiksugu kunsttükke: hüpata, tantsida, taldrikuid kanda, piipu tõmmata ja vankrikeses istuda ning kaupmeest mängida.

Sääraseid pilte oli Valter näinud mõnedes raamatutes, kus sellega oli tehtud kentsakat nalja. Valter aga arvas, et seda kõike eluski juhtub.” (lk 193)

Ka teistel viisidel on looma võimalik oma algsest olemusest eemale kallutada ning rakendada tema nahal oma antropomorfseid kujutelmi, otsustada “heaperemehelikult”, mis on loomale parim. Kõnealuses tekstis on selliseks loomade eest hoolitsejaks rikas vanaproua tante Vilhelmine, kelle korteris avaneb järgmine vaatepilt:

“Siin oli pakse ja rasvaseid koeri nagu lihapäitse. Nende näod olid kadunud kaela sisse ja vahtisid sealt välja otsekui uppujad veepinnalt. /.../ Mõned koerad olid pisikesed kui rotid; nad värisesid oma peenikestel jalgadel ja lõdisesid külmast isegi soojas toas. Vanapreili oli neile kasukakesed selga teinud, kus kirpudel oli tore põli. /.../ Siin magas diivanitel, toolidel ja laudadel paarkümmend rasvast ning laiska kassi. Nad olid nii täis söödetud ja nii ükskõiksed kõige muu vastu, mis polnud liha, koor ja uni, et ei kartnud isegi rebast!” (lk 200-202)

Kõnealune tekst juhib korduvalt värvikate episoodide kaudu tähelepanu tõigale, et loomade “inimlik” kohtlemine ei pruugi sugugi olla loomale parim. Autor näitab, et see võib olla looma suhtes isegi samavõrd halb kui temaga toorelt ümber käimine.

L. Tungla raamatus “Barbara ja suvekoerad” (1991) jagatakse inimesed põhimõtteliselt kaheks. Osad inimesed käituvad loomade ja teiste inimeste suhtes julmalt ja hoolimatult, toimivad inimsuhetes utilitaarselt ning näevad loomas üksnes kasu:

“Kui koer jääb vanaks, siis pole ta kõrvakuulmine enam endiselt ergas ja mõnedel penidel pidi isegi haistmine jääma sama nõrgaks kui inimesel. Nojah, kui inimene seda märkab, kardab ta, et koerast pole enam tema maja ja varanduse kaitsjat, ning otsustab võtta uue peni, vana ja haige koera aga sõidutab ta kaugesse üksildasse paika surema...” (lk 39-40)

Teist tüüpi inimesed on lahked, hoolivad ja suure südamega. Kriitika inimeste suhtes avaldub eriti tõigas, et koer endale peremeest ise ei vali, armastab teda aga igal juhul jäagitult. Peremeeste poolt erineval põhjusel hüljatud koerad pajatavad Barbarale traagilisi lugusid oma saatusest, koputades sel moel lugeja südametunnistusele vastutuse ja hoolivuse kohta.

1980.-1990. aastail hakkab lastekirjanduses esile kerkima uus, ökoloogiline vaateviis. See toob endaga kaasa olulise muutuse inimese/looduse suhestatuses. Taanduma hakkab varasem usk inimeste võimekusse looduse peremehena. Kui 1930. aastatel toonitatakse lasteraamatuis loomade suu läbi otsesõnu, et inimene on looduse kroon, siis 1990. aastatel kohtab hoiakutes inimesse ja tema tegevusse pigem avalikku hukkamõistu. Vaatepunkt on nihkunud loomade poolele. Loom ei oota raamatus kõikvõimsalt inimeselt abi, vaid võib pigem olla viimasele ise nõuandjaks, teenäitajaks, et muidu vältimatust katastroofist pääseda.

Üheks otsesõnu looduse poolele asetuvaks tekstiks on E. Valteri “*Pokuraamat*” (1994). Pokud on sunnitud oma endisest kodukohast lahkuma inimtegevuse tõttu – kuivendatud aladel polnud tarnade jaoks enam piisavalt niiskust. Peategelane ja loo ainus inimene on vana mees Puuko, kes elutseb üksipäini metsade keskel ning on peaaegu loodusega ühte sulandunud – enamik loomi ja linde on talle “teretuttavad”. Pokud, isikustatud tarnamättad, kes muidu inimesi pelgavad, tunnevad Puukoga seletamatut ühtekuuluvust: “*Miski nagu tõmbas neid tare või õigemini selle kummalise väikese karvase inimese poole, kes tundus neile nii pokude moodi olevat. Või kuidas seda seletada? Ehk sedasi, et selle suure poku läheduses oli hea olla.*” (lk 50).

Tähelepanuväärne on ka see, et “*Pokuraamatus*” praktiliselt puudub lugu käivitav konflikt ja sellest tulenevalt ei ole loos ka erilist tegevust. See on pigem nõ “seisundiraamat”, kus kirjeldatakse Puuko ja pokude igapäevaseid tegutsemisi, tõmmatakse paralleele inimese ja muu looduse vahel ning eesmärgiks näib olevat täielik samastumine, inimese “mina” lahustumine, diskursiivse mõtlemise kadumine, konflikti taandumine. Ainus põhimõtteline erinevus Puuko ja tema rohumättaist

sõprade vahel on inimese tarve loomset toitu süüa. Seda õigustab Puuko tõsiasjaga, et on veel muidki loomi, kes teistest loomadest toituvad:

“Inimene on /.../ metssea moodi söömisega. /.../ On loomi, kes söövad taimedest või puudest-põõsastest vaid seda osa, mis maa peal kasvab, teised peavad lugu nende maa-alusest osast. On liha söövaid taimigi...” (lk 44)

Raamatu lõpus on konstateering: *“Puuko oli lõplikult ühendanud oma elu pokudega ja sulanud ühte loodusega.”* (lk 141).

Joonis 1. Lea Malini illustratsioon raamatus “Väike hiiglane”.

L. Hainsalu loodud tegelaskuju – pisike hiiglaspoiss Rait (“Väike hiiglane”, 2003) õpib maailma tundma, tutvub erinevate olendite ja looduse eluseadustega (üksteise söömine ja üksteisega sõdimine tasakaalu säilimise huvides). Ainus, kes sellest balansist hälbib, on inimene:

“INIMENE on too kahejalgne koletis, kes nende kodu ära viib, inimene paneb ühe käe puu tüve külge, käsi teeb hirmsat häält, kuusk ohkab ja murdub naksaki!, nagu oleks ta tõrvalill. Isa seletas. Inimene ise tohutu suur ei olegi, põder näiteks on suurem, aga inimesel on vägi, ta sirutab käe välja,

sõrmeotstest lööb välku ja müristab, põder sajab külili nagu puugi. Põdra sööb inimene kõige täiega ära, aga kuuse viib endale lilleks suurde linna.”

Nagu Pokulugude Puuko, on ka väike hiiglane loodusesse sulandunud, illustratsioonidel markeerib seda tema läbipaistvus, kujutamine üksnes vaevuaimatavate kontuuridena (vt joonis 1). Hiiglased ja muu haldjarahvas (nagu pokudki) ei pea end kõhumuredega vaevama, kuna elavad “õhust ja armastusest”. Seega on üheks fundamentaalsemaks inimese süüks vajadus teisi olendeid toiduks kasutada. Seda aga ei suuda ta teha mõõdukalt ning nõnda on teise liigi söömine igasuguse ahnuse ja laiemalt tarbimisvajaduse võrdkujuks.

Hakanud kuuldu põhjal inimest kartma ja pelgama, tutvub väike hiiglane metsavahi poja Kaleviga, kes osutub sama siiraks ja rikkumatuks kui ta isegi. Ka seletab ta hiiglasele maailma nähtusi lahti. Küsimusele, mis on linn, vastab Kalev: “”Noh, ütleme, linn on suur sipelgapesa.”” Siinkohal näeme vastassuunalist “tõlget”: inimeste ühiskonda seletatakse lahti putukamaailmale tuginedes.

Joonis 2. Heiki Ernitsa illustratsioon raamatus “*Lepatriinude jõulud*” lk 66.

2002.a. ilmunud J. Põldma “*Lepatriinude jõulud*” vastandab teravalt metsa ja inimeste poolt kujundatud keskkonda. Inimesi, nende tegemisi ja ajendeid kujutatakse äärmiselt satiirilises võtmes. Lepatriinud satuvad linnakorterisse põhjusel, et perekond Turtelson tahab naabritele järjekordselt muljet avaldada, sedakorda metsast ehtsa jõulukuuse toomisega (eelmisel aastal osteti naabrite eeskujul nailonist jõulupuu). Kõik inimestega seonduv märgib võõrandumist ja ebaloomulikku elulaadi.

“Johannes Turtelson /.../ hakkas otsima, millega kuusk metsas maha võtta. Kööginoad olid liiga väikesed, käärid samuti. Igas toas oli hulgaliselt asju, mis töötasid elektriga. Näiteks elektriveekeetja, elektrihambahari, elektriköögikombain. Aga nendest ei ole metsas kasu, sest metsas ei ole ju elektrit.” (lk 29)

Visuaalselt on metsa-korteri vastandust markeeritud looduskeskkonna kujutamise kääritajad, korteri puhul aga arvutigraafikaga (vt joonis 2). Viimane tekitab sel moel hüperrealistliku efekti, loob mulje steriilses ja ebaloomulikust keskkonnast.

Turtelsonide korteris elavad putukad esindavad paroodiliselt mitmeid inimtüüpe: revolutsionäär, leidur, moehull ja esteet. Tähelepanuväärne on, et metsas selliseid veidrikke ei leidu – loomariiki üle kantud inimese kõverpeegellikud vasted paiknevad üksnes inimese enda loodud keskkonnas.

E. Valteri raamatus *“Pintselsabad”* (1998) on kujutatud inimeste ja pisiloomade viljakat sümbioosi. Nimelt avastavad pintselsabad inimeste prügimäelt hulganisti põnevat materjali: vanast vihmavarjust tehakse lastele karussell, kasutust leiavad nii vanad värvituubid kui katkine mööbel, võetakse ette õhupallimatku prügi hulgast leitud õhupallidega jne. Näib, nagu oleks prügimäel vedelev kola just see, mida pintselsabad üheks või teiseks elujuhtumiks vajavad. Tänu inimestest ülejäänud prahile loovad pintselsabad omamoodi kõrgtehnoloogilise ühiskonna, konstrueerides rippsildu ja purskkaeve ning kasutades liiklusvahendina üleskeeratavat mängumaasturit.

Eraldi nähtus on inimese kui liigi kirjeldamine kummastavas võtmes läbi looma-, linnu- või putukasilmade. Ahven J. Selja raamatus *“Ahvenapoiss Sulev”* kirjeldab teistele vee-elanikele inimest: *““Nad elavad kuival maal suurtes karpides, sest nad ise on ka väga pikakasvulised – nii umbes kõrkjate pikkused ja palgijämedused.””* (lk 36). Mõistagi ei usu teised tiigiasukad tema juttu, kuna *“”maailmas pole suuremat ning tugevamat looma kui kurg.””* (Samas). Nagu näha, võib looma silme läbi nähtud inimest kasutada ka koomilise võttena.

4.4. Eneseküllased alternatiivmaailmad

Fantaasiikirjandusele on omane projitseerida sündmustikku kas ajalisse või ruumilisse distantsi: kaugete ja võõraste tegevuspaikade kasutamise eesmärgiks on fiktsionaalse maailma sündmuste distantseerimine reaalse elu kogemustest (Filmer, 1992: 108). Ka loomtegelastega fantaasiikirjanduse puhul on sage inimmaailma peegeldamine distantsilt.

Antud juhul on tegemist lugudega, milles loomade ja inimeste maailmad praktiliselt ei ristu: viited inimestele on minimaalsed või siis puudub kahe kogukonna vahel igasugune otsesem suhtlus. Seega on kõnealune tekstitüüp määratletav fantaasiikirjandusena kõige puhtamal kujul. Huvitaval kombel on kõige täielikumalt välja arendatud just inimestest väga erinevate liikide (sipelgate, mesilaste jt putukate) maailmad. Erinevate mõõtmete, füsioloogia ning käitumise tõttu ei ole inimesel nendega võimalik lähemas kontaktis olla. Seda kergem on aga esile manada visiooni nende oma ühiskonnast, mis toimib inimestest täiesti sõltumatult. Teiseks on sellised liigid nagu sipelgad ja mesilased kollektiivsed olendid ning leida paralleele meie ja nende elukorralduses on iseäranis hõlbus.

1930. aastatel oli alternatiivsete loomaühiskondade kujutamine üheks meelisvõtteks. Endassesulgunud loomamaailmu kasutavad nt I. Truupõllu “*Öömori okaslinn*” ja “*Rohelise Päikese Maa*” (mõlemad ilmunud 1936), samuti 1947.a. ilmunud J. Kallaku “*Summ-Summ*”. Viimase puhul on inimeste elu kujutatud paralleelses sündmustikus, jutustades sellest, kuidas üks talupere saab pere heitnud mesilassülemi omanikuks ning seejärel sülemi eest hoolt kandma hakkab. Mesilaste tasandil see aga kuigivõrd ei kajastu, kaks tegevusliini toimivad paralleelselt, ent ei inimesed ega mesilased taju vastaspoolt subjektina, vaid üksnes instrumentaalselt. Ka hilisemast ajast pärineb mitmeid putukaühiskondi kujutavaid teoseid (nt H. Väli “*Vapustav Tulikametsa lugu*”, 1970; E. Kuusi “*Sip-Sip, metsakuninga jooksupoiss*”, 1988).

J. Põldma raamatus “*Lepatriinude jõulud*”(2002) esineb kaks eraldi asetsevat maailma. Üks neist on mets:

“Ükski karu, jänes ega muu metsaelanik ei pista tõepoolest ilma mõjuva põhjuseta oma nina metsast välja, sest metsas on kogu aeg midagi huvitavat teha. Kõige põnevam koht asub metsa keskel. Siin on karude kohvik, jäneste spordiväljak, rebaste balletiteater ning kährikute vaidluskubi.” (lk 6)

Nagu näha, asub metsas erinevate loomaliikide sõbralikult koos eksisteeriv kõrgtsivilisatsioon. Ainus erinevus inimmaailmast on selle eluterve korraldus, kooskõla ümbritseva loodusega, mõõdukus ning sallivus.

Täiesti eraldiseisva ning eneseküllase maailma moodustab aga perekond Turtelsonide korter, milles pesitseb terve populatsioon kõikvõimalikke putukaid. Põrnikas Pedro on maailmarändur, kes rändab *“selles suures nelinurkses maailmas ringi. Maailmas, mis koosneb nelinurksetest ruumidest nimega elutuba, magamistuba, lastetuba, vannituba ja köök.”* (lk 39). Nelinurkne korter on vastandatud metsale, kus putukate majadki on ümarate seintega. Korteri pisielanikud eksisteerivad sümbioosis inimestega ja tõenäoliselt just seetõttu ei kujutata neid enam nii rikkumatuna kui metsaelanikke. Sageli lähtuvad nad omakasust, on egoistlikud, ennasttäis ja ahned.

Omaette tasandi moodustavad inimesed, kes aga oma tohutute mõõtmetega suurt putukate ellu ei puutu. Üksnes muusikust rohutirts Albert, kes sattus korterisse lootuses oma andele väärilist tunnustust leida, püüab inimestega kontakteeruda. Esimest kontserti andes on ta sunnitud oma lootustes pettuma:

“”Mis hääl see oli?” küsis Johannes Turtelson.

“Külmik hakkab vist rikki minema,” arvas Elisabeth Turtelson.

“Ei või olla, ta on meil uus,” raputas Johannes Turtelson pead.” (lk 50)

Edaspidi saab rohutirtsust diversant, kes igal võimalusel inimestele kättemaksu püüab korraldada.

Inimesi kujutatakse sootuks väärastununa, neid ajendab tegutsema üksnes soov teistest parem olla (*“”Kui Petersonid kuulevad, et meie joome Pariisi moekohvi, hakkab neil kindlasti väga halb,” mõtles Elisabeth rõõmsalt.”*, lk 68). Eranditult kõik inimtasandi episoodid annavad edasi perekonna veidraid ja ebatervena mõjuvaid käitumismotiive.

Omaette nähtuseks on idüllilist laadi loomamaailm, milles erinevad liigid sõbralikult koos eksisteerivad. A. Perviku *“Sookoll ja sisalik”* (1986) kujutab sellist endassesulgunud soomaaailma, kus loomad omavahel lävivad. Soo mentaliteedi väljenduseks on fantaasiaolend, sookoll, kes vaenupooli lepitab ja on äärmiselt poeetiline isiksus. Autori eesmärgiks on aga hoopis teistlaadi sõnumi edastamine: koll

satub tihnikusse vangi, kaotab mälu ja muutub tigidaks olevuseks. A.Pervik on ise oma kavatsuse ka lahti mõtestanud:

“[O]len rääkinud kodukoha mõjust identiteedile ja identiteedist isiksuse osana. Soost metsa sattunud Sookoll kaotab mälu, ta ei tea enam, kes ta niisugune on. Sookollist saab rahutu uitaja, sihitu metsahulkur. Ta ei suuda enam endale oma tegudest aru anda, tal puudub hea- ega kurjatundmine, ta ei vastuta millegi eest, ka teise elava olendi eest mitte. Ta ei märkagi enam, et ka teised on elavad, ta ei seostagi end teistega. Teised võiksid vabalt ka olemata olla. Tasakaal soos on ohtlikult kõikuma löönud, soo vaimsus on kadumas. Teel endise oleku juurde tagasi on oluline roopill, millesse varem talletatud kolli ülevamad mõtted ja salajasemad igatsused. See on vihje kultuurimälule.” (Pervik, 2000: 13)

Raamatu alguses manatud idüll purustatakse hoiatusena, et seejärel näidata selle taastamise vaevalisust. Omavahel sööja-söödava keerukates suhetes olevaid sooasukaid ühendavaks lüliks saab just soov sookolli aidata: *“Ega nad kõik üheskoos ennast väga hästi ei tundnud. Ometi arvasid nad, et mure sookolli pärast ühendab neid sellisel viisil, mis saagijahti tähtsaks ei peagi.”* (lk 57). Neil õnnestub kolli ravida ning tekst viiakse tagasi idüllilisse aega: koll jääb ootama uut kevadet ja uut algust.

4.5. Fantastiliste ja populaarteaduslike elementide avaldused, nende omavaheline põimumine

Kuna tekstide valiku üheks põhikriteeriumiks oli antropomorfisatsiooni olemasolu, puuduvad valimis nõ puhtad teabetekstid. Küll aga on analüüsimaterjali hulgas raamatuid, mille peamiseks eesmärgiks on lugeja populaarteaduslik valgustamine. Seejuures on aga kasutatud rohkemal või vähemal määral inimesestust ja metafoore. Antud juhul ongi huvipakkuv populaarteaduslike taotluste segunemine metafooridega. Sellistes tekstides on autori kavatsuseks rääkida lastele, *“kuidas asjad looduses on”*, seda püüab ta mõistetakseks teha aga inimesestuse kaudu. Seetõttu võivad paljastuda käibetõed ning tavaarusaamad, samuti stampkujundid (nt mesilasema kujutamine kuningannana raamatutes *“Summ-Summ”* (J. Kallak) ning

“Maari suvi” (J. Rannap)). Sellistes tekstides ilmneb selgesti loomametafooride kahepoolne toimimine: kui Maari külastab mesitaru ning mesilasema talle tutvustavat ringkäiku teeb, leiab aset järgmine dialoog:

“Maari vaatas huviga noori mesilasi, kes püüdlilikult kärgede ääri tasandasid ja siseseinu läikima löid.

“Ega sa neid teistega ära ei sega?” muretses kuninganna.

“Ei sega,” lubas Maari. “Ma mõtlen neile harjakesed kätte.”

“Pisut vanemad mesilased toidavad meie beebisid.”

“Neile ma mõtlen lutipudeli kaenlasse.”

“Aga kes veel vanemad, võtavad õitelt tulnud mesilastelt toitu vastu.”

“Neile ma panen kokamütsi pähe.”

/.../

“...aga need väsinud mesilased tulevad õietolmu- ja nektarikoormaga.”

“Neile sobiks korv kätte,” ütles Maari. Ta ei olnud veel ühtegi mesilaseametit teisega segi ajanud.” (Rannap, 1983: 41)

Toodud katkendis ilmneb üks antropomorfisatsiooni olulisi funktsioone: muuta mingi nähtus meile mõistetavaks meie endi elu reaaliat ja atribuutide kaudu. Inimlikust tähendussfäärist pärinev kujund on abiks nii uue info mõistmisel kui ka talletamisel.

1930. aastate lastekirjanduses leidub mitmeid eeskätt teabelist funktsiooni täitvaid tekste. Antropomorfisatsiooni on neis kasutatud peamiselt vaid lapse jaoks teksti ilmestamise huvides.

J. Kallaku “*Tedrepoeg Pii-Pii*” kujutab seda, kui keeruline ja ohtlik on ematedrel oma pesakonda üles kasvatada. Et lugeja teksti paremini aduks ning et sündmustik talle lähedasem oleks, kannab üks poegadest nime (teistel poegadel ega emal nimesid pole) ja on ema lemmik, kuna on teistest nõrgem. Ehkki tema elule omistatakse seikluslikke ja kohati heroilisigi jooni, jäävad need tõsielulisuse piiridesse.

Üks jooni, mis populaarteadusliku taotlusega loomajutte läbib, on julge hälbimine inimlike moraalinormide ning ideaalide kujutamisest. A. Mälgu jutustus “*Hele-ema*” sedastab otsesõnu ja neutraalses võtmes, kuidas käitub näiteks isalind peale paaritumist:

“[K]ui Hele-ema jääb kauaks pesale, läheb isa teisega merele. Ning Hele-ema ka ise leiab siis ehk merelt teise. Sest ega seda abielutruudust ole jätkunud temal ega jätku teistelgi kauem kui just selleni, et on leitud pesapaik ja munetud esimesed munad.” (“Jutte lindudest”, lk 11)

Ka juhitakse tähelepanu sellele, et linnud ei tunne arve ning Hele-omal jääb märkamata ühe muna kadumine pesast. Muna näpanud Vigasetiibne aga unustab oma teo, olles toiminud instinkti ajal.

Ka õnnelik lõpp pole selliste tekstide puhul enesestmõistetav nagu muinasjuttudes. Pigem lõpevad lood nii nagu elu isegi – õnnetuse või loomuliku surmaga. Hele-ema sureb, takerdudes sukeldumisel kalavõrku.

Looduse kurioosumeid tutvustab lugejale J. Selja “*Ahvenapoiss Sulev*” (1939). Autori taotluseks on olnud eelkõige põneva süžee konstrueerimine, selle tarvis on kasutatud huvitavaid ja pentsikuid fakte loodusest. Noor ahven satub endale harjumatusse tiigikeskkonda, kus ta kohtab uskumatuid tegelasi. Üheks selliseks on Vesihernes:

“Minul pole sihukeste hernestega mingit pistmist, mis lasevad ennast ise lahkesti süüa ning pealegi maitsevad veel hästi. [...] Minuga on lugu hoopis vastupidi, sest mina süüa ise väikesi imelihavaid veeputukaid, ja mul pole nende maitse suhtes midagi halba öelda.”

“No seda ma küll ei usu,” hüüdis Sulev, kes Vesiherne jutu tõsiduses oli juba kõvasti kahtlema hakanud. “Teil pole ju suud, ma ei mõista, kuidas saab üldse süüa, kui puudub suu.” (lk 15)

Samas tuuakse põhjendusena sisse metafoor inimmaailmast. Vesihernes vastab, et tal on kolmkümmend kaheksa suud – väga vähe, sest tema “*aineline olukord pole just esmajärguline*” (Samas).

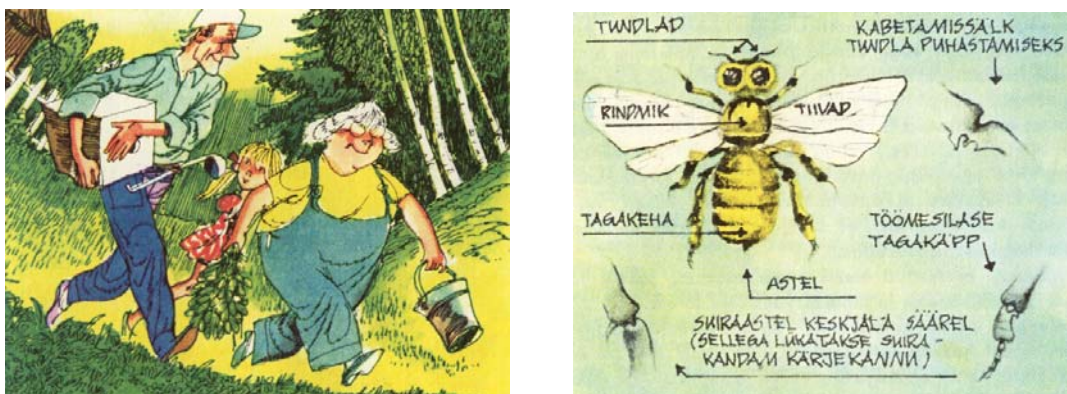
Mõned leheküljed edasi saab loo kangeline koos lugejaga veenduda, et Vesihernes tõepoolest ei valetanud. Ta sööb ahvena silme all ära tiigikirp Pipi, kes taimest samuti mingit ohtu ei oska oodata.

Väga põnev tegelaskuju on ka vesiämblik Mullinor, kes ehitab endale veealuse maja õhumullidest:

“Kaheksateist korda tõi Mullinor õhku. Nüüd oli mull paisunud juba pähkli suuruseks. Tal oli väikese, tõmbile otsale püstitatud linnumuna kuju. Selle imeliku õhumuna seinad kirjas ämblik veel hoolsasti võrguniitidega, mida ta tõmbas sinna risti ning rästi. Lõpuks vedas ta veel õige palju sirgeid niite mitmes suunas mulli ümber, kinnitades need eemale okste ning lehtede külge.

“On ikka hoopis teine tunne, kui viibid jälle oma katuse all,” sõnas Mullinor, kui ta oli roninud oma vastvalminud majja. “Ma pole kunagi pooldanud üürikortereid, kus sa pead elama nagu tigu karbis. Ja seltskondlikul mehel, kes kavatseb abielluda, peab tingimata olema oma maja, õigemini küll kaks, sest naisele ehitan ma niikuinii siia kõrvale veel ühe samasuguse õhulossi, ühendades hooned korraliku koridoriga. Siis on mõlemal omaette ruumid ja pole kummalgi teisele midagi ette heita.” (lk 39-41).

Antud juhul ilmneb loodusloolise ja metafoorse kirjelduse huvitav põiming. Kui jutustaja teksti kaudu antakse bioloogiline kirjeldus vesiämbliku spetsiifilisest tegevusest, siis vesiämbliku enda kõne kaudu mõtestatakse see kohe ümber antropomorfsetesse kategooriatesse.

Joonis 3. Edgar Valteri illustratsioonid raamatus “Maari suvi” lk 28-29.

Üks huvitavamaid ja meisterlikumaid lugejat harivaid jutustusi on J. Rannapi “Maari suvi” (1983), mis ühendab mänguliselt populaarteadusliku ja fantastilise elemendi. Kindlasti on see eriti oluline seoses suunatusega koolieelikuile ja algklasside lastele. Kõnealune teos paikneb fantastilise-aimelise telje keskmes, kasutades mõlema kujutusviisi eeliseid, seejuures äärmustesse laskumata. Tasakaalustatus muinasjutulise ja teabelise vahel ilmneb ka illustratsioonidel (vt joonis 3, kus pildid paiknevad tekstis kõrvutiasetsevatel lehekülgedel). Tõenäoliselt on “Maari suvi” üks väheseid omataoliste hulgas just seetõttu, et taoline reaalse-fantastilise piirimail balansseerimine nõuab erilisi eeldusi: head loodusetundmist, ent ka sama head fantaasiat ja fabuleerimisoskust.

Üleminekud harivalt tekstilt seikluslikule toimuvad laadis:

“Maari oli just magama jäänud, kui tundis, et keegi sikutab teda parema jala väikesest varbast.

Aegamisi avas Maari silmad. Tema voodijalutsil istus öökull.

Jah, ta nägi kohe, et see oli öökull. Kuid öökulle, nagu ta nüüd teadis, oli ju palju. Seepärast ta küsis:

“Vabandage, kes te täpselt olete?”

Öökull kummardas terve kehaga.

“Kassikakk... nagu välimusest vist ka näha peaks olema. Või kui teaduslikult ütelda, siis...”

“Bubo!” lipsas Maaril suust.

Öökull kummardas veelgi sügavamalt.

“Just nimelt! Bubo bubo.” (lk 13)

Kõnealuses raamatus suunab vanaisa last loodust lugema ja tõlgendama nagu teksti. Kõigepealt annab ta Maarile teavet loodusraamatuist ette lugedes, seejärel uuritakse loetut praktilisest küljest. Raamatu kontseptsioon haakub juba Rousseau' poolt propageeritud ning tänapäeval üha levivama aktiivõppelise kasvatusideaaliga ja on innovatiivne ka kooliprogrammiga võrreldes – teoreetiline ja praktiline õpe on selles tekstis tasakaalus. Muinasjutulise dimensiooni lisab Maari enda fantaasia, mis laseb õpitu vahetult läbi kogeda. Selle kohta, kas Maari ka tõepoolest mesilastarus või sipelgapesas nende asukate juures külas käis, annab tekst vastuolulisi vihjeid. Ühest küljest selgub järgmisel hommikul, et nt võitlus herilasega oli tegelikult vaid unes lillepoti ära lõhkumine; teisalt avastab Maari, et mesitaru lennuava ees rohus lebab tõepoolest surnud herilane.

M. Mürsepp ja S. Väljataga on seda raamatut samuti õnnestunuks hinnanud:

“Laps tutvub temale arusaadaval viisil, muinasjutupõimes, elusa looduse oluliste seaduspärasustega, selle vastuoludega – mis hea ühele, võib osutada halvaks teisele. /.../ Maariraamatut võib hinnata kui üht parimat koolieelikuile ja nooremale koolieale kirjutatud looduseraamatut, milles teadasaamine on ühendatud südamlikkuse, seikluste ja fantaasiamaailmaga. Seetõttu ei jää see teos pelgalt kalgiks teadmiseks, nagu seda võib juhtuda loodusest küll objektiivselt, kuid ilma autoripoolse suhtumiseta kirjutatud raamatute puhul.” (Mürsepp & Väljataga, 1995: 71)

J. Kallaku jutustus “Summ-Summ” (1947) kõneleb populaarteaduslikus võtmes mesilaste elust. Teksti on pikitud siiski ohtralt personifitseeritud momente, mis loovad tugevaid paralleele inimühiskonnaga. Peategelaseks on noor mesilasema ehk “kuninganna” Summ-Summ, kelle elu jälgitakse sünnihetkest kuni uue ja elujõulise sülemi ülesehitamiseni. Summ-Summ adub oma privilegeeritud seisundit,

ihkab koguni oma konkurente surnuks torgata ning asub esimesel võimalusel missioonitundelise ning õiglase valitsejana endale alluvat mesilasperet juhtima.

Tõenäoliselt on teaduslike teadmiste lastele edastamise ainuõigeks viisiks mõningane teksti elavdamine inimlike paralleelide tõmbamise ning personifikatsiooni kaudu. Üldiselt võib täheldada, et antropomorfiseerivad momendid taanduvad järkjärgult sedamööda, millisele vanusegrupile raamat on kirjutatud: väikelaste aimekirjandus on küllaltki muinasjutuline ja fantaasiarikas, vanematele lastele suunatud tekstid aga muutuvad bioloogiliselt üha elutruumaks, ent sedamööda ka lakoonilisemaks.

Teiselt poolt võib loomalugude paiknemine inimliku ja loomaliku pingeväljas sageli tekitada veidraid kontraste ja vastuolusid, mis esmapilgul silma torgata ei pruugigi. Nagu mistahes tõlkimine, ei saa ka tõlkimine mittekultuuri sfäärist kultuuri sfääri olla nõ sõnasõnaline ning eeldab igal juhul mugandusi, kohandusi ja ümberütlemisi. Loomajuttude puhul ristuvad omavahel ühelt poolt meie bioloogiaalased teadmised ja teisalt arusaamad ilukirjandusžanritest. P. Trifonase tähelepanekul tuleb kugejal nt valmi puhul “külmutada” oma ootused realistliku kujutusviisi suhtes ning aktsepteerida mõistujutu mittemimeetilist iseloomu (Trifonas, 1998: 24). Samal kombel tuleb lugejal kohati kõrvale heita loodusteaduse alased teadmised.

Mittevastavus tõsielule võib lugejal kohati kahe silma vahele jääda, kohati pakkuda esteetilist naudingut ja teatud juhtudel ka häirida. Omaette probleem on siinkohal väikese lugeja ahas elukogemus, mistõttu laps sageli vastuolu ei adu või veel enam – võtab seda tõe pähe.

I. Truupõllu jutustuses “*Rohelise Päikese Maa*” tegutsev haigla eesotsas konna doktor Krookusega ravib teiste seas putukaid: “*Haigemajas valitses kõva kord väiksemate haigete kaitseks, keda suuremad hea meelega oleksid ära söönud. Korrarikkumist karistati surmaga.*” (Truupõld, 1946: 26). Mõned lõigud edasi palub konnast doktor aga ujumaminekuks tuua nukupoisile abivahendina kuivatatud konnanaha. Samas teoses järgitakse kindlat vastavust loomaliikide bioloogiliste iseärasuste ning nende ülesannete vahel: kooreüraskid on ehitustööliseks, ristikad muusikuteks ja lennuvahenditeks. Toiduahelat eiratakse küll süstemaatiliselt, ravides saakloomi, samas kui kuivatatud konnanahad kuuluvad konnade tavainventari hulka.

Sama autori muinasjutus “*Öömori okaslinn*” seletab lepatriinust teaduste professor noortele sipelgatele, et inimesed on ülimaiks olendeiks seetõttu, kuna vaid nemad evivad mõistust. Tekstiloojika kohaselt peaks teaduste professor seega olema mittemõistuslik olend.

Sageli ilmnevad vastuolud just loomade anatoomiasse ja füsioloogiasse puutuvast: “... *ronk lõi oma noka nii tugevasti tühjalt kokku, et põrutas oma lõualuud ja sai hambavalu.*” (Ristikivi, 1983: 46). Antud juhul on ühe lause esimene ja teine pool teineteisega teravas vastuolus. Loomulikult ei sega kirjanik kogemata ära linna ja imetaja anatoomiat, vaid kasutab ülaltoodud väljendit olukorra (napp põgenemapääsemine) ilmestamiseks. Lugeja ei pruugigi vastuolu märgata, kuna kujundi mõjujõud on niivõrd suur.

Omavahel vaenujalal olevate liikide kokkusobitamine kannab sageli eetilist sõnumit näiteks rahust, vendlusest ja sõprusest.

Antropomorfiseeritud lepatriinud (J. Põldma, “*Lepatriinude jõulud*”) ei oska lennata ning satuvad seetõttu pentsikutesse olukordadesse, mida lennuvõime kasutamisega õnnestuks vältida. Seejuures viib aga mitmes episoodis süžeed edasi just see tõik, et neil autori tahtel lennuvõime puudub.

Mõnedes tekstides aga peetakse looduses kehtivaist reegleist järjekindlalt kinni. A. Perviku raamatus “*Sookoll ja sisalik*” on kollist fantaasiaolend muidu omavahel vaenujalal ning küti-saaklooma suhetes olevate sooelanike (konn, sookurg, rästik, rabakana) vaheliseks ühenduslüliks, kes oma sõprusega kõiki ühendab. Koll ise paikneb toiduahelast väljaspool ja võib seetõttu kõigiga ohutult lävida: “*Sookoll nimelt võis olla söömata ja joomata niikaua kui kulus. Võis hoopiski ilma olla, kas või sada aastat.*” (lk 9).

Kui kollile on abi tarvis, on sooasukad tõsisel kimbatusel: “*Sookure juurde ei saanud rästik aga niisama heast peast minna. Kuruu oleks ta nahka pannud. Paremini oli Kuruule kellegagi sõna saata. Sõnumivijaks kõlbas kõige paremini Atarr. Mõlemad on ju linnud, rabakukk ja sookurg. Mõlemad on sookolli vanad sõbrad.*” (lk 44). Et aga rabakukk rästikut sugugi ei usalda, tuleb maol vahendajana omakorda konna kasutada. Konn jällegi pelgab rästikut jne.

5. Ühiskondlike olude peegeldumine lastekirjandustekstides

Loomalugude kasutuspotentsiaal ideoloogiliste sõnumite edastamise vahendina avaldub erineval moel. Esiteks võib loomamuinasjutt või fantaasiateos toetada valitsevat ideoloogiat, sisendades lapsele “õigeid” väärtushinnanguid ja vaateid. Teisalt võidakse muinasjutu vormi kasutada varjatud ühiskonnakriitiliste sõnumite edastamiseks. Mõlemal juhul võib tekst võtta väga allegoorilise vormi. Seejuures tuleb märkida, et ajalooliselt on allegooria siiski pigem valitseva korra naeruvääristamise kui toetamise vahendiks.

Siinkohal on äärmiselt oluline silmas pidada lugeja iseärasusi teksti retseptsioonis. Kindlasti läheb enamik ideoloogiliselt laetud sõnumeist lapsest lihtsalt mööda ning temani jõuab pigem sündmustiku tasand. Seega on suurem osa ideoloogilistest sõnumitest adresseeritud täiskasvanult täiskasvanule, s.o. täiskasvanud autorilt täiskasvanud lapsevanemale vm lugejale “üle laste peade”.

Küllap mõnevõrra ohtlikum oma võimaliku mõjuga lapsele on valitsevat ideoloogiat toetav või õigustav tekst, mis püüab maailma asju kujutada nii, “nagu need on”. Valitsevat ühiskonnakorda õõnestav tekst seevastu pakub vähem või rohkem varjatud kujul alternatiivseid vaatepunkte, vaidlustab ja seab küsimuse alla, võimaldab erinevaid tõlgendusviise.

5.1. Rahvusaadete kajastumine lastekirjanduses

Vaadeldava tekstikogumi puhul torkab silma 1930. aastate otsene rahvuslike aadete ja isamaalisuse rõhutamine. Enamik tekste ongi ilmunud nn vaikival ajastul, mil ajakirjandus oli tsenseeritud ning ka lastekirjandusele seati kindlad nõuded.

Väga kõnekaks 1930. aastate mentaliteedi väljendajaks on esimese kirjastuse “Loodus” korraldatud lastekirjandusvõistluse võidutöö, K. Ristikivi “*Lendav maailm*” (1935). Algusstseenist alates kulgeb lugu ülimalt patriootilise paatosega. Lõunast koju lendav pääsukesepaar ei suuda varjata meeleliigutust, mis neid naastes valdab: “*Kodu kutsub...*” tähendas mees targalt ja mõtlikult. “*Midagi siin on, mida ei suuda mõista, mida võib ainult tunda. Aga südame lööb ikka tuksuma kiiremini, kui*

näen jälle sini-must-valget piiri.” (lk 3). Rõhutatakse ka suitsupääsukeste sinimustvalget sulestikku, määratledes sellega suitsupääsukest kui eestluse identiteedi kandjat ja sümbolit.

Tugevalt on rõhutatud vabaduse, iseseisvuse ja nende eest võitlemise vajadust. Väga allegooriline on episood kulliga¹⁰, kes lõokest ründab ning kellele väikesed linnud ühiselt vastu astuvad. Hukkamõistu pälvib patsifistlik västrik, kes lahingust keeldub:

“”Olen rahuarmastaja,” kinnitas västrik. “Ma ei võta põhimõtteliselt osa niisugusest võitlusest. Oleme ju ühed linnud kõik.”

“Nii? Kas oleksid ka siis rahuarmastaja, kui oleksid ise kulli küünte vahel? kas ütleksid ka siis, et oleme kõik ühesugused linnud, ja laseksid end rahulikult ära süüa?”” (lk 63)

Kull sunnitakse ühiste jõududega ning mõningate kaotustega taganema. Antud juhul luuakse analoogia abil kõrvutus inimkultuurile iseloomuliku sõja ja vallutustöö ning bioloogilise tõiga – ärasöömise vahel. Stseenile järgneb targa öökulli jutustus, mis tõmbab juba avaliku paralleeli inimestega:

“”Nägin selle maa rahvast võitlemas võõraste kallaletungijate vastu. Tõepoolest, see oli kohutav. Inimene on koledam oma hävitustöös kui ükski teine olend. Aga ma nägin ka uusi kodusid, vabade inimeste kodusid kerkivat pärast seda sõda. Ja siis ma mõistsin, et see oli tarvilik. Nagu on tarvilik äike ja vihm, et rohi võiks kasvada ja õitseda.”” (lk 68)

Pääsuke siiski valdav kodumaa-armastus on niivõrd tugev, et nad ei taha mingil juhul surra võõrsil. Tagasilennul, tundes, et tema tund on tulnud, märkab vana isapääsuke merel Eesti lipu all seilavat laeva ning laskub südame rahunedes selle pardale surema.

1930. aastate lastekirjandus rõhutab tugevalt ka kollektiivi ning selle ühtset identiteeti. Üksikindiviid peab lähtuma eelkõige ühiskonna huvidest, mitte isiklikest soovidest. Oluline on ka vastutus oma kogukonna ees. Individuaalne tahe ja soovid on taunitud.

---

¹⁰ kulli kasutamine vaenlase kujuna loob muuhulgas väga allegoorilisi tõlgendusvõimalusi lähtuvalt asjaolust, et nii Tsaari-Venemaa kui ka keiserliku Saksamaa vapil on kujutatud kotkast.

R. Rohu jutus *“Mesilase seiklused”* on töomesilane Meelik tüdinenud pidevast töötegemisest ja tahab liblikate kombel niisama muretult ringi lennelda. Kaaslased naeravad ta välja ning sõnastavad mesilaste tööetika: *““Paljas ilutsemine läheb ju igavaks ja tüütab palju rohkem ära kui töötegemine. [...] Kui sa tööd teed ja siis puhkad, siis on ka kogu loodus sinu ümber palju ilusam kui vaid töötada ringi lenneldes ja oma aega surnuks lüües.””* (Roht, 1959, lk 53). Meelik siiski lahkub tarust ja proovib omapäi hakkama saada. Märgitakse, et Meelik pole rumal, küll aga *“liiga isemeelne ja ülemäära iseteadlik”* (lk 56).

Selgub aga, et üksi, ilma kogukonna toeta on ta varem või hiljem hukule määratud. Lõpuks leiab Meelik peavarju kumalasepere juures, kes kiidavad mesilaste elukorraldust: *““Teil on avarad eluruumid, palju töötajaid ja teil pole kunagi millestki puudu. Aga meie oleme ainult kahekesi, lapsed ju veel midagi ei suuda teha, ja väga raske on kahekesi nii suurt peret toita.””* (lk 73). Ja edasi: *““Meie rahvas on vanamoeline, tahab üksikperedena elada, ikka omaette nosida. Aga näed isegi, kui vilets meil see elu on: kitsas ja vaene.””* (Samas).

Siinkohal on huvipakkuv “loomulikustamise” protseduur – mesilane kui kollektiivse liigi esindaja pole loomuldasa loodud üksi hakkama saama, teisel tasandil aga edastatakse igakülgselt kollektiivile allutatust kui inimeselegi ainuvõimalikku lahendust.

Huvitaval viisil avaldub kollektiivi ning ühiskonna tähtsus K. Ristikivi raamatus *“Lendav maailm”*. Nimelt on metsvindid hädas munast koorunud käopoja toitmisega. Kui noored pääsukesed imestavad, miks vindid seda raskuste kiuste teevad, kõlab vastus järgmiselt: *““Meil ei ole kohustusi mitte ainult eneste ja oma laste vastu, vaid ka ühiskonna vastu, ja ühiskondlikud kohused on kõige esimesed.””* (lk 40). Antud juhul formuleerivad sellise abstraktse ühiskonna erinevad linnuliigid, representeerides sel moel erinevaid rahvusi ja sotsiaalseid kihistusi. Raamatust saame teada, et pääsukeste näol on tegemist kõrgklassi ja ühiskonna eliidiga, samas kui nt varblased on tunduvalt madalamat päritolu linnud. Hoopis alamrahva esindajaks on aga pardid jm kodulinnud, kes suplevad porises tiigis ning kelle žargoongi on vastavalt markeeritud:

““Ma põle kellegi prõua,” prääksus part. *“Meil ärrasid ja prõuasid ei ole, need on peenematel lindudel. Mu nimi on Maret ja ära arva, et ma sinulegi ärra ütlen. Meie seisusevahesid ei tunnista.”*

“Vabandust...” kogeles Tiit, olles ühevõrra hämmastunud Pardi-proua ebameeldivast häälest ja ebaviisakast kõnest.” (lk 35)

Torkab silma, et 1930. aastate lastekirjandus ei kujuta kunagi loomi riides ega ka inimlikus keskkonnas, olustik on pigem realistlik. Võibolla on taotluseks liikide adekvaatne kujutamine nagu seda nõuab J. Käis juba oma 1920.a. ajalehes “Vaba Maa” ilmunud artiklis “*Looduslooline laste- ja noorsookirjandus*”: “*Raamatu sisu peab vastama ka teaduslisele tõele. See tähendab, et ükski raamatust saadud ettekujutus ehk pilt ei tohi mitte ebaõiget ainet anda looduse elust.*” (Käis, 1996: 151-152). Siiski väljendab see üldist mängulisuse puudumist 1930. aastate lastekirjanduses. Loomade kaudu tahetakse lugejale edastada eelkõige tõsiseid ja pühalikke asju. Siinkohal ilmneb vastuolu: loomi püütakse küll kujutada võimalikult “loomulikult”, samas aga kaldutakse neid kasutama rahvusaadete tähistajatenä.

Sellest tulenevalt on selle perioodi loomalood üldjoontes realistlikud. Ainus ebatavaline tunnus on kõnevõime ja mõned ülekanded inimühiskonnast. Põhiliselt edastatakse loomade kaudu patriootilisi tundeid ja moraaliprintsiipe. Võluelemente neis tekstides praktiliselt ei esine. Võrdlusena võib lisada, et ingliskeelses lastekirjanduses olid umbes samal ajal ning samas ainevallas ilmunud nt G. Grahame'i “*Tuul pajuokstes*” (“*Wind in the Willows*”, 1908) ja H. Loftingi “*Dr Dolittle*” (1922), mõlemad väga fantaasiaküllased ja mängulised teosed.

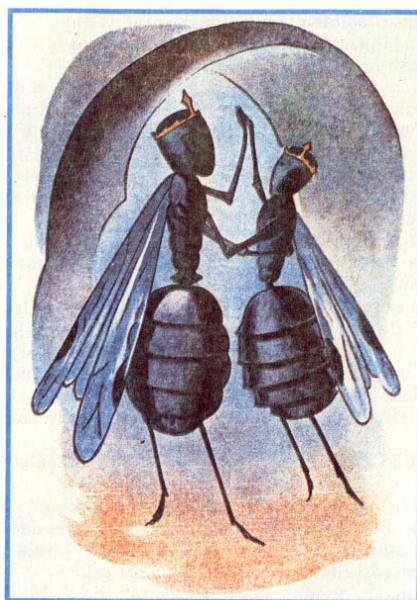
Fantaasiaküllase raamatu üks olulisemaid funktsioone on mängulisus, igapäevaelu kujutamine uudse ja põneva rakursi alt. Seda aga 1930. aastate lastekirjandus ei tunne. Pigem on see täiskasvanute ühiskonna projitseerimine loomade maailma koos kõigi inimestele omaste probleemidega, sekka edastatakse ka loomariigi eripära ja probleeme.

30.a. lõpu eesti lasteraamatutes levinud rahvusliku kasvatusideid on seostatud autoritaarse võimu tugevnemisega (Müürsepp, 2005a: 41). Müürsepp märgib, et kui last ühiskonnaliikmena on 20.saj kasvatuseduslikus ajakirjanduses käsitletud põgusalt, siis nn vaikival ajastul ja ka stalinismiperioodil leidis lapse kui ühiskonna liikme roll tunduvalt rohkem käsitlust kui lapse roll pereliikmena (Samas, 67).

A.Pervik on iseloomustanud kaht tol perioodil ilmunud sipelgate elust pajatavat lasteraamatut, I. Truupõllu “*Öömori okaslinn*” (1936) ja Johannes Selja “*Sipelgas Si*” (1939), järgnevalt:

“Mõlemas sipelgaraamatus on loodud mõjuv kodu-ja isamaapilt, mille taustal muutub tajutavaks rahvusliku identiteedi tähendus elujõuallikana ja isikliku motivatsiooni kandjana. Rõhutatud on oma maal, oma kodus elamise soovi ja tahet, samuti vastutust oma kodu, oma rahva, oma kultuuri eest.” (Pervik, 2000: 9).

Nii on see tõepoolest - tegemist otsesõnu rahvusaadete õhutamise. Seejuures mängivad kaasa tavateadvuses metafoorselt sipelgatele omistatud jooned nagu töökus, visadus, vaprus: kõik omadused, mis peaksid olema ühe rahva ideaaliks. Võimalik, et ka sipelgate väiksus paljude teiste liikide kõrval on eestlastele kui väikerahvale heaks paralleeliks.

Joonis 4. Richard Kiviti illustratsioon raamatus “*Öömori okaslinn*” lk 32.

Raamatu kulminatsiooniks on sipelgaprintsesside ball (vt joonis 4) ja sellele järgnev pulmalend. Õnneliku abielu asemel on rõhutatud sipelgatele omast elukorraldust, kus peale paari koosveedetud päeva peab peigmees surema, pruut aga asub oma kohust täitma pesa järelkasvuga varustamisel. Reaalses sipelgaelus see ka nii toimub, kuna aga antud tekstis on sipelgatele omistatud sügavaid inimtundeid, siis mõjub see ülima eneseohverdusena – ühiskonna heaolu on üksikisiku õnnest kõrgemale seatud.

J. Zipes on oma raamatus “*Fairy Tales and the Art of Subversion*” (1983) näidanud, kuidas muinasjutud toimivad ideoloogiliselt laste indoktrineerimisel, et nad

kohaneksid domineerivate sotsiaalsete standarditega (Zipes, 1983: 18). Zipes on uurinud ka natsliku Saksamaa lastekirjandust, mille puhul ta toob samuti esile indiviidi ning perekonna allutatuse ühiskondlikule ideaalile. Perekonna rolliks sotsialiseerumisprotsessis oli pelgalt bioloogiline reproduktsioon ja majanduslik produktsioon (Samas, 150-151).

Lapsele ühiskondlike aadete sisendamine eksplitsiitses vormis loomulikustab mingil ajahetkel kehtivat või ideaalseks peetavat elukorraldust. R. Barthes on müüdiloomes põhiprintsiibina nimetanud ajaloo muundamist loomulikuks, kusjuures müüdi veenvus seisneb asjaolus, et müüt pole kunagi täielikult meelevaldne, vaid vähemalt osaliselt motiveeritud ning sisaldab mõningat analoogiat reaaleluga (Barthes, 2004: 248-253). Loomajuttude puhul võibki sageli näha just säärast meelevaldse ja reaalelulise põimingut, milles tõlevastavad, antud juhul siis bioloogiliselt adekvaatsed elemendid veenavad lugejat ka ideoloogiliste faktide adekvaatsuses.

5.2. Tarbimiseideoloogia avaldused lastekirjanduses

Taasiseseisvusajal tekib lastekirjandusse turumajandusliku ideoloogia ilminguid. Sellistes tekstides toimib mõneti teistsugune loogika, need lähtuvad aate asemel kasu printsiibist. A. Kivirähki 2004. a. ilmunud lasteraamatu *“Limpa ja mereröövlid”* peategelane on varasemast tuttav kaubamärk ja reklaamifiguur Tartu Õlletehase limonaadisiga Limpa. Et tekst on valminud tellimustööna, möönab ka autor ise¹¹. Raamatu sisekaanel on tekst: *“Selle raamatu peategelane on vapper ja armas limonaadisiga Limpa, kes sündis ühel kaunil päeval reklaamiagentuur ADELL SAATCHI & SAATCHI perekonnas, kus teda väga armastatakse.”*, samas seisab pühendus kõigile limonaadisõpradele. Kahes esimeses, süžeed käivitavas peatükis keerleb tegevus limonaadijoomise ümber. Limonaadi kasutatakse küll üldmõistena, ent samas kannabki A. Le Coqi tehase lastejook nime “Limonaad”.

---

¹¹ pressiteade 27.10.2004, <http://www.u-pop.ee/news/story/52265/>

Toote otsest reklaamimist on küll püütud pehmendada Kivirähkile omaste hüperboolidega (nt põhjendades kuue pudeli limonaadi ostmist: “... isa ütles, et tema lihtsalt on tüdinud sellest lõputust viginast, et limonaadi on vähe ja limonaadi on vähe. Joogu nüüd lapsed ennast lõhki.”, lk 13), kuid embleem – maskott Limpa ning selle läbiv eksponeerimine visuaalse tähistajana (vt joonis 5) – mõjub üsna ühese sõnumina. Tekstis leidub küll autorile omaseid subversiivseid elemente: naeruvääristatakse nt vanemaid sugulasi, kes suhtuvad lapsesse kui abitusse maimukesse ning ei suuda neis võrdväärset indiviidi näha. Autor asetab end laste poolele, sellest siis ka ilmselt limonaadijoomise apoloogia. Teisalt toimib tarbimise propageerimine kindlasti sellesama täiskasvanute kasumi- ja rahamaailma huvides, mille vastu justkui protestitakse.

Joonis 5. Anni Mägeri illustratsioon raamatus “Limpa ja mereröövlid” lk 12.

Kõnealuse teose puhul on huvitav vaadelda ka retseptsiooni. Arvustused on üldiselt soosivad, nurisetakse küll avaliku kommertslikkuse üle, ent leitakse, et raamat on siiski väga õnnestunud. Vaid Johannes Saare sulest leiame otsesõnu hoiatavaid signaale:

“Reklaami tavalised läbinähtavad formaadid aga ei veena enam klientuuri ja just seeõttu eelistab kultuuritööstus viimastel aastatel otse kaupadesse imbuda. Maad on võtmas kauba füüsiline kokkukleepimine reklaamimüütidega. Me joome näidendit ja ostame raamatupoest pudeli. Me põis täitub tekstidega väikestest notsudest ja nukuteatri repertuaarist. Selles deliirses kõigesöömises

unustame asjade kunagised nimed ja erinevused. Need sulavad kokku üheks tihheks hõljuvate märkide maomahlaks, milles iga märk tähendab ükskõik mida – igast konnast võib saada prints. /.../ Kunagi tundus, et see kõik puudutab parimal juhul ainult täiskasvanuid. Nüüd enam mitte. Üsna agressiivselt on nüüd sihikule võetud ka kõik lapseohtu vanusegrupid.” (Saar, 2004)

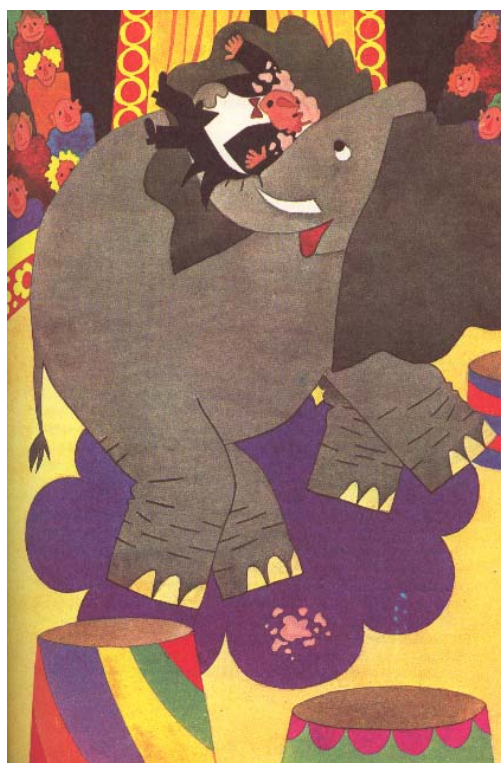
Et reklaamiideoloogia toimib, tõendab 2005. a. aprillis Apollo raamatukaupluse, ajakirjade Täheke, Stiina, Hea Laps ning Pere ja Kodu poolt läbi viidud lugejaküsitlus, kus kõnealune raamat oli populaarsuselt teisel kohal J. K. Rowlingi Potteri-lugude järel ning 32% väikeste lugejate eelistus (Martson, 2005). Vaadeldes olukorda kultuuritööstuslikus perspektiivis, on antud raamatu puhul tegu nõ kahekordse kaubamärgiga – ei saa mööda vaadata A. Kivirähki kui andeka (laste)kirjaniku “tuntud headuse” kvaliteedimärgist. Võibolla toimib see müügikampaania samuti kahel tasandil: lastele imponeerib limonaadisiga (ja tasuta kaasa jagatav limonaad), vanemad aga teevad valiku kirjaniku nimest kui kaubamärgist lähtuvalt. Viimase kaubamärgi pikaajaline edukus sõltub aga siiski eeldusest, et kvaliteet müügiloomika tõttu ei kannata.

5.3. Ühiskonnakriitiliste ideede väljendused ja subversiivsus

Nagu eespool märgitud, ei leidu 1930. aastate loomalugudes kehtivat ühiskonnakorda kritiseerivaid motiive ega allteksti. Nõukogude perioodil ilmub aga üksikuid loomalugusid, mida on väga ettevaatlikes toonides kasutatud ka ühiskonnakriitilise allteksti edastamiseks. Siinkohal on markantseks näiteks 1956. a. ilmunud A. Hindi allegooriline muinasjutt “*Hundid ja kitserahvas*”, mille paralleelid toonase poliitilise situatsiooniga on ilmsed. Huntide kolmevalitsuslikus diktatuuris võis näha otseseid prototüüpe Stalini, Malenkovi ja Beria näol (Krusten, 1995: 175). EN Kirjanike Liidu lahtisel parteikoosolekul tituleeriti raamat lastele ebasobivaks ning kõrvaldati mõnedest raamatukogudest (Samas).

Märksa hilisem, juba perestroika ajal ilmunud H. Puki “*Tsirkus*” (1986) on üsna satiiriline plaanimajandusliku ja defitsiidiühiskonna suhtes. Raamatu põhjal jääb mulje, et autor on lastekirjandust kasutanud kattevarjuna oma ühiskonnakriitilisuse

väljaütlemiseks. Esiteks on raamatus sisalduv iroonia suures osas lapslugejale tabamatu. Teisalt pole teemad ja motiivid (koosolekud, aruanded, mõnede tegelaste alkoholism jne) sugugi eakohased ega ka lastepäraselt kirja pandud. Taolise allegoorilise teksti ilmumine täiskasvanutekirjandusena oleks aga tol ajahetkel olnud mõeldamatu.

Joonis 6. Heldur Laretei illustratsioon raamatus “Tsirkus” lk 49.

Raamatu kaanekujundus ja pildimaterjal on lastepärases laadis (vt joonis 6), mis loob kohati kummalise dissonantsi verbaalse ja visuaalse teksti vahel. Visuaalne tekst esitab end laps-, verbaalne aga täiskasvanud adressaadile.

Väga allegooriline on episood põgenemise ja ärasöömise teemal (lk 23):

“Hiire ärasöömine on lihtne ja mõistetav asi, amps-amps ja enam ei olegi, õnnetu juhtum, õhuakrobaat kui tunnistaja kirjutab seletuse, valge hiireke kantakse arvelt maha. Ent põgenemine – see on midagi muud, selles on midagi ebaselget, isegi salapärast. Ei ole, aga kuskil äkki siiski on! Põgenemises peab keegi igal juhul süüdi olema. Mis siis, kui tuleb inventuur, kui küsitakse: hiir on arvel, näidake ette... Või: hiirt arvel ei ole, aga kus on tunnistaja seletus, et söödi ära, lõppes haiguse kätte, jäi ratta alla, sai lõksurauaga vastu pead?”

Ühel tasandil on see pilge varustamise ja aruandluse absurdsuse pihta. Ülekandena inimlikku maailma mõjub see lõik aga iseäranis hirmutavana, andes edasi stalinistlikule perioodile omast loosungit “pole inimest, pole probleemi”.

Sovetiajast on küllap kõigile tuttav ka taoline sõnakasutus: “*Elevant Elmar rikkus jämedalt tsirkuses töötamise eetikat. Tema sündsusetu ja lubamatu lollimängimine võetakse meie terves ja põhimõttekindlas kollektiivis juba homme varahommikul põhjalikule arutamisele...*” (lk 71).

Teksti üldist parodeerivat atmosfääri toetab ka nt ahvi ja direktori rollide vahetatavuse demonstreerimine. Kui tsirkusedirektor Augustin Areena psühholoogi käest nõu ei saa, pöördub ta oma alluvuses töötava ahvi poole: “*”Sina, Uubert, oled minu esiisa ja vend ja lähim liigikaaslane, sina saad minust kõige paremini aru, sina suudad mu muresid mõista!”*” (lk 17). Tõde direktori kohta edastatakse niisiis läbi paroodilise kõverpeegli.

Torkab silma, et ka tsirkuses töötavaile loomadele on omistatud inimlikke pahesid: elevandi ambitsiooniks on töötada klounina, ahv sooviks ise direktoriks saada jne. Tekstis pole tõmmatud eristust loomade ja inimeste nõrkuste vahel. Selgub, et kumbki pool, ei inimesed ega loomad, pole teisest parem või moraalsem. Selline kõrvutus, inimese ja looma ühele pulgale seadmine loob käesolevas loos ühiskonda ja inimlikke pahesid naeruvääristava efekti. Väärib märkimist, et sõna “tsirkus” võib muuhulgas kõnekeeles tähendada jaburat või absurdset olukorda.

H. Väli “*Vapustav Tulikametsa lugu*” (1970) kujutab mitte niivõrd konkreetset ühiskonda, kui pigem mistahes militaardiktatuuri ükskõik kunas ja kus. Sõjakad vaablased on teised putukaliigid orjastanud. Vaablaste impeeriumi õõnes meelevaldsus on vastandatud muude putukate looduslähedasele ja harmoonilisele elukorraldusele.

“*Jäigalt ning liikumatult istus Tema Majesteet vapsikmarssal rass Vaabel sinn Vaabel summ Vaabel sinn oma hõbepuuokkast võimusümboli all. Sinnid kindralid istusid-seisid igaüks oma määratud kohal. Võlvialuse ruumikas külgekäigus sagisid kumalaspesade ning mesilassülemite vaablaskomandandid, kärjekodade ülemad, Tema Majesteedi käskjalad, impeeriumi politseimeistri nuhid ja muu ametnikkond, et üliarmuliku vapsikmarssali esimesel nõudmisel otsekohe kohal ning käepärast olla.*” (lk 43)

Sõbralikel putukatel õnnestub mõistagi lõpuks ühiste jõududega vaablaste hirmuvalitsus kukutada ning vabadus taas kätte võidelda.

Huvitavaks allegooriaks on A. Perviku *“Draakonid võõrsil”* (2003), mis kujutab mõistukõneliselt tuttava ja võõra, sarnase ja teistsuguse probleemi inimühiskonnas. Draakonipere on sunnitud oma kodumaalt sõja tõttu emigreeruma. Väga tabavalt on edasi antud sellest tulenev kultuuriliste erinevuste temaatika. Draakonid on äärmiselt haritud ja mõistavad ka inimeste keeles suhelda. Ladina tähestikku nad ei tunne, kuid valdavad see-eest mitut tuhandet hieroglüüfi. Ametkondlikus asjaajamises pole see aga mingi argument:

“”Kuidas seda nüüd öelda? Ülemustele ei meeldi teie tähed või kuidas te neid nimetate.”

“Hieroglüüfid,” ütles draakoniisa. “Mis neil viga on?”

“Neid ei oska ju ükski mõistlik inimene lugeda. Ja nad on omavahel nii sarnased, et nende vahel on võimatu vahet teha. Aga allkirjade vahel peab saama vahet teha, selleks nad ongi.”” (lk 36)

Peale selle oskavad draakonid lennata, ei tea aga, kas võõral maal on see ka sobiv. *“Draakoniisa oli märganud, et siinmail isiklike tiibadega eriti just ei lennata. Ta polnud siin isegi kellelgi tiibu näinud. Võib-olla on ka lendamises midagi seadusevastast.”* (lk 32)

Väikesele lugejale arusaadaval tasandil on mõtestatud ka sõdade olemust: draakonitemaal elavad inimesed ei suuda omavahel milleski kokku leppida. Samuti tapetakse vastastikku kollaseid ja siniseid mütse kandvaid inimesi. Väga kõnekas on raamatu üldine värvisümboolika: draakoniperes on iga isend erinevat värvi, väljendades erinevuste võrdväärse ning sõbraliku kooseksisteerimise võimalust. Põgenike draakonitena kujutamise eesmärgiks on piltlikustada ning intensiivistada erinevate rahvuste eripära ja sellest johtuvaid arusaamatusi.

Kõrvutuse inimene/draakon näol on tegemist teatava hüperbooliga. Selleks, et võimendada ja piltlikustada Võõra probleemi ühiskonnas, on Teine projitseeritud inimesele väga kaugesse, koguni mütoloogilisse liiki. Sellise võtte abil on tõhus lahti seletada kultuurilisi, käitumuslikke ja mõistagi ka rassilisi erinevusi. Võõra kultuuri esindaja ei pruugi meie käitumisnorme eirata mitte lugupidamatusest, vaid seetõttu, et tal pole võimalik oma eripära tõttu neid täita.

20.sajandi lõpukümnendi ning sajandivahetuse juba taasiseseisvunud eesti lastekirjanduses hakkab tooni andma ka juba nn subversiivne, õõnestav lasteraamat. A. Lurie on subversiivset elementi lastekirjanduses defineerinud järgmiselt: subversiivsed lasteraamatud väljendavad ideid ja emotsioone, mida kaasaeg üldiselt ei tunnusta või isegi ära ei tunne; naeruvääristavad auväärseks peetud isikuid, tavasid ja uskumusi ning näevad sotsiaalseid ebakõlasid selgepilguliselt läbi (Lurie, 1990: 4). Õõnestav lasteraamat väljendab seega fantaasiaküllast, ebakonventsionaalset ja mittekaubanduslikku maailmavaadet (Samas, xi). See on otsekui mäss täiskasvanuliku konformistliku elukorralduse vastu. M. Mürsepa väitel ilmneb õõnestavais lasteraamatuis muuhulgas kirjaniku vastuhakk täiskasvanu autoriteeti rõhutavale traditsioonile ning annab lapslugejale võimaluse samastuda täiskasvanule vastuhakkava lapstegelasega (Mürsepp, 2004: 9).

Eesti uuemas lastekirjanduses avalduvad õõnestavad taotlused kõige selgemalt A. Kivirähki loomingus. *“Kaelkirjak”* (1995) pilab asist, tõsist ja materialistlikku elukäsitlust, mida groteskselt toetab Kaie vanemate söömismaania. Kaie kõhus elav paeluss on tüdruku sõber ja mõttekaaslane, ainus, kes teda mõistab. Paelussikahtlus tekib vanematel aga seeõttu, et tütar on erinevalt neist halva isuga. Sarnane mudel (loom/mänguasi lapse mõttekaaslasena) kehtestati juba 1960. aastail, ent Kivirähki tekstis on see absurdini viidud, vint üle keeratud. Lugu eirab tabusid ning on avalikult nürimeelseid lapsevanemaid tauniv.

“”Tead, ema käskis mul võtta ussirohtu, et sa ära sureksid. /.../ Aga ma ei võta. Sa oled nii tore. Sa oled mu sõber.”

“Aitäh!” tänas kõhuuss Tõnis, kelle veidi värisema löönud häälest võis taibata, et ta tõesti rõõmus on. “Ma kohe kuidagi ei armasta ussirohtu.”

“Ma viskan selle aknast välja,” lubas Kai ja seda ta tegigi.”

Ka J. Põldma *“Lepatriinude jõulud”* näitab kaasaja tarbimisühiskonna väärtusi kõverpeeglis. Perekond Turtelsonid on tüüpilised tarbimishulluse esindajad, kelle peamiseks elueesmärgiks on soetada üha rohkem selliseid asju, mis naabreid üle trumpaks ning kadedaks teeks: Ameerikast tellitakse spetsiaalne külmik, milles sajab lund, väikesele Johannale kingitakse jõuludeks raadio teel juhitud Barbie. Ka lepatriinud satuvad nende korterisse asjaolu tõttu, et Turtelsonid soovivad oma naabrite meelehärmiks seekord metsast ehtsa kuuse tuua.

Leidub ka otseselt iroonilisi allusioone tänapäeva Eesti elu suhtes. Illustratsioonil lk 52 seisab külmiku kompressoril väga ametliku kujundusega silt, millel on järgmine tekst: *“ELEKTRIKARBIKE NR. 123309-RXX. See karp reguleerib ja kompenseerib võimalikku elektrivoolu kõikumist, mida tegelikult ei tohiks juhtuda kuniks Gunnar Eesti Energias juhib. EU hoiatab: elektriga ei mängita!”* .

6. Tegelaste nimed antropomorfiseeriva võttena

Analüüsitava materjali puhul olen keskendunud kahele peamisele aspektile:

- 1) pärisnimed seoses adressaadi ealise arenguga;
- 2) pärisnime funktsioneerimine tekstis.

Lastekirjandusteksti puhul on olulised sellised pärisnime aspektid nagu konnotatsioonide olemasolu või puudumine, pärisnime kirjeldusvõime ning etümoloogiline taust. Teksti ja lugeja vahelistest seostest väärib tähelepanu pärisnimede eriline staatus varases lapseas ning selle peegeldumine lastele suunatud tekstides.

Vaadeldud lastekirjandustekstide puhul ilmneb erinevate nimetüüpide lähtumine sellest, millise struktuuriga tekstiga on tegemist ning millisele vanusegrupile see on suunatud.

Autoripoolne tegelaste nimede valik pole kunagi juhuslik ning nimed võivad oluliselt hõlbustada tegelaste mõistmist (Nikolajeva, 2002: 268). Nimi kirjandusteoses kujutab endast teatavat “katust”, mis koondab enda alla tegelasele omistatud erinevaid komponente (Barthes, 2000: 95).

Fiktiivsed nimed on sageli tugevama identifitseerimisjõuga kui konventsionaalsed, kuna nad osutavad mingile spetsiifilisele referendile (Bertills, 2003: 42). Väikese lugeja tähelepanu köidavad eeskätt nime foneetilised omadused, sellal kui täiskasvanu tabab rohkem konnotatsioone ja tähendusvarjundeid (Samas, 63). Erinevalt muudest isikunimedest on fiktsionaalsete karakterite nimed väga olulised antud tegelase mõistmisel – need nimed on reeglina motiveeritud (Samas, 100).

Tegelase olemus ja ontoloogiline staatus mõjutavad otseselt nime moodustamist: kujutluslikud või fantastilised tegelased kannavad sageli fantastilisi ja semantiliselt “laaditud” nimesid, samas kui realistlikel tegelastel on tavaliselt konventsionaalsed ja neutraalsed nimed (Samas, 233).

Käesolevas töös olen lähtunud tegelaste nimede analüüsimisel ka lapse kognitiivse arengu aspektist. Erinevad nimetüübid toetavad lapse keelelist arengut ja mõistete väljakujunemise protsessi. Loomtegelaste nimede puhul mängib antud teema puhul kindlasti kaasa ka loomade roll klassifitseerimisoskuse väljakujunemisel lapsepõlves. Kuna loomaliigid eristuvad üksteiselt väga selgelt, neid on lihtne eristada, nende najal uusi teadmisi omandada, aitavad nad avardada lapse

kognitiivseid tajuskeeme. Seega on loomaliikide “mosaiik” parim mõeldav mudel, mille abil klassifitseerimisoskust omandada (Shepard, 1996: 46).

6.1. Nime puudumine ja nime andmine

Nime puudumine täidab kirjanduslikus kontekstis spetsiifilisi funktsioone, olles vahendiks, mille abil tegelast narratiivis konstrueeritakse (Bertills, 2003: 181). Uuritud raamatuis ilmnes selgelt seos loomadest tegelaste rolli olulisuse ja nimede olemasolu vahel: loomadest protagonistidel on reeglina pärisnimed; kõrval- ja tausttegelastel, samuti toiduks tarvitatavatel olenditel aga üldjuhul mitte. Kui tegelasi on palju, esinevad nad tekstis pigem üldnimelistena. Nime omistamine eeldab üldiselt karakteri tunnusjoonte väljajoonistamist, mida aga tegelaste rohkus alati ei võimalda (nt R. Rohti “*Jäneste pulmad*”, kus rohkete pulmaliste pärisnimedega varustatus raskendaks oluliselt teksti vastuvõtuprotsessi).

A.Perviku jutustuses “*Draakonid võõrsil*” on sõjapakku tulnud draakonite esimeseks probleemiks meie maale sattudes nende nimed – kogu perekond kannab nimesid *Drr*, mida hääldatakse aga erineva intonatsiooniga. Ametniku jaoks on see aga arusaamatu ning ebasobiv: “*Kuid midagi pidi nimedega siiski ette võtma. Nimed tuli igatahes kirja panna, ilma nimedeta ei saanud ametnik anda draakonitele dokumente. Ilma dokumentideta ei saa aga meie maal elada.*” (lk 16).

Huvitav on nimetu kaisulooma kuuluvussuhte loomise protsess raamatus “*Limpa ja mereröövlid*”:

“”Me peaksime sulle nime ka panema,” arvas Limpa. “Või on sul juba mõni? Mis su nimi on?”

“Ei ole, minul pole mingit nimekest!” kurtis kaisuelukas. “Lapsed peavad ise oma nunnuloomakestele nime panema, aga mina kukkusin kohe voodi alla ja sain ai-ai!”

/.../

“Ei, teeme parem nii, et sa oled tavaline koer ja su nimi on Muri,” ütles Limma. “siis sa meeldid mulle hoopis rohkem. Ja katsu kõik need tobedad beebisõnad üldse ära unustada.”” (lk 68)

Korraliku koeranime panekule järgneb tekstis kaisulooma järk-järguline muundumine südiks päriskoeraks.

Omaette nähtuseks on ümbernimetamine, mis võib teenida erinevaid eesmärke. Ühest küljest on see uue peremehesuhte kehtestamine: looma uus omanik annab talle ka enda maitsele vastava nime. Teisalt võivad sedakaudu peegelduda peremehe veidrad eelistused või veel enam, tema vääristunud elukäsitlus. R. Rohti jutustuses “*Väleküüs ja Tuhknai*” nimetatakse lihtne agulikrants *Tuhknai* peene aadliproua juures ümber *Mylordiks*, talukoer *Jürka* aga *Printsiks*.

H. Puki “*Tsirkus*” kasutab tsirkuse kui karnevalliku keskkonna potentsiaali, mida iseloomustavad muuhulgas võimalused mängida nimedega, võtta kõlavaid pseudonüüme jne. Mustkunstnik *Caroluse* tegelik nimi on *Kaarel*, elevandi dresseerijaks on *Janusz Kassiowski* Varssavist alias *Jaan Kass* Vastseliinast. Pseudonüümide rõhutamine mängib kaasa teksti üldisele pilkelisele ja naeruvääristavale atmosfäärile.

6.2. Tegelaste nimed lapse kognitiivse arengu kajastajana

Raamatutegelaste nimede käsitlemisel lapse kognitiivset arengut toetavate elementidena olen lähtunud L. Vögtski teosest “*Mõtlemine ja kõne*” (1934) mis käsitleb mõistete väljakujunemisprotsessi lapsepõlve jooksul.

Vögtski uurimuse kohaselt kujuneb keele sümbolilisuse mõistmine välja pikaajalise protsessi vältel. Sõnast saab lapse teadvuses mõiste alles peale mitme olulise vaheetapi läbimist. Vögtski demonstreeris empiiriliste uuringutega, kuidas arenevad sõnade tähendused lapsepõlve jooksul ja defineeris selle arengu peamised astmed. Ta leidis, et lastel arenevad suhteliselt varakult välja abstraktsete mõistete funktsionaalsed vasted, kuid need erinevad oma struktuurilt ja opereerimisviisilt täiskasvanute omadest.

Vögtski poolt välja toodud keelelise arengu etappidele vastavad ka lastekirjandustekstides esinevad nimetüübid:

- 1) nn pärisnimeline faas keele arengus, kus laps mõistab kõiki sõnu konkreetsete objektide pärisnimedena. Lastekirjanduses vastavad

sellele pärisnime funktsioonis esinevad liikide ja klasside üldnimed.

- 2) Kujunevad välja mõistete funktsionaalsed vasted, mis aga erinevad mõisteist nii oma struktuurilt kui opereerimisviisilt, kuna ühendavad sünkretistlikult objekte mingite omaduste põhjal. Lastekirjanduses vastab sellele algriimiliste ja kirjeldavate nimede kasutamine.
- 3) Abstraktsete, teaduslike mõistete väljakujunemine, mis on otseses seoses kooliharidusega. Vastava eagrupi lastekirjanduses domineerivad erinevad pärisnimetüübid.

Üldnimede pärisnimestamine. Perioodil, kus laps on avastanud sõna võime asju nimetada, ent ei oska tähistajat veel tähistatavast objektist lahutada, käituvad sõnad otsekui pärisnimed. Pärisnimena funktsioneerival sõnal on ainult nimetav, mitte aga tähistav funktsioon; sõna on objektiga lahutamatu seotud ja selle koostisosa.

Väikelastekirjanduses leidub hulganisti tekste, kus esinevad **pärisnimena toimivad üldnimed**. Sageli on need lihtsaima ülesehitusega tekstid, mis sarnanevad rahvamuinasjuttudele. Väikelaste raamatuis on sagedased tegelased Karu, Hunt, Rebane, Jänes. Sageli on need tekstis markeeritud ka suure algustähega. Süžee on skemaatiline, tegelased on erinevaid liike esindavad isendid, kes esinevad reeglina ühekaupa. Iga tegelasega kaasneb hulk omadusi, näiteks karu suurus, aeglus, magusalembus; rebane kavalus ja mesikeelsus jne. Rõhutatakse kas omaduste kimpu või tuuakse välja üks neist.

Seejuures on üldiste nimede kasutamine pärisnime funktsioonis levinuimaks nimede moodustamise viisiks lastekirjanduses.¹² Selle, kas üldnime tuleb mõista pärisnimena, määravad ära nime ortograafiline vorm ning grammatiline ja ekspressiivne kontekst. Ehkki loomadele omistatakse lastekirjanduses reeglina inimlikke jooni, on nende “loomalikke” iseärasusi sageli rõhutatud just vastavate liikide üldnimesid kasutades (Bertills, 2003: 130).

Sageli kannavad üldnime ka kõrval- või tausttegelased, samas kui protagonistile võib olla antud pärisnimi. Nt R. Rohti muinasjutus “*Jäneste pulmad*” (1946) kannavad jäneseperekonna liikmed kesksete tegelastena väga meeldejäävaid

---

¹² Aschenberg, H. *Eigennamen im Kinderbuch. Eine textlinguistische Studie*. Tübingen, Gunter Narr Verlag 1991. Viidanud Bertills, 2003: 73.

nimesid: isa *Laaberdi*, tütar *Mikerill* ja tema peig *Kikerill*. Ülejäänud tegelased esinevad aga üksnes üldnimedega.

Alliteratiivsed nimed. Algriimilised nimed hõlbustavad klassifitseerimist ja ilmselt seetõttu on algriimilised loomanimed lasteraamatuis ka väga populaarsed. Sel juhul on tegemist kombinatsiooniga üld- ja pärisnimest ning alliteratiivsed nimed on klassifitseerimist hõlbustavaks vaheastmeks mõistete kujunemisel. Ka aabitsates on sage tähestiku õpetamine erinevate algriimiliste nimedega loomade kaudu (Niitra, 2004). Samuti mõjutab selle nimetüübi esinemissagedust asjaolu, et lasteraamatuid loeb täiskasvanu väikelapsele ette sageli valjuhäälselt ning häälikute kokkukõla pääseb seetõttu eriliselt mõjule.

Samuti on oluline märkida, et väikelapsed seletavad sõnade tähendusi sageli alliteratsiooni kaudu (Bertills, 2003: 161-162).

Analüüsitavais tekstides on alliteratiivseid nimesid ohtralt: nt elegant *Elmar* (H. Pukk "*Tsirkus*"), mesilane *Meelik* (R. Rohti samanimeline jutustus), põrnikas *Pedro* (J. Põldma "*Lepatriinude jõulud*"), kui tuua vaid mõned näited erinevate ajastute lasteraamatutest.

Kirjeldavad nimed. Traditsioonilistes muinasjuttudes puuduvad tegelastel enamasti pärisnimed. Kui need aga on, siis on need nõ "kõnelevad" (nt Kaval-Ants, Kuldkihar, Lumivalgeke) ja annavad ühtlasi tegelase iseloomustuse. Bertillsi tähelepanekul kirjeldavad nimisõnadest tuletatud pärisnimed sageli kandja välimust, verbidest või omadussõnadest tuletatud aga käitumist (Bertills, 2003: 162). Käesolevas materjalis on eluviisi eripära edasi andvaks nimeks nt vesiämblik *Mullinor*, kes ehitab endale tiigivette maja õhumullist (J. Selg, "*Ahvenapoiss Sulev*"). Teaduste professor *Triinu* I. Truupõllu raamatus "*Öömori okaslinn*" ongi lepatriinu. Välimusele viitavad nt pintselsabade nimed *Nutsa* ja *Tutsa* (E. Valter "*Pintselsabad*").

Minu poolt analüüsitud tekstides võib tegelase nimi olla ka metonüümiliseks viiteks selle kandja tegevusalale (tsirkusedirektor *Augustin Areena* – Pukk, 1986).

Üpris sage on ka onomatopoeetilise kõlaga nimi, mis markeerib selle kandja häälistsusi, nt teder *Pii-Pii* ja kass *Kurnäu* (J. Kallak, "*Tedrepoeg Pii-Pii*"), mesilasema *Summ-Summ* (J. Kallaku samanimelises raamatus), konn *Krookus* (I. Truupõld, "*Rohelise Päikese Maa*"), sookurg *Kurru* (A. Pervik "*Sookoll ja sisalik*").

L. Hainsalu jutus “Väike hiiglane” avaldub küllaltki huvitav nimesüsteem. Noorima hiiglaspoisi, seejuures keskse tegelase nimi on *Rait*. Konventsionaalne ja praegu küllaltki levinud nimi loob lugejale eeldused tegelane kergemini omaks võtta või koguni temaga samastuda. Ülejäänud vendade nimed on aga *Vägev*, *Tugev*, *Lihav*, *Priske*, *Turske*, *Sitke*, *Tüse*, *Jäme*, *Ruse*, *Südi*, *Tragi* ja *Tubli* – kirjeldavad nimed, mille puhul ei puudu ka mütoloogilised konnotatsioonid. Selliseid nimesid võiksid kanda vägilased. Hiiglaste ema *Hiiu Hiiglatar* ja isa *Kalivägi* on juba otseselt mütoloogilise kõlaga nimed. Kui peategelane *Rait* ühendab meid tänapäevaga (olles ka ainus, kes tekstis inimestega otseselt suhtleb), siis ülejäänud hiiglastesugu näib kuuluvat mütoloogilisse ja ajaloovälisesse aegruumi.

Konventsionaalsed nimed. Lapse kokkupuuteil formaalse haridusega tekib järk-järgult kontseptuaalne mõtlemine. Sel perioodil mõtlemise arengus on lapse teadvuses sõna ja asi juba teineteisest eraldunud. Lastekirjanduses markeerib seda perioodi tõik, et nimed ei lähtu enam selgest süsteemist, ei lähtu enam tegelaste omadustest, vaid on mõistetest lahknenu.

Kooliealiste, eeskätt põhikooliealiste kirjanduses esineb juba üpris keeruka struktuuri ja vormivõtetega süžeesid, teosed on jutustuse- või koguni romaanimõõtu. Sellises fantaasikirjanduses esinevate loomade nimed on sageli nii loomade kui inimeste **pärisnimed**.

Võib täheldada korrelatsiooni, et mida keerulisem (kas inimesenimi või sootuks mütoloogilise taustaga nimi) loomtegelasele raamatus pandud on, seda keerukam on vastavalt ka raamatu ülesehitus ja seda kandvam roll antud kangelasel.

Siia liigituvad nii tavapärased looma- ja inimesenimed kui ka nt mütoloogiliste kangelaste nimed. Konventsionaalne nimi asetab kandja kultuurilisse konteksti, spetsiifilisse ajaperioodi ja mõnikord ka sotsiaalsesse registrisse (Bertills, 2003: 199). Vaadeldava materjali puhul tuleb silmas pidada eristust loomtegelastele antud looma- ja inimesenimedele vahel. Ka tavaelus antakse nt lemmikloomadele, mõnikord ka kariloomadele sageli traditsioonilisi inimesenimesid.

Nimed võivad väljendada ka nime omaniku päritolu, vanust või staatust. Adressaadi arengu seisukohalt võib märkida, et kooliealine laps on omandanud juba üsna palju kultuurilisi teadmisi ning sestap võimeline aduma ka vastavaid tähendusnüansse. Põrnikas *Pedro* (“*Lepatriinude jõulud*”) on äärmiselt temperamentne, suure südamega ja mängib kitarril kirglikke viise. Raamatus “*Limpa*

ja mereröövliid” on vanadel, juba pensionile läinud voodilinadel nimed *Juuli* ja *Rosalie*.

Tegelase nimi kannab endas mõistagi ka ajastu moesuundumusi. Nii põlastab K. Ristikivi raamatus “*Lendav maailm*” linnas kohatud tuvi pääsukeste nimesid *Mai* ja *Liis* kui matslikke ja maakalikke. Ise kannab tuvi peent nime *Milvi*.

Kui loomtegelastele on omistatud vastaval ajastul laialt levinud inimesenimesid, viitab see allegoorilise momendi rõhutamisele – sääraseid tegelasi tuleb mõista pigem inimestena. Eespool vaadeldud tugeva rahvusliku paatosega “*Lendav maailm*” omistab pääsukeseperele tüüpilised eestlaste nimed:

“Vanim poeg kandis nime Siim, sama mis isagi. Nii nõudis vana komme. Ja teine poeg oli Rein, kuigi see nimi oli väga haruldane pääsukeste juures ja ei kõlanud kuigi hästi. Aga meeleepahaga oli ema andnud talle selle nime, sest Rein oli tõesti väga halva iseloomuga, rahutu ja suur kisakõri. Mõlemad tütarlapsed olid Liis ja Mai, ja need olid nii ühte nägu ning ühesuguse loomuga, et neid oleks võinud pidada kaksikuteks.” (lk 17)

A.Kivirähki loos “*Kaelkirjak*” (1995) kannab tüdruku kõhus elav paeluss rõhutatult tavalist nime *Tõnis*. Nimi on antud juhul olukorra pentsikusega iroonilises nihkes ja nime tõlgendamine põhjustab koguni perekonnadraama: Kai vanemad peavad Tõnist nime järgi mõneks poisiks ning kahtlustavad, et too tungis salaja nende aeda:

““Kes on Tõnis?” küsis nüüd isa. “Mõni poiss? Kas ta käis meie aias? Ronis üle müüri? Sõi marju? Kas ta sõi meie aias marju?”

“Ei söönud!” pomises Kai.

“Aga aias käis?” uuris isa edasi. Ta erutus niivõrd, et tema otsaesine tõmbus higiseks. “Kuidas ta siia sai? Hüppas üle müüri, eks? Küllap sõi ta marju ka! Kas ta hirmutas sind? Lubas lüüa? Räägi ära, palju ta sõi?””

Väljamõeldud nimed. Sellesse kategooriasse liigituvad nimed, mis on sündinud autori fantaasias ning mida vastupidiselt konventsionaalsetele nimedele reaalsuses ei kasutata. Määratlus on küll tinglik, kuna osaliselt kattub see nimetüüp ka kirjeldavate nimedega. Kindlasti on enamike fantaasianimede puhul võimalik välja tuua kui mitte otseseid, siis laiemaid kultuurilisi või olustikulisi konnotatsioone.

Kassipoeg *Lillendiin* K. Ristikivi lastejutus "*Sellid*" on erinevalt oma vendadest *Reedust* ja *Miisust* äärmiselt edev. Võimalusel katsetab ta perenaise kosmeetikat, võõpab ennast põsepunaga ja püüab puuderdata. Vastavalt on ka ta nimi peen, ilutsev ja edvistav.

1930.aastate pisimaailmades on palju väljamõeldud nimesid. Ilmselt soosib seda tendents, et antud perioodi raamatud kujutavad eelkõige inimesest bioloogiliselt väga kaugel asetsevaid liike nagu sipelgaid, mesilasi jm putukaid. Eriti palju esineb väljamõeldud nimesid I. Truupõllu tekstides (sipelgad *Luulu*, *Valdi*, *Turris*; kana *Pahuli*, rohutirts *Timsi* jne).

L. Hainsalu "*Väike hiiglane*" presenteerib samuti arvukalt mitmesuguseid pisiolendeid: sitasitikas *Geotrupa*, hiidürask *Dendroktonus*, metsakuklane *Formika*, lehetäi *Aphis*, raisamatja mardikas *Silpa*.

Ka väljamõeldud nimed kannavad sageli mitmesuguseid konnotatsioone. Nt autobiograafiline tegelane *Puuko* E. Valteri Pokude-lugudes markeerib ilmselt selle ainsa inimesest tegelase puhul tema ühtesulandumist loodusega (*puu*-tüvi), olles seejuures ka pokude anagrammiks.

6.3. Nime intertekstuaalsed aspektid

Nimesid võib käsitleda ka kui teksti intertekstuaalseid elemente. Ka samasse žanri kuuluvate narratiivide puhul võib täheldada sarnaseid suundumusi nimevalikutes (Bertills, 2003: 233).

Lasteraamatute loomtegelased võivad kanda ka mütoloogilisi või ajalooliste isikute nimesid. Seeläbi võib nimi olla intertekstuaalseks viiteks, lisada tegelasele heroilisust, aga ka luua iroonilisi või parodeerivaid konnotatsioone. Oma reisil lõunamaale kohtab koeratüdruk Lotte "nunnu välimusega" kala *Krisostomust*. Tutvustamisele järgneb parafraseeriv viide O.Lutsu "*Kevadele*": "*Ma leidsin küll, et see on väga imelik ja vanaaegne nimi ühele pisikesele armsale kalale, aga mõtlesin, et küllap on meres omad kombes.*" (Kivirähk, 2002: 34).

L. Tungla raamatus "*Barbara ja suvekoerad*" räägib Barbara koeraraamatutest, sealhulgas J. Rannapi "*Nublust*". Selgub, et koerad tunnevad

sedasama Nublut, kes tuletõrjes töötas. Taoline teksti ja reaalsuse põimumine ning vihjed fiktsionaalse teksti reaalelulisusele on kaasaegsele lastekirjandusele küllaltki iseloomulik.

A.Perviku “*Draakonid võõrsil*” vastandab häid ja halbu draakoneid. Teksti on põimitud episood muinasjutu “Lohetapja” (AT 300) süžee ja paha röövdraakoni võitlus Püha Jüriga. Käesolevas loos satub röövdraakoniga vastamisi poiss nimega Jüri, draakonil on kavas viimane tule abil surmata. Draakonilapsed selgitavad aga, et “*[s]ee on harilik Jüri, mitte püha, ja ta pole mingi vaenlane, vaid meie hea sõber.*” (lk 53).

Sarnane on ka metsavahi poja nimi *Kalev* L. Hainsalu raamatus “*Väike hiiglane*” kui allusioon eesti rahvuskangelasele Kalevipojale ning annab tegelaskujule positiivse konnotatsiooni. Kalev on küll inimene, ent erinevalt paljudest oma liigikaaslastest on ta suure südamega ning hea loodusetunnetusega, mõistes koguni haldjate keelt. Konnotatsioonina toimivad ka Kalevi vendade nimed *Sulev*, *Olev*, *Alev* ja *Tulev*, viidates samuti eesti rahvuseeposele.

Nimed võivad viidata ka tekstivälisele reaalsusele: H. Käo raamatus “*Kusagil mujal*” (2000) on üheks tegelaseks *mutionu Mihkel* (humoorikas viide Mihkel Mutile). Omaette nähtuseks on nime kasutamine kaubamärgina. A. Kiviähki raamatus “*Limpa ja mereröövliid*” (2004) kannavad peategelase, limonaadisea *Limpa* inimlastest sõbrad nimesid *Limma* ja *Limmo*. Autor ise on öelnud: “*Mulle anti selle kirjutamisel täiesti vabad käed, ainult et peategelane Limpa ning ta sõbrad Limmo ja Limma pidid seal sees olema.*”¹³ Niisiis leiab müügistrateegia kõige tõhusamat rakendust just läbi pärisnimedega kaasnevate konnotatsioonide.

---

¹³ pressiteade 27.10.2004, <http://www.u-pop.ee/news/story/52265/>

6.4. Nime seotus identiteediga

Tegelaste nimed on fiktsionaalses maailmas tihedalt seotud identiteediga (Nikolajeva, 2002: 269).

Sellest, et tegelase nimi ja tema identiteet on tugevalt omavahel seotud, annab nt A. Kivirähki raamatus *“Kaelkirjak”* märku episood, kus Kai tahab oma uuele Barbie’le vastu viimase tahtmist teistsugust nime anda:

“”Kõigi sinusuguste nimi on Barbie,” ütles Kai.

“Loomulikult, “ teatas Barbie. “See on ju iseenesest mõistetav.”

“Aga minu meelest on igav, kui kõigil on üks ja seesama nimi ning kõik on üksteisega sarnased,” leidis Kai. (lk 33)

Nuku nimi Barbie toimib lääne kultuuris üldnimena, tähistades seejuures mingit kindlat klassi. Selles tekstis on ta pandud tähistama üldist mentaliteeti koos selle juurde kuuluvate standardite ja stamparusaamadega. Barbie keeldub põlglikult Kai poolt pakutud fantaasiamängudest ning nõuab “normaalseid” mängu – kostüümide vahetamist, juuksuri ja kosmeetiku juures käimist.

Kai soov ümbritsevaid olendeid ja fantaasiakujutelmi nimetada ja ümber nimetada seostub tema ebakonventsionaalse loomusega, ta keeldub järgimast kindlaid stampe, vaid otsib uusi lähenemisviise, mõtestab väärtusi ümber.

Nime identifitseeriv funktsioon avaldub ka raamatus *“Maari suvi”*. Sedapuhku aitab nime tuvastamine Maaril koguni enese julgeoleku eest seista. Nime abil tuvastab ta röövsiipelga – kõigil sõbralikel kannukuklastel on m-tähega algavad nimed. Röövkuklasel, nagu selgub, polegi nime – ta satub ilmselgesse kimbatusse ja on sunnitud valetama, kui Maari temalt nime küsib (lk 92).

Kokkuvõte

Käesoleva magistritöö eesmärgiks oli anda ülevaade antropomorfsete loomtegelaste erinevatest kujutusviisidest eesti algupärase lastekirjanduses. Peamiselt kognitiivsest metafoorikäsitlusest lähtuvalt on vaadeldud inimese ja looma suhete erinevaid kategooriaid ning nende tähendussfääride tõlkemehhanismi kahepoolset funktsioneerimist.

Tulemusi kokku võttes võib välja tuua alljärgnevad aspektid ja suundumused.

Suhtumine inimesse teeb vaadeldud loomaraamatuis 20. sajandi vältel läbi kardinaalseid muutusi. Lastekirjandus kui ajastu olude, väärtuste ja ideaalide peegeldaja annab neid muutusi üsna tundlikult edasi. Kui sajandi esimesel poolel säilib veel usk inimese võimesse hea ja tasakaaluka valitsejana looduskeskkonnale kasu tuua, seda isegi parendada, siis sajandi lõpuks ilmnevad keskkonna- ja tarbimisprobleemid, mille taolisi II Maailmasõja eel elanud inimene ei suutnud isegi ette kujutada. Seetõttu on ka lastekirjanduse hoiakud inimtegevuse suhtes radikaalselt muutunud. 21. sajandi alguse lastekirjandus pigem idealiseerib rikkumatut looduskeskkonda ning kohati propageerib tagasi “juurte juurde”, puutumatusse loodusesse pöördumist (nt E. Valter “*Pokuraamat*”, L. Hainsalu “*Väike hiiglane*”).

Alternatiivsete loomamaailmade kujutamise, kus erinevad liigid eksisteerivad sõbralikult koos, üheks eesmärgiks on muuhulgas rasside- ja rahvuste vahelise vendluse ja demokraatia mudeli propageerimine (Hirschman & Sanders, 1997: 69). Sellisteks tekstideks analüüsitud materjalis on nt I. Truupõllu “*Rohelise Päikese Maa*” ja J. Põldma “*Lepatriinude jõulud*”. Eneseküllased maailmad toimivad enamasti täielikult vabana inimlikust sekkumisest ning kujutavad endast ideaalühiskonna projektsioone.

Teisalt võib allegooriliste loomamaailmade kujutamine olla hoopis ühiskonnakriitikaks – nt H. Väli “*Vapustav Tulikametsa lugu*”. Kuna aga lastekirjandus eeldab reeglina õnnelikku finaali, siis saavutab headus võidu kurjuse üle ning õiglus seatakse jalule.

Vaadeldud materjali puhul ilmnes, et inimesega interaktsioonis olev loomast kaaslane ilmub eesti lastekirjandusse alles 1960. aastatel. Ennesõjaaegsetes tekstides lõpevad lapse püüded looma kui endasugusega suhelda enamasti fiaskoga (poisi ebaõnnestunud katsed panna rebast inimese kombel käituma R. Rohti jutustuses

“Väleküüs ja Tuhknai”), see on pigem inimese kujutelmade vägivaldne pealesurumine loomale.

1960.aastaist alates tuuakse aga lapse ja looma lävimise teema sisse uudse võtte – elustatud mänguasja – kaudu. Kirjandusliku stiilivõttena märgib see fantaasiaelemendi julgemat kasutamist ning reaalsusekujutuse avardamist. Seejuures ilmub inimesega suhtleva looma teema lastekirjandusse läbi omamoodi pehmendava vaheastme (mänguasja elustumine lapse fantaasias).

Samal ajal tähistab suhtlev mänguasi uutmoodi lapsepõlve – üksiku linnalapse, kelle vanemal on pidevalt palju tööd – normiks saamist. Laps, kes vajab enda kõrvale seltsilist, võib selle kas enda kõrvale mõelda või siis ilmub tema ellu “päriselt” muinasjutuline kaaslane.

Looma kujutamine täiskasvanu või lapsena varieerub 20. sajandi jooksul tublisti. Sõjajärgsel perioodil loodud tekstid rõhutavad täiskasvanute maailma tõsidust ja vastutusrikkust. Laps peab neis raamatuis kätketava sõnumi kohaselt sotsialiseerumise käigus valmistuma raskeks ja rõõmutuks täiskasvanueluks. Sajandi lõpukümneteil sagenevad lapsepõlve iseväärtusena rõhutavad tekstid, kus deklareeritakse lapse õigust olla laps ning väärtustatakse lapsepõlve kui ainukordset eluperioodi.

Huvitavaid tulemusi andis tekstide käsitlemine fantastilise ja populaarteadusliku pingeväljas. Mitmetes tekstides ilmnes vastuolusid tekstiloogika ja adekvaatse reaalsusekujutuse vahel. Loomade loomutruu käitumise edasiandmisel on ka teabelise funktsiooniga raamatute puhul täheldatav suundumus teksti ilmestada muinasjutuliste võtetega ja tegelaste lugejale lähendamist antropomorfiseeriva kujutusviisi abil. Teisalt on ka muinasjutulistes raamatutes alati rohkem või vähem kohal bioloogilised tõsiasjad.

Kuna vaatlusalune materjal katab ühiskondlike formatsioonide radikaalseid muudatusi 20. sajandi vältel, edastavad erinevatel perioodidel ilmunud tekstid ka väga erinevaid ideoloogilisi sõnumeid ning nende ideoloogilise laetuse määr varieerub samuti tugevalt. Ilmneb, et loomalood on küllaltki tänuväärne materjal ideoloogiliste tõekspidamiste kajastajana.

Küllaltki ootamatu on adressaadi aspekt: valimis on hulk ametlikult lastele kirjutatud ja kirjastatud raamatuid, mis ajavad varjatult hoopis täiskasvanute asju. Raske hinnata, kas on lastekirjanduse vormi teadlikult kasutatud ühiskonnakriitiliste ideede edastamiseks või pole autor suutnud ennast lapse tasandile asetada.

Tuleb nentida, et erinevate ideoloogiliste kujundite puhul on adreassaadiks (kas autori kavatsuse kohaselt või ka kavatsemata) siiski täiskasvanu lapse kõrval, mitte aga laps ise. Ühiskonna suhtes pilkeline sõnum läheb lapslugejast mööda, kes jälgib lugu pigem sündmuste tasandil.

Tegelaste nimede käsitlemisel joonistus küllaltki selgelt välja nimede tüpologia adreassaadi arengust lähtuvalt: mudilasraamatuis on sagedane liikide üldnimede kasutamine pärisnime funktsioonis, samuti erinevaid omadusi sünkretistlikult ühendavad nimed (nt kirjeldusena toimivad ja alliteratiivsed nimed). Pisut vanemale lugejale mõeldud tekstides kasutatakse märksa rohkem juba pärisnimesid, mis sageli kannavad juba spetsiifilisi kultuurilisi konnotatsioone.

Käesoleva magistritöö üldiseks eesmärgiks oli näidata, et inimesest erinevate liikide metafoorsed representatsioonid on äärmiselt oluliseks vahendiks ja indikaatoriks nii inimkonna elu ja tegevuse kui ka spetsiifilise kultuurilise ja ajaloolise konteksti mõtestamisel. Teiseks üldeesmärgiks oli avada lastekirjanduse kui viljaka uurimisala üht tahku lastekirjandusele eriomaste tekstide – loomalugude kaudu. Et eesti lastekirjanduse näol on tegemist paljuskki veel uurimata valdkonnaga, loodab siinne käsitus huvi elavnemist selle kirjandusharu vastu ning on katseks juhtida tähelepanu lastekirjanduse spetsiifilisele, ent seejuures võrdväärsele positsioonile üldises kirjandusruumis.

Vaadeldud lasteraamatud:

- Hainsalu, Lehte, 2003. *Väike hiiglane*. Tallinn, Maalehe Raamat
- Hint, Aadu, 1956. *Hundid ja kitserahvas*. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus
- Kallak, Juhan, 1946. *Tedrepoeg Pii-Pii*. Tallinn, Ilukirjandus ja Kunst
- Kallak, Juhan, 1980 (esmatrükk 1947). *Summ-Summ*. Tallinn, Eesti Raamat
- Kivirähk, Andrus, 1995. *Kaelkirjak*. Tallinn, Tiritamm
- Kivirähk, Andrus, 2002. *Lotte reis lõunamaale*. Tallinn, Varrak
- Kivirähk, Andrus, 2004. *Limpa ja mereröövlid*. Tallinn, Varrak
- Käo, Henno, 2000. *Kusagil mujal*. Tallinn, Tiritamm
- Maran, Iko, 1972. *Londiste, õige nimega Vant*. Tallinn, Eesti Raamat
- Mälk, August, 1982 (esmatrükk 1934). *Jutte lindudest*. Tallinn, Eesti Raamat
- Mänd, Heljo, 1988 (esmatrükk 1967). *Koer taskus*. Tallinn, Perioodika
- Pervik, Aino, 1986. *Sookoll ja sisalik*. Tallinn, Eesti Raamat
- Pervik, Aino, 2002. *Mammutilaps ajab tuult taga*. Tallinn, Avita
- Pervik, Aino, 2003. *Draakonid võõrsil*. Tallinn, Tiritamm
- Pukk, Holger, 1986. *Tsirkus*. Tallinn, Eesti Raamat
- Põldma, Janno, 2002. *Lepatriinude jõulud*. Tallinn, Sild
- Rannap, Jaan, 1983. *Maari suvi*. Tallinn, Eesti Raamat
- Ristikivi, Karl, 1993 (esmatrükk 1935). *Lendav maailm*. Tallinn, Monokkel
- Ristikivi, Karl, 1983. *Semud* (esmatrükk 1936). *Sellid* (esmatrükk 1938). *Kaks lastejuttu nooremale koolieale*. Tallinn, Eesti Raamat
- Roht, Richard, 1959. *Laaned ja veed*. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus
- Saar, Juhan, 1973. *Mäng*. Tallinn, Eesti Raamat
- Selg, Johannes, 2003 (esmatrükk 1939). *Ahvenapoiss Sulev: lugu vaprast kalakesest*. Tallinn, Steamark
- Tigane, Leida, 1959 (esmatrükk 1938). *Lugu kahest laisast varesest*. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus
- Tammlaan, Evald, 1979 (esmatrükk 1940). *Laevakoer Tuhk*. Tallinn, Eesti Raamat
- Truupõld, Irma, 1946 (esmatrükk 1936). *Rohelise Päikese Maa*. Tallinn, Ilukirjandus ja Kunst

- Truupõld, Irma, 1992 (esmatrükk 1936). *Öömori okaslinn*. Tallinn, Perioodika
- Tungal, Leelo, 1991. *Barbara ja suvekoerad*. Tallinn, Eesti Muusikafond
- Valter, Edgar, 1995 (esmatrükk 1994). *Pokuraamat*. Tartu, Elmatar
- Valter, Edgar, 1998. *Pintselsabad*. Tartu, Elmatar
- Väli, Heino, 1970. *Vapustav Tulikametsa lugu*. Tallinn, Eesti Raamat

Kasutatud kirjandus

- Ashliman, D. L., 2004. *Folk and Fairy Tales. A Handbook*. London, Greenwood Press, Westport, Connecticut
- Baker, Steve, 1993. *Picturing the Beast. Animals, Identity and Representation*. Manchester & New York, Manchester University Press
- Barthes, Roland, 2000. *S/Z*. Oxford, Blackwell Publishers
- Barthes, Roland, 2004. *Mütoloogiad*. Tallinn, Varrak
- Bertills, Yvonne, 2003. *Beyond Identification. Proper Names in Children's Literature*. Abo, Abo Akademi University Press
- Blount, Margaret J., 1974. *Animal Land. The Creatures of Children's Fiction*. New York, Morrow
- Carpenter, Humphrey, 1985. *Secret Gardens. The Golden Age of Children's Literature*. Boston, Houghton Mifflin Company
- Carpenter, Humphrey & Prichard, Mary, 1999 (1984). *The Oxford Companion to Children's Literature*. Oxford & New York, Oxford University Press
- Clute, John & Grant, John, 1999. *Encyclopedia of Fantasy*. London, Orbit
- Crago, Hugh, 2003. What is a fairy tale? *Signal*, 100; pp. 8-26
- Danesi, Marcel, 1999. The dimensionality of metaphor. *Sign Systems Studies* 27; pp. 60-87
- Fernandez, James W., 1972. Persuasions and performances: Of the beast in every body... and the metaphors of everyman. *Daedalus*, no 101; pp. 39-60
- Filmer, Kath, 1992. *Scepticism and Hope in Twentieth Century Fantasy Literature*. Bowling Green (Ohio); Bowling Green State University Popular Press
- Hirschman, Elisabeth C. & Sanders, Charles R., 1997. Motion pictures as metaphoric consumption: How animal narratives teach us to be human. *Semiotica* 115-1/2, pp 53-79
- Ingold, Tim, 1988. Introduction. In: Ingold, T. (ed.) *What is an Animal?* London, Unwin Hyman
- Jaaksoo, Andres, 1997-2005. *Eesti lastekirjanduse antoloogia I-XIV*. Tallinn, Steamark

- Kippar, Pille, 1987. Eesti loomamuinasjuttude vahekorra-
st vanapaganamuinasjuttudega. *Emakeele Seltsi Toimetised*, 21. Tallinn, Eesti
Raamat
- Kippar, Pille, 1989. Eesti loomamuinasjuttude tegelastest. *Paar sammukest
eesti kirjanduse uurimise teed*, XII. Tallinn, Eesti Raamat
- Krusten, Reet, 1979. *Raamatute keskel*. Tallinn, Eesti Raamat
- Krusten, Reet, 1995. *Eesti lastekirjandus*. Tartu, Elmatar
- Krusten, Reet, 2003. Mis on lastekirjandus? *Nukits*, lk 16-18
- Käis, Johannes, 1996. *Kooli-raamat*. Tartu, Ilmamaa
- Laanpere, Helle, 2002. Kuidas elad, raamatulaps? Rahvakultuur üleminekuaja
lasteraamatutes. *Nukits*, lk 12-17
- Lakoff, George & Johnson, M. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago,
University of Chicago Press
- Lakoff, George & Turner, Mark, 1989. *More than Cool Reason. A Field Guide
to Poetic Metaphor*. Chicago & London, University of Chicago Press
- Le Goff, Jacques, 2001. *Keskaja Euroopa kultuur*. Tallinn, Kunst
- Levi-Strauss, Claude, 2001. *Metsik mõtlemine*. Tallinn, Vagabund
- Lotman, Juri, 1990. *Universe of the Mind. A Semiotic Theory of Culture*.
Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis
- Lotman, Juri, 1999. *Semiosfäär*. Tallinn, Vagabund
- Lotman, Juri, 2002. Kultuuri fenomen. *Akadeemia*, 12/2002, lk 2644-2663
- Lukens, Rebecca J., 2003. *A Critical Handbook of Children's Literature*.
Boston & New York, A & B
- Lurie, Alison, 1990. *Don't Tell the Grown-Ups. The Subversive Power of
Children's Literature*. Boston, New York, Toronto & London; Little, Brown
& Company
- MacKay, Donald G., 1986. Prototypicality Among Metaphors: On the Relative
Frequency of Personification and Spatial Metaphors in Literature Written for
Children versus Adults. *Metaphor and Symbolic Activity*, 1(2), pp. 87-107
- Martson, Ilona, 2005. Lapsed ja noored eelistavad ka kirjanduses kindlat
kaubamärki. *Eesti Päevaleht, Arkaadia*, 06.05.2005
- Mürsepp, Mare; Väljataga, Signe, 1995. *Eesti lastekirjandus 1970-1990*.
Lühiülevaade. Eesti Lasteraamatukogu, Tallinn

- Mürsepp, Mare, 2004. Lastekirjandus kui õõnestaja, kukutaja, kummutaja. *Eesti Lastekirjanduse Teabekeskuse Toimetised*, 1, Tallinn, Eesti Lastekirjanduse Teabekeskus, lk 4-18
- Mürsepp, Mare, 2005a. *Lapse tähendus eesti kultuuris 20.sajandil: kasvatusteadus ja lastekirjandus*. Doktoritöö. TPÜ kirjastus, Tallinn
- Mürsepp, Mare, 2005b. 20.sajandi lõpp eesti lastekirjanduses maailma lastekirjanduse *fin de siècle*'i arutelu taustal. *Eesti Lastekirjanduse Teabekeskuse Toimetised*, 2. Tallinn, Eesti Lastekirjanduse Teabekeskus, lk 36-51
- Niitra, Mari, 2004. *Sotsialiseerimine laste- ja aabitsakirjanduse kaudu: nimepoeetika analüüs*. Ettekanne V Sotsiaalteadlaste Aastakonverentsil Tartus 13.11.2004
- Nikolajeva, Maria, 1996. *Children's Literature Comes of Age. Toward a New Aesthetic*. New York & London, Garland Publishing, Inc
- Nikolajeva, Maria, 1997. *Introduction to the Theory of Children's Literature*. Tallinn, TPÜ kirjastus
- Nikolajeva, Maria, 2000. *From Mythic to Linear. Time in Children's Literature*. London, The Children's Literature Association and The Scarecrow Press
- Nikolajeva, Maria, 2002. *The Rhetoric of Character in Children's Literature*. The Scarecrow Press, Inc. Lanham, Maryland and London
- Nikolajeva, Maria, 2003. Fairy tale and fantasy: from archaic to postmodern. *Marvels & Tales*, Vol. 17, no 1; pp 139-152
- Palm, Jaanika, 2002. Jüri Parijõgi lastekirjanduse teoreetikuna. *Nukits*, lk 40-43
- Palm, Jaanika, 2003. Lastekirjandus – pedagoogika või kunst? *Nukits*, lk 20-22
- Palm, Jaanika, 2004. Lastekirjanduse kriitikast ja teoreetilisest mõttest Eestis 19.sajandil. *Eesti Lastekirjanduse Teabekeskuse Toimetised* 1, Tallinn, Eesti Lastekirjanduse Teabekeskus, lk 19-42
- Palm, Jaanika, 2005. Eesti lastekirjanduse kriitika ja teoreetiline mõte aastail 1900-1917. *Eesti Lastekirjanduse Teabekeskuse Toimetised* 2, Tallinn, Eesti Lastekirjanduse Teabekeskus, lk 6-35

- Pervik, Aino, 2000. Hea ja kurja vahel. Fantaasiast meie nõukogudeaegses lastekirjanduses. *Nukits*, lk 8-17
- Saar, Johannes, 2004. Kultuuritarbija põis täitub raamatutest ja näitemängudest. *Eesti Päevaleht*, 23.11.2004
- Salisbury, Joyce E., 1994. *The Beast Within. Animals in the Middle Ages*. New York & London, Routledge
- Shavit, Zohar, 1995. The Historical Model of the Development of Children's Literature. In: Nikolajeva, M. (ed.) *Aspects and Issues in the History of Children's Literature*. London, Greenwood Press; pp 27-38
- Shepard, Paul, 1996. *The Others. How Animals Made Us Human*. Washington, D.C., Island Press
- Tapper, Richard, 1988. Animality, humanity, morality, society. In: Ingold, T. (ed.) – *What is an Animal?* London, Unwin Hyman; pp. 47-62
- Tatar, Maria, 1992. *Off with their Heads! Fairy Tales and the Culture of Childhood*. Princeton, New Jersey; Princeton University Press
- Trifonas, Peter, 1998. Cross-mediality and narrative textual form: A semiotic analysis of the lexical and visual signs and codes in the picture book. *Semiotica*, 118-1/2; pp. 1-70
- Unt, Jaan (tlk), 1996. Claudius Aelianus. *Loomadest*. Tõlge vanakreeka keelest ja järelsõna. *Vikerkaar* nr. 1-2/1996, lk 53-59
- Vygotsky, Lev, 1975. *Thought and Language*. Cambridge (Mass.), MIT Press
- Weinreich, Torben, 2000. *Children's Literature – Art or Pedagogy?* Roskilde, Roskilde University Press
- Zipes, Jack, 1983. *Fairy Tales and the Art of Subversion. The Classical Genre for Children and the Process of Civilization*. New York, Wildman

Summary

The current M.A. thesis concerns with anthropomorphic animal characters in Estonian children's literature throughout the period 1930-2004, regarding various aspects and functions of anthropomorphization in literary discourse and especially in children's literature.

The metaphoric representations of animals are very common in children's literature. Anthropomorphization as a subclass of metaphor can be defined as a device conveying human features to other creatures or objects. This way of description must be very archaic and deeply rooted in human consciousness. On the other hand, figurativeness in a broader sense is the basic characteristic of art.

Considering the concepts of cultural semiotics, anthropomorphization serves as a translation of nature into a cultural reality. But the nature of animal metaphors is twofold, whereas it helps us to rethink important cultural categories and values of humankind as well.

One main reason for using metaphoric representations of animals in children's literature is probably creating distance from human problems by projecting them to different species. On the other hand, metaphorical depictions of animals are used as models for proper human behaviour.

The aim of this study is to analyze how animals as characters of children's fiction are placed in human context. This can be represented in various ways. Animal characters may be represented as a friend or mate of a lonely child or as an adult having responsibility in front of society. Different attitudes towards human beings themselves are revealed, varying from earlier periods' optimistic and respectful views to radical criticism in the context of acknowledging new century's ecological challenges.

Another interesting aspect of animal stories is the tension between fantastic and scientific representation, whereas both can be present in a single text. Many books represent ideological attitudes, trying to convey for example patriotic or, even consumerist messages. Other texts convey more or less subversive meanings and connotations which aim is to question the authority of adults and society in general.

One aspect of this analysis is to reveal the role of character's proper name as a remarkable tool in children's cognitive development. Other specific aspects of names in literary context are also concerned.

By revealing above mentioned qualities, this study's aim is to show that cultural representations of species different from humankind can be extremely significant indicators of human society and specific cultural and historical context.